

A MAGYAR SION-GONDOLAT
ÉPÍTÉSZETI MEGVALÓSÍTÁSA
A REFORMKOR KEZDETÉN

Rudnay Sándor hercegprímás

A MAGYAR SION- GONDOLAT ÉPÍTÉSZETI MEGVALÓSÍTÁSA A REFORMKOR KEZDETÉN

*Rudnay Sándor
hercegprímás*

2025

TARTALOM

© Szerkesztette:
Prof. Dr. Prokopp Mária

Technikai szerkesztő:
Dr. Legeza László

Nyomdai előkészítés:
Macs Művészeti és Szolgáltató Kft., Budapest

© Borítófotó:
Rudnay primás öt éves primási tevékenységének a dicsőítése a Magyar Sion bejáratánál, 1824.
Bejárat a Magyar Sionba.

© Belső címlapfotó (2. oldal):
Rudnay Sándor primás (Andreas Schroth festménye, 1829)

A kötet támogatói:

Kiadó:
Ars Sacra Alapítvány, Budapest
www.ars-sacra.hu

Felelős kiadó:
Dragonits Márta elnök

ISBN 978-615-02-4977-3

Nyomda
Prime Rate Kft., Budapest (2025)
Felelős vezető:
Dr. Tomcsányi Péter ügyvezető igazgató

- Dragonits Márta:* Ars Sacra konferencia Esztergomban 7
- Prokopp Mária:* A Magyar Sion-gondolat születése és jelentősége a 200 évvel ezelőtti Európában 11
- M. Lezsák Gabriella:* Ajánló 16
- Kásler Miklós:* Előszó 17
- Zakar Péter:* A reformkor kezdetei 20
- Török Csaba:* A Magyar Sion-gondolat gyökerei és jelentősége 26
- Cs. Varga István:* A Szakralitás átragyogása – a Himnuszban 36
- Vukov Konstantin:* Kühnel Pál és Packh János tervei a Magyar Sionhoz 52
- Horogszegi Tamás:* Az esztergomi főszékesegyház tervezése és építése Rudnay Sándor érseksége idején 66
- Raffay Endre:* Rudnay székesegyháza és a Bakócz kápolnája 90
- Szerdahelyi Márk:* Rudnay Sándor hercegprimás és Ferenczy István szobrászművész kapcsolata 104
- Lőrincz Viktor Olivér:* Ganneval egyházi épületei és esztergomi tervei 116
- Szuromi Rita:* Pyrker János László vidéki „szittyá virágai” 128
- Babucs Zoltán:* József nádor és a jász kunok katonáskodása 142
- Besey László:* Egy klasszicista mérnöki remekmű születése a reformkor hajnalán 154
- Mujdricza Ferenc és Mujdricza Péter:* Aktuális gondolatok Rudnay érseket dicsőítő 1824. évi ünnepi kapuzat alkalmából 164
- Prokopp Mária:* Az Örömóda előadása 179
- A szerzők rövid ismertetése 180*

*Készült dr. ERDŐ PÉTER bíboros, prímás,
Esztergom-budapesti érsek úrnak, Rudnay Sándor
hercegprímás utódjának pappá szentelése 50.
évfordulójára, a 2025. évi Szentévben.*

*Édesapám dr. PROKOPP GYULA jogász, prímási
levéltáros emlékére, aki 1957–83 között rendezte
és közzé tette az esztergomi Főszékesegyház
építéstörténetét.*

*S egyúttal tisztelettel emlékezem a 200 évvel ezelőtt,
1825-ben született dédapámra,
PROKOPP JÁNOS építészre, aki 1862-től Esztergom
város, a megye és a Primatia mérnöke volt az 1894-
ben bekövetkezett haláláig.*

(Prokopp Mária)

Dragonits Márta

ARS SACRA KONFERENCIA ESZTERGOMBAN

Az Ars Sacra Fesztivál célja, a különböző művészeti ágakon keresztül felmutatni és népszerűsíteni a szakralitást, az európai kultúra mélyén nyugvó, annak gyökerét adó keresztény-zsidó hitet. Feladata kultúránk alapját képező Istenhez fordulás felkutatása, a párbeszéd megindítása.

A minden év szeptemberében megszervezett Ars Sacra Fesztiválhoz egyre többen csatlakoznak mind szervezők, mind résztvevők. Hálával tartozom dr. Prokopp Mária professzor asszonynak, hogy a „Magyar Sion-gondolat építészeti megvalósulása a reformkor kezdetén – Rudnay Sándor hercegprímás” című konferenciát az Ars Sacra keretében, a XVIII. Szakrális Építészeti Konferenciaként szervezhettük meg!

Az utóbbi négy évben építészeti konferenciáink a nagy szerzetesrendek jubileumaikhoz kötődtek. (Pálos Rend 750., Premontrei Rend 900., Domonkos Rend 800., Ferences Rend 800.) Szakmai kirándulásokon személyesen ismerhettük meg építészeti sajátosságaikat, ma is elevenen élő lelkiségüket.

A Magyar Sion-gondolat építészeti megvalósulása – a Rudnay Sándor konferencia helyszíne Esztergom volt. A Szent István alapította Magyar Egyház központja Rudnay Sándor prímásnak köszönhetően Nagyszombatból – ahová a török hódoltság miatt áttelepült – közel 300 év után, 200 éve visszakerült Esztergomba. 1824-re felépült a Főszékesegyház a kupoláig, az Érseki Papnevelde és a kanonokok palotái, és megvalósult az egykori várarak fölé emelt viadukt a katedrálishoz vezető ünnepi úttal.

Rudnay Sándor prímást 1824-ben díszkapuval köszöntötte a Magyar Egyház a Magyar Sion bejáratánál.

Konferenciánkkal erre a nagy jelentőségű eseményre kívánunk emlékezni.

*Prokopp Mária és Dragonits Márta,
a konferencia szervezői*

Képek a konferenciáról (Thaler Tamás felvételei)

Prokopp Mária

A MAGYAR SION-GONDOLAT SZÜLETÉSE ÉS JELENTŐSÉGE A 200 ÉVVEL EZELEŐTTI EURÓPÁBAN

*Az Ars Sacra Konferencia köszöntése Esztergomban,
2024. szeptember 17-én*

1819-ben a Nyitra megyei Vágszentkereszti születésű rudnói és divékújfalusi Rudnay Sándor gyulafehérvári székhelyű erdélyi püspököt I. Ferenc osztrák császár javaslatára a pápa kinevezte esztergomi érsekké, Magyarország hercegprímásává. Az akkor 59 éves főpap már jelentős politikai tapasztalatokkal rendelkezett a Habsburg uralom alatti Magyar Királyságban. Már felnőttfejjel élte át II. József császár, a Kalapos király abszolutista uralmát, I. Ferenc német-római császár 1804. évi bukását, Napóleon francia császár európai diktatúráját, az osztrák császárság megalakulását, az 1809. évi Napóleon elleni győri csata kudarcát, majd Napóleon sorozatos vesztes csatáit 1812 és 1813-ban, és ezt követően, 1815-ben a Szentszövetség megalakulását –, vagyis az osztrák, porosz és orosz uralkodó összefogását I. Ferenc császár és magyar király vezetésével. Világosan látta, tudta, hogy mit jelent a 800 éves magyar keresztény állam főpapjának lenni. Felmutatni az Egyház erejét, önállóságát a Habsburg király abszolutisztikus uralma ellenére. Vagyis határozottan kereste és megtalálta a „*modus vivendi*” útját a *Magyar Sion-gondolat építészeti megjelenítésében!*

Négy évvel korábban, 1815-ben kapta Rudnay Sándor a kinevezését Erdély püspöki székébe. Éppen a Szentszövetség megalakulásának évében! Ott is azonnal cselekedett! Egyházmegyei zsinatot hívott össze, amely megújította a helyi egyház életét, és építkezett!

Kolozsmonostor 11. századi, királyi alapítású bencés apátságát, amely a középkori magyar állam egyik legjelentősebb erdélyi intézményét, hiteles helyét, teljesen újjáépíttette. Habsburg I. Ferenc, aki Metternich kancellár segítségével igen megerősítette az európai hatalmát, az 1811/12. évi országgyűlés után már NEM hívta össze a magyar országgyűlést, abszolutisztikusan kormányzott!

*Előző oldalon:
A Magyar Sion
építészeti terve,
1821. Kühnel Pál –
Packh János*

Ilyen politikai viszonyok között kapott 1819-ben, július 12-én, kinevezést Rudnay Sándor, Erdély püspöke az esztergomi érseki székbe, Magyarország hercegprímási méltóságára, amely a király után a legfőbb közjogi méltóságot jelentette a Magyar Királyságban.

Ő azonnal tudta, hogy mit kell tennie! Azonnal válaszolt a kinevezésre, amelyre ezt írta: **Kelt Esztergomban!** ... vagyis **277 év után** vissza kívánta helyezni a Magyar Egyház központját az eredeti, a Szent István király által alapított székhelyére, Esztergomba, ahonnan a mohamedán török uralom elől menekült az érsekség Nagyszombatba, 1543-ban.

Tehát, már a kinevezése kézhezvétele első pillanatában kinyilvánította a halogatást nem tűrő legfőbb célkitűzését, hogy visszatér az eredeti, a Szent István király bölcs rendelkezése révén, elrendelt Duna-menti központba. S mivel tudta, hogy ez nem egyszerű feladat, mivel az esztergomi várhegy az **osztrák katonaság területe**, ezzel a szándékával egyértelműen jelezte, hogy **nem ismer lehetlent!**

Mert Istennél semmi sem lehetetlen! – ez a keresztény tanítás egyik sarkalatos tétele.

Rudnay prímás előtt 10 évig nem volt betöltve a prímási szék! I. Ferenc császár és király magánál tartotta a prímási jövedelmeket. Az előző prímás, Károly Ambrus, az uralkodó unokatestvére volt, aki mindenben az uralkodó emberének ígérkezett. 1809-ben, a kolerajárvány idején halt meg, egy évvel a hivatalba lépése után, tehát nem tudjuk, hogy volt-e önálló törekvése.

Az őt 10 évvel később követő, kisnemes családból származott Rudnay Sándornak mindenesetre határozott célkitűzése volt, az első pillanattól kezdve!

Az uralkodó bízott Rudnay Sándor Habsburg-hűségében, ezért írta alá a kinevezését. Az esztergomi egyházmegye Rudnay az egyházi ranglétrán egyenletesen felfelé jutva, fontos megbízásokat teljesített: volt plébános, szemináriumi rektor, esztergomi kanonok, aztán Erdély püspöke, ahol a rövid, négyévi szolgálata alatt látványosan megújította a vallási életet.

Az 59 éves felvidéki magyar pap, aki rendszeresen prédikált három nyelven, a magyar mellett németül és szlovákul, jól ismerte honfitársait és a hazája történetét. Különösen az általa személyesen is átélt évtizedek politikai és vallási küzdelmeit. 1819-ben tehát jól tudta, hogy mit vár tőle, a Magyar Királyság főpapjától az Isten! S megkezdte az általa jól ismert esztergomi egyházmegyei zsinat előkészítését, amit 1822-ben be is fejezett, de sajnos, az uralkodó nem továbbította a határozatokat a pápához, s így nem léphettek érvénybe.

Az esztergomi egyházmegyei zsinattal párhuzamosan Rudnay prímás megfogalmazta a prímási székhely újjáépítésének lelkipásztori programját, a **Magyar Sion-gondolatot**. Sajnos, még nem gyűjtöttük össze a körleveleiben leírt és a prédikációiban kifejtett tanítását erről a témáról, de nem nehéz rekonstruálnunk Rudnay prímás célkitűzését, a **Biblia** ismeretében és az általa elkészített **építészeti tervek** alapján. Erről a témáról nálamnál hitelesebben fog szólni a **szepetember 17-i Ars Sacra Konferencián, az esztergomi Szent Adalbert Központban a tudós teológiai professzor, dr. Török Csaba, az esztergomi főszékesegyház kormányzója.**

De annyit már előljáróban is meg kell mondanunk, hogy Rudnay prímás nemcsak helyreállítani, újjáépíteni kívánta a mohamedán uralom alatt lőporraktárnak használt és felrobbant székesegyházat, hanem egy egyházi kormányzóságot, a Magyar Siont, a Magyar Vatikánt kívánta megjeleníteni a Szent István király életével megszentelt Szent Hegyen.

A 800 éves magyar állam főtemplomát – a Lateráni Bazilikához hasonlóan – „*Caput Mater et Magistra Ecclesiarum Hungariae*”-nak kívánta megnevezni. Ezt a feliratot látjuk ma is a Bazilikánk keleti homlokzatán, aranyozott bronz betűkkel. A Főtemplom nyugati homlokzatán, a Dunára néző oldalon Szent Pál üzenetét olvassuk: „*Quae sursum sunt querite!*” (A felül valókat keressétek!).

Rudnay prímás hihetetlen energiával, nagy rátermettséggel és diplomáciai érzékkel elérte a bécsi Hofbauamt-nál, az Udvari Építészeti Hivatalnál, hogy ő irányítsa a Várhegyen a munkálatokat, a középkori hatalmas „SZÉP templom” maradványainak az elbontásától kezdve az új templom terveinek elkészíttetésén, jóváhagyásán át a kivitelezésig és a tervezett felszentelésig.

S hihetetlen gyorsasággal folyt a munka 1820-tól kezdve.

1822-ben már az elfogadott tervek szerint – amelyeket a Bécsi Udvari Építészeti Iroda két kismartoni magyar építész készített, Kühnel Pál és az unokaöccse, Packh János – letették az új templom, a mintegy 100 x 120 x 100 m-es monumentális kockában összefogott pompás, tiszta klasszicista stílusú, remekművű épület alapkövét.

1823-ra elkészült a pompás, kora-klasszicista stílusú altemplom, amely Rudnay prímástól kezdve – mindmáig – nyughelyet ad a magyar prímás-érsekeknek, kanonokoknak és a főbb világi híveknek is, mindenekelőtt az építész Packh Jánosnak.

1824-re már álltak az új székesegyház falai a kupola magasságáig, és benne helyet kapott a középkori templom egyik déli oldalkápolnája: **Bakócz Tamás bíboros érsek**, a helyi, pizkei magyar, vörös márványból 1506-ban épült sírkápolnája. Ez a kápolna a toszkán 16. század eleji reneszánsz építészet szerkezeti felépítésének és művészi arányosságának betetőzése, amely Michelangelo munkatársa, a fiesolei Andrea Ferrucci építész és szobrász alkotása. Bakócz Tamás bíboros prímás ezt a kápolnát az Ancona közeli dalmát tengerparti Loreto Mária-kegyhellyel egyidőben építtette, és II. Gyula pápát követve szentelte az Angyali Üdvözlés tiszteletére.

A mohamedán törököknek igen megtetszett e jeles centrális épület, a tükörfényes vörösmárvány falakkal, és ezért dzsámivá alakították. Így az épület sikeresen átvészelte a török uralmat, s csak a belső figurális díszítés szenvedett csonkítást.

Rudnay prímás jól ismerte Bakócz Tamás mély Mária-tiszteletét és a dalmát-parti Loreto Mária-házának magyar történelmi eredetét. Eszerint V. István királyunk Mária lányának – aki II. Anjou Károly nápolyi király felesége volt – fia, Lajos tarantói herceg 1291. évi házasságkötésekor nászajándékba kapta a *Szent Szűz názáreti háza* helyiségének téglából rakott falait az apósától, Angelosz epidauroszi desopotától, mivel közeledett a muzulmán invázió. Hajón szállították el az isztriai Terzatóba, majd onnan a dalmát-parti Babér-ligetbe. Az itt kialakult Mária-kegyhely így kapta a Loreto nevet, amely olaszul babért jelent.

Rudnay Sándor prímás, aki ismert volt a mélységes Mária-tiszteletéről – hiszen végrendeletileg a szívét a jeles Mária-kegyhely, **Máriaradna** őrzi –, fontosnak tartotta, hogy megmentse a jeles magyar Loreto-kápolnát. Ezért Packh építész nagy gondnal, 1600 részre szétbontatta a kápolnát, és eredeti formában beépítette az új katedrálisba, annak ugyancsak déli mellékkápolnáját képezve. Ez a tett nemcsak Hazánkban, de egész Európában az újkori, tudományos műemlékvédelem egyik legkorábbi példás tette.

Rudnay prímás – átélve és átérezve kora világegyházának nagy szenvedéseit II. József német-római császár, majd Napóleon császár uralma alatt – a **Magyar Sion**, a Magyar Vatikán felmutatásával felmutatta a kor Európájának a Magyar Katolikus Egyház **életerejét**, szilárd hűségét Szent Péter székéhez és Krisztus tanításához. S tette ez nemcsak az egyházkormányzásban, hanem megjelenítette építészeti formában is. A kánoki paloták egymásba kapcsolódva, a vatikáni 17. századi kollonádok ölelő karjához hasonlóan fogják közre a **Szent Hegyre** épült **Caput, Mater et Magistra Ecclesiarum Hungariae** szentélyt, hogy Krisztus fényét sugározza az egész Kárpát-medencébe.

1824-ben, a gyorsan folyó építkezés láttán igen közelinek látszott az építkezés befejezése, mivel a fentiekén kívül már álltak a kánoki paloták ölelő épületszárnyai a Szeminárium pompás homlokzatával, amelyhez az egykori várak egy részének megtartásán át vezetett az út a Király-városból. A Várak e része felé az építész Packh János zseniális megoldással Viaduktot emelt, amely rámpaként szolgált a Főszékesegyházhoz, a Magyarország főtemplomához vezető ünnepélyes felvezetéshez.

Mindezek elkészülte után jól érthető, hogy az egész országunk, a teljes Kárpát-medence kívánta hatalmas lelkesedéssel köszönteni, ünnepelni Rudnay Sándor prímást az esztergomi székfoglalója **ÖTÖDIK** évfordulóján.

Erre az alkalomra alakították ki a Prímás-érsek diadalívét ékes klasszicista stílusban, a római Titus-diadalív mintájára, a rámpa alatt a felirattal: „*ALEXANDER DE RUDNA ARCHIEPISCOPUS STRIGONIENSIS MDCCCXXIV*”. Hisszük, hogy a jelenleg folyó főszékesegyházi építészeti restauráció mielőbb ki fog terjedni ennek az ékes diadalívnek is a méltó helyreállítására.

Mindebből semmit sem von le az a szomorú tény, hogy Rudnay prímás nem élhette meg a Magyar Sion építészeti együttes befejezését. Az 1831-ben bekövetkezett halála után Bécs **nyolc éven át** nem nevezett ki prímást. S ezalatt igyekezett lemondani a jeles építész, Packh Jánost az építkezés vezetéséről. S mivel nem mondott le önként, meggyilkolták. A nyolc év alatt a statika ellenőrzése címen bontatta le Bécs a falakat...

DE mindezek ellenére, 1856-ban felszentelték, és 1869-ben befejezték Magyarországnak az építését!

S MA is áll a Sziklára, a **Szent Hegyre** épült Magyar Sion!

Istennek Hála!

A 200 évvel ezelőtti, hatalmas prímási építkezések kezdeteiről szól az Ars Sacra Fesztivál 2024. szeptember 17-i konferenciája Esztergomban.

1824-ben, a prímás kinevezésének ötödik évfordulóján az egyházmegye papsága és hívei nagy tisztelettel köszöntötték Rudnay prímást. A középkori királyi várat övező

A római Titusz-diadalív a római Forum Romanumra vezető Via Sacra bejáratánál áll, amely 1820-ban vált láthatóvá az újkori hozzáépítések elbontása után. Packh János ez alapján tervezte meg Rudnay prímás öt éves prímási tevékenységének a dicsőítését a Magyar Sion bejáratánál.

várak egy szakaszából a prímási papneveldehez vezető út kapuja lett. Ez nem szabadon álló diadalív, hanem az alázatos, a tervezett építkezést még be nem fejezett főpap rendkívüli teljesítményére hívja fel a figyelmet. A prímás által már megépített rámpa oldalában tündököl a 10 méter hosszú és közel 1 méter széles vörösmárvány tábla az aranyozott kapituláris majuscula betűkkel: **ALEXANDER A RUDNA ARCHIEPISCOPUS STRIGONIENSIS MDCCCXXIV**.

A jelen konferencia ennek a diadalívnek a 200 éves évfordulóját kívánja köszönteni!

Köszönjük az Ars Sacra Alapítvány elnökének, Dragonits Márta építész asszonynak a konferencia felvállalását, szervezését és megvalósítását. Külön köszönjük dr. Kásler Miklós professzor, a Magyarságotkutató Intézet főigazgatójának köszöntését, dr. Török Csaba professzor, főszékesegyházi kormányzó bevezető előadását, minden előadónak az értékes gondolatait, és nem utolsósorban a budavári Nagyboldogasszony-templom zenekarának a Beethoven: *Örömóda* megszólaltatását. Rudnay prímás eredeti gondolata szerint a Magyar Sion templomának felszentelési szentmiséjén a nagy művész szerzeménye fogja Istent dicsőíteni.

Sajnos azonban sem Rudnay Sándor hercegprímás, sem Ludwig van Beethoven jeles zeneszerző nem élhette meg a templom felépülését és így a felszentelését sem.

M. Lezsák Gabriella

AJÁNLÓ

Hazánk történelmének egyik kiemelkedő, jelképes erejű mozzanata volt az Esztergomi Bazilika újjáépítése, amelyet Rudnay Sándor hercegprímás indított el a reformkor hajnalán. A Magyar Katolikus Egyház Duna fölé magasodó főszékesegyháza ugyanis nem pusztán egyházi központ, hanem a magyar hagyomány, a Szent Korona-eszme és a nemzeti önazonosság örökkévaló jelképe. A reformkor nagyjai – Kölcsey, Széchenyi és mindazok, akik intézményeket építettek, nyelvet és kultúrát gazdagítottak – ehhez a szakrális szellemiséghez kapcsolódva jelölték ki a nemzet ősi alapokon való megújulásának útját.

Ez a szellemiség a mai napig iránytűként szolgál: a hit, a hagyomány és a tudomány összekapcsolásával erősíti nemzeti önazonosságunkat. Az Ars Sacra konferencia, valamint e tanulmánykötet is ezt a hagyományt viszi tovább, amikor a bazilika újjáépítésének történetét és a hozzá kapcsolódó gondolatokat bemutatja.

A Magyarágkutató Intézet új főigazgatójaként ajánlom e kötetet minden olvasónak, abban a reményben, hogy a tanulmányok nemcsak méltó emléket állítanak múltunk nagy alakjainak, hanem erősítik bennünk a hitet és a meggyőződést is: a magyar jövő csakis a Szent Korona hagyományán, a keresztény értékeken és a nemzeti összetartozáson alapulhat.

Kásler Miklós

ELŐSZÓ

A magyarság történelmének az egyik döntő mozzanata volt a Szent Korona felajánlása a mennyek és a világ királynőjének, Máriának, aki így Magyarország örök királynője lett.

Ha Szent István intelmeit vesszük alapul, meghatározta az egyház helyét a magyar világban. Először a hit, utána a klérus, utána az országbárók, utána a hasznos idegenek, az ősök tradícióinak a tovább éltetése. Nagyon nagy vonalakban tudok haladni, mert nyolc percet kaptam, és a témám tulajdonképpen az, hogy a reformkorról beszéljek, arról a korról, amikor ez a megújult bazilika elindult az építéssel és elkészült.

A török kiűzése után a Szent Korona-eszme, a történeti alkotmány egyetlen ponton rendkívül határozottan sérült, ugyanis I. Lipót pressziójára megszűnt a magyar rendek szabad királyválasztó joga. Ezt ellensúlyozta némileg a Mátyás óta rendkívüli módon megemelt vármegyei autonómia, amelynek egyik fő eleme az volt, hogy ha a király a történeti alkotmánnyal szemben hozott egy rendelkezést, a vármegye nem volt köteles végrehajtani. Ezt korszerű szóval úgy hívják, hogy alkotmánybíróság. Ez a két mozzanat lehetővé tette, hogy a magyar királyi eszmétől eltérő módon kormányozzák a Habsburgok a magyar birodalmat, de a Szent Korona-eszme rendkívüli transzcendentális erejénél fogva, bár Erdélyt külön tartományként kormányozták, de a magyar Szent Korona tagjaként. Ezt jelenti majd 1848-ban az Unió Erdéllyel.

Következik II. József, a „germanizáló”, gleichsachtolni az egész birodalmat, nem teszi le a királyi esküt, és nem koronázzák meg a Szent Koronával Fehérváron. Rengeteg rendeletet hoz, ami teljesen szembemegy a magyar jogi hagyományokkal, a le nem írt, íratlan magyar történeti alkotmánnyal, de mintegy megvilágosodásképpen halála előtt három kivétellel mindegyiket visszavonja. Ez az az időszak, amit a felvilágosodás korának nevezünk, bár ennek a fogalomnak a tartalma nagyon sokféleképpen értelmezhető. Mindenesetre a germanizálás időszakában a magyar nemesség, a nemesi testőrség, az arisztokraták elkezdtek Bécsben magyar ruhát hordani, nyelvújítást indítottak el, magyarul beszéltek, magyar táncokat táncoltak, és közben elindult egy nagyon hosszú beszélgetés, hogy a magyar jogfejlődés alapelvét betartva kiterjessék a jogokat, és kiterjessék a kötelezettségeket. Ebbe a csendes gondolkodó folyamatba berobbant a nagynak nevezett francia forradalom olyan brutalitással, amit az addigi emberiség még nem látott. Törekedtek kiirtani a nemességet, és törekedtek kiirtani a klérust. Ez a magyar gondolkodás szempontjából azért volt lényeges, mert a beszélgetésekben felerősödött a jogszerűség és az erőszak kizárása. A francia királyi házaspár kivégzése, a jakobinus diktatúra, a császárság meghirdetése 1804-ben. A Német-római Császárság megszüntetése, az Osztrák Császárság létrejötte, a napóleoni háborúk, az egész Európát letörő, brutálisan megfélemlítő francia expanzió mindenütt ellenállást szült Spanyolországtól egészen a fehér rassz és az ortodoxia utolsó bástyáig, Oroszországig, a cári birodalomig. Utána elérkezett a francia sikerek vége, következtek sorban a vesztes ütközetek, Napóleon visszatérése, a Szent Szövetség 1815-ben, ami nagyon felértékelte I. Ferenc osztrák császár és magyar király európai helyzetét.

Ennek az időszaknak a gyermeke Rudnay Sándor kisnemes, aki nyilván átélte ugyanezeket az eseményeket. Nyilvánvalóan, mivel kivétel abban a korban nem nagyon volt. Ismerte a történeti alkotmányt, a Szent Korona-eszmét, nagyon ismerte a hazája történetét, és mélyen hívő, Mária-hívő katolikus volt. A Szent Szövetség megalakulásának évében nevezte ki I. Ferenc magyar király Erdély gyulafehérvári püspökének, és 1819-ben hercegprímásnak nevezte ki, a pápa pedig megerősítette. Nyilvánvalóan a Habsburgok bíztak benne, hiszen előtte tíz évig, 1809-től nem volt betöltve a hercegprímási szék. A hercegprímás egyházzékiójának, egyházmegyéjének a javait nyilván a háborúkra fordították, de Rudnay halála után sem neveztek ki vagy nyolc évig hercegprímást Esztergomba.

Rudnay rendkívül határozott ember volt. Ahogy 1819-ben idekerült, bejelentette, hogy helyre kell állítani azt, amit a világtörténelem legelső apostolkirálya eldöntött, helyre kell állítani az esztergomi bazilikát, mert ez a magyar egyház központja. Rendkívül dinamikusan, diplomatikusan elérte azt, hogy kivonják a várhegyről az osztrák katonaságot. Elérte azt, hogy a romokat vissza lehessen bontani úgy, hogy minden építészeti emléket meg lehessen őrizni. Elérte azt, hogy magyar tervezők tervezék meg. 1822-re tulajdonképpen már az európai nívódíjjal, korabeli nívódíjjal kitüntetett altemplom elkészült, áthelyezték a Bakócz-kápolnát, álltak a falak. Tulajdonképpen a struktúrája az épületnek készen volt a kupolát leszámítva. Elkészült a hercegprímási palota, a kanonokok palotái, elkészült a papnevelde, a tanítóképző, és elkészült a vi-

Prokopp Mária és Kásler Miklós a konferencián

adukt. Tehát egy olyan együttes jött létre, amelyik méltó volt a magyar egyház történelmi tradícióihoz, és méltó volt a magyar gondolkodáshoz. 1824 után, miután eddig eljutottak, és nem sokkal később Rudnay hercegprímás meghalt, nagyon viszontagságos idők jöttek. De mindenféleképp azt lehet mondani, hogy a kor ambíciói, ami nyilvánult a Nemzeti Múzeum, a Magyar Tudományos Akadémia megalakításában és nagyon sok egyéb közérdekű építkezésben és adományozásban, és az esztergomi bazilika újraépítése egy cél felé mutat. A legősibb magyar tradíció, a Szent Korona-eszme és a szuverenitás irányába. Ez szabta meg a magyarság helyét az utolsó 1200 évben Európában, és ez az egyetlen egy lehetősége a jövőnek.

*Az esztergomi Ars Sacra konferencián,
2024. szeptember 17-én*

Zakar Péter

A REFORMKOR KEZDETEI

Rudnay Sándor kora – „Te saxa loquuntur”

A hosszú XIX. század a francia forradalommal vette kezdetét. Európa ebben az évszázadban jutott el politikai, kulturális és gazdasági hatalmának csúcspontjára. A „kezdet” több szempontból is meghatározta a század törekvéseit. A francia forradalom eseményei messze Franciaország határain túl is éreztették a hatásukat: vagy a forradalom exportja, esetleg másolása miatt, vagy mint olyan szörnyűséges eseménysor, amitől az emberek jelentős része elhatárolódott. Még az olyan országok, mint Nagy-Britannia, vagy „a német nemzet szent római birodalma” sem tudta kivonni magát a forradalmi események következményei alól. Amit a forradalom a világra hozott, fordulatot jelentett egész Európa, sőt az emberiség életében is. Gondoljunk csak az egyetemes emberi és polgári jogokra, a polgárság korábbi kötöttségektől való felszabadulására és a politikai életben való részvételére, a modern értelemben vett nemzetek és nemzeti államok kialakulására, az egyháznak az állam alá rendelésére vagy az alkotmányos kormányzás gyakorlatára.

Rudnay Sándor életét is jelentősen befolyásolták azok a politikai események, amelyek az egész korabeli világot megrengették: a felvilágosult abszolutizmus, a napóleoni háborúk, majd az azt követő abszolutizmus korszaka. A magyar királyság ekkoriban egy nagyobb államegység, a Habsburg Birodalom, illetve 1804-től kezdve az Osztrák Császárság része volt. A bécsi, illetve a magyarországi politikai elit másként látta Magyarország helyzetét a birodalomban. Az osztrák politikusok a birodalom egy tartományaként tekintettek Magyarországra, amely állandóan lázadozik és sok problémát okoz a birodalomnak. A magyarok viszont úgy vélték, hogy Magyarországot nem lehet az osztrák örökös tartományok mintájára kormányozni. Ezt fejezte ki az 1790/91. évi X. törvénycikk: Magyarországot „törvényesen megkoronázott örökös királyától, és így Ő szent felségétől s örökösaitól, Magyarország királyaitól, tulajdon törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgatandó és kormányozandó ország”. Mivel a felvilágosult abszolutizmus zászlójára tűzte az egységes birodalom kialakítását, a konfliktusok egyre szaporodtak és élesedtek.

*Előző oldalon:
I. Ferenc magyar király (1792–1835)
(Friedrich von Amerling, 1834.)*

II. József abszolutizmusa mind pozitív, mind negatív értelemben meghatározta a következő évtizedek történetét. Pozitív értelemben, mint a társadalmi reformok kezdeményezője, az uralkodása alatt kialakuló jozefinista értelmiség reformelkötelezettsége, a változás szükségességének hangoztatója, egyértelműen a reformkor előzményének számít. Ugyanakkor II. József nyelvrendelete ellenhatásaként megindult a nyelvi mozgalom, amely országgyűlésről országgyűlésre terjesztette ki a magyar nyelv használatát, míg végül 1844-ben a magyar nyelv államnyelvvé vált. A napóleoni háborúk is döntően befolyásolták a birodalom történetét: nemcsak a hadsereg modernizálásának szükségessége vált nyilvánvalóvá, hanem az a Habsburgokkal kötött politikai szövetség is, amelyhez a magyar nemesség különösen a birodalom válságos pillanataiban (1805-ben és 1809-ben) határozottan ragaszkodott. A mezőgazdasági termelés soha nem látott konjunktúrát tapasztalhatott meg: a százezres hadseregek mindent felvásároltak, ami ehető volt.

A jakobinus összeesküvés hatására megfogalmazott kormányzati elvek a napóleoni háborúk befejezését követően jutottak érvényre. A Sándor Lipót főherceg nádor által körvonalozott rendszer szerint csak német katonaság állomásozhat Magyarországon. A „bajkeverők” mindig az országgyűlésen fejtették ki aknamunkájukat, ezért országgyűléseket nem szabad összehívni. Pontosán működő államgépezetre és megbízható főispánokra van szükség. Szigorítani kell a cenzúrát és az oktatás állami felügyeletét, le kell építeni a falusi iskolákat, mivel a vallás képezi az igazi állampolgárokat. Ez az abszolutizmus egészen 1825-ig tartott, amikor a birodalom gazdasági nehézségei miatt ismét helyre állt a rendi dualizmus.

A századforduló környékén Magyarország kb. 10 millió fős lakosságának csak 42%-a volt magyar anyanyelvű és 60%-a katolikus. Az ebből fakadó problémák, azaz a modern nemzetek kialakulásában rejlő feszültségek először a 19. század első felében jelentkeztek, hiszen a korábbi évszázadokban a vallási vagy családi kötelékek fontosabbak voltak a nemzeti hovatartozásnál. A mezőgazdasági termelésben még a kétnyomósos gazdálkodás is jelent volt, a nagybirtokok modernizációjára először a napóleoni háborúk lezárását követő dekonjunktúra szorításában került sor. A katolikus egyház kezében lévő 2 millió holdon a gazdálkodás módja eltért a világi birtokoktól: a gabonatermesztés dominanciájával szemben jelentősebb volt az erdővel illetve a szőlővel beültetett terület. Jelentős bányák és kocsmahálózat is szerepelt a bevételek között. Az ipar céhes keretek között maradt, az első manufaktúra alapítására is csak a századfordulón került sor.

Rudnay Sándor főpásztori tevékenysége (erdélyi püspök: 1815–1819; esztergomi érsek: 1819–1831) a késői jozefinizmus időszakára esik. A jozefinizmus II. József után elnevezett történelmi időszak, amely a Habsburg-országokban az állam és az egyház egyre nagyobb mértékű szétválasztásához vezetett, miközben az állam messzemenően beavatkozott az egyházkormányzati ügyekbe, beleértve a tulajdonviszonyokat is. A jozefinizmus lényegéről ma is viták folynak. Volt, aki egyfajta kiegyezésnek értékelte a régi barokkos világ és a felvilágosodás eszméi között. Mások a reformkatolicizmussal vagy az államegyház rendszerrel azonosították. Egy biztos: az egyház már nem volt minden dolog mértéke, úgy kezelték, mint egy hasznos államigazgatási szervet, a papokat pedig állami alkalmazottnak tekintették, akiknek nem csupán az uralkodói hűségéről kellett prédikálni, hanem híveiket praktikus ismeretekkel is el kellett látniuk. A jozefinizmus

tehát a vallás szerepét az állami keretek között az emberi jólét előmozdításában jelölte ki a józan ész figyelembevételével. A jozefinizmus kezdetei Mária Terézia uralkodására nyúlnak vissza. Kialakulásában fontos szerepet játszott Anton Wenzel von Kaunitz-Rietberg államkancellár, aki 1768-ban titkos utasításban szabályozta az állam és az egyház viszonyát Lombardiában. Hamarosan e rendszabályokat – az egyházi vezetők tiltakozásának dacára – kiterjesztették valamennyi osztrák tartományra. II. József alatt érte el csúcspontját a jozefinizmus, utódai mérsékeltek József rendeleteit, majd Ferenc József 1850-ben teljesen eltörölte a jozefinizmust.

A magyarországi történetírás a 2000-es évek elejétől már elismeri a jozefinizmus továbbélését Magyarországon. I. Ferenc éppen olyan bürokratikus jozefinizmusra törekedett, mint II. József. Szándékait ugyanakkor gyakran keresztülhúzta a háborús helyzet és a magyarországi autonómiát féltékenyen őrző Magyar Királyi Kancellária. Például az udvari haditanács 1805. november 4-én kelt levelében értesítette Josef Crüts von Creits tábori püspököt, hogy a Magyar Királyi Kancellária megtagadta a tábori papok esetén a szekularizációban való közreműködést és az átlépéshez szükséges összegek kifizetését. A tárgyalásokat a haditanács Napóleon előli menekülése miatt 1805-ben ugyan fel kellett függeszteni, de 1807 tavaszán a felek ott folytatták, ahol két évvel korábban abbahagyták. A kancellária véleményét 5 pontban lehet összefoglalni. 1. Magyarországon – szemben az örökös tartományokkal – a szerzetesek csak ritkán szekularizálnak, mivel a nevelés területén dolgoznak, és betartják az egyházi törvényeket. 2. A szekularizáció megbotráncolatná a katolikus híveket. 3. Az esetlegesen megszülető lemondó nyilatkozatokat semmitmondónak tekintik és kiadóikat meg fogják büntetni. 4. Magyarországon a szerzetesek szekularizáció nélkül is kaphatnak plébániát, mint adminisztrátorok. 5. Félő, hogy a szekularizált papok új egyházmegyéjükben nem viselkednének megfelelően.

A tábori püspök 1807. március 7-én kelt levelében élesen visszautasította a kancellária érveit. Ellenérvei a következőképpen hangzottak: 1. Tagadta, hogy Magyarországot lehetetlen a német tartományokkal egységesen kezelni. Hivatkozott arra, hogy Magyarországon is élnek szekularizált szerzetesek, és rámutatott arra is, hogy mindössze 17 szerzetest érintene ez a folyamat. 2. Kétségbe vonta azt is, hogy a szekularizáció törvénytelen lenne, hiszen a császár jóváhagyta a rendeletet, és számos pápai megnyilatkozás is engedélyezi a szekularizációt. 3. Kijelentette, hogy a szekularizáció mindaddig nem okozott Magyarországon közbotrányt. 4. A császár parancsát – mint írta – mind az örökös tartományokban, mind Magyarországon a püspököknek illik végrehajtani. 5. Az idős szerzeteseknek, ahelyett, hogy plébániát kapnának, inkább vissza kellene vonulni kolostoraikba. 6. Javasolta, hogy a 17 érintett szerzetesnek engedjék meg, hogy Rómától kérjék szekularizációjukat. Néhány nappal később azonban a tábori püspök elismerte, hogy kockázatos lenne a magyarországi püspökök hozzájárulása nélkül egyenesen Rómához fordulni a szekularizációs kérelmekkel. A haditanács ugyan megdicsérte a tábori püspök eljárását, de az adott katonai és politikai körülmények között az uralkodó jobbnak látta, ha enged: a szekularizációs rendelet érvényességét még 1807-ben az örökös tartományokra korlátozta.

Ferenc éppen úgy állami hivatalnokoknak tekintette a püspököket, mint II. József. Ennek megfelelően sosem tárgyalt a Szentszékkal a kinevezésekről. Sok püspökség hosszú

időn át betöltetlen maradt. Ezt főként pénzügyi érvek támasztották alá. Mivel az uralkodó elégedetlen volt a magyarországi főpapok 1794-es adományával, amelyet a háborús költségek fedezésére fordítottak, elrendelte, hogy a püspökségeket ne töltsék be és azok jövedelmeit utalják az államkincstárba. 1803-ban azután az uralkodó úgy rendelkezett, hogy ezeknek az ún. intercalaris jövedelmeknek a felét a vallásalapba utalják. A főpapi székek betöltésénél az uralkodói hűség volt a legfontosabb tényező. 1806-ban az uralkodó unokaöccsét, Károly Ambrus főherceget nevezte ki váci püspöki helynökké, aki teológiai tanulmányait is csak akkoriban kezdte meg. 1807-ben pappá szentelték, egy évre rá püspök, majd esztergomi érsek lett. Üstökösszerű karrierjének 1809-ben a tifusz vetett véget. Ezt követően az esztergomi érsekség tíz éven át betöltetlen maradt, csak 1819-ben nevezték ki Rudnay Sándort a főegyházmegye érsekévé.

Az uralkodó önhatalmúlag a Szentszék előzetes hivatalos értesítése nélkül hajtott végre az egri és a munkácsi püspökség felosztását is. 1802-ben sor került a bencés, a ciszterci és a premontrei rend visszaállítására, amelyek feladata az adott rendekben meghatározott gimnáziumok és plébániák ellátása volt. A kezdeti nehézségek ellenére ez egy sajátos, jozefinista szerzetesi típus kialakulásához vezetett: kialakult egy olyan papi réteg, amely legfontosabb hivatásának a tanítást tartotta. Közben megjelent a második „*Ratio educationis*” is, amely céljait ugyan nem, viszont a felvilágosodáshoz való iszonyát annál inkább megváltoztatta. A háború és a felvilágosodás eszméinek terjedése hatására igen jelentős volt a paphiány, amit egyes kormányzati tényezők a kötelező cölibátus eltörlésével próbáltak megoldani. A terv végül nem vált valósággá, de a paphiány csak lassan mérséklődött. A szemináriumokat a vallásalapból támogatásban kellett részesíteni, különben nem bírták volna felvenni a jelentkezőket. Az uralkodó szigorúan ellenőrizte a teológia oktatást, a jozefinizmus kritikájának sehol sem engedtek teret.

Ferenc több rendeletében is kitért az országszerte terjedő erkölcselenségre és igyekezett annak gátat szabni. Az ágyasok azonban vonakodtak e rendeleteknek engedelmessé válni és tovább üzték ősi mesterségüket. A politikai életet ekkoriban főként a vegyes házasságok ügye hozta izgalomba. Az 1790/91-es országgyűlés 26. törvénycikke szerint a vegyes házasságokat katolikus pap előtt kell megkötni, aki nem gördíthetett akadály a frigy létrejötté elé. A protestánsok azonban ilyen akadálnak tekintették, ha a katolikus pap reverzálást kért a protestáns féltől, vagyis ígéretet arra vonatkozóan, hogy születendő gyermekeiket a házaspár katolikus hitben fogják felnevelni. Rudnay halálát követően a vegyes házasságok kérdése az 1832/36-os országgyűlésen már olyan jelentőssé vált, hogy maga Kossuth Lajos is az 1832-ben megkezdett országgyűlés vitáiról készített munkájában a vallásszabadság kérdésének is egy kb. 30–40 nyomtatott ív terjedelmű munkát szeretett volna áldozni.

Rudnay Sándor egy olyan korban volt esztergomi érsek, amikor a bécsi politika egyértelműen és határozottan a jozefinizmus képviselőjét várta el tőle. A primás azonban a mérsékelt jozefinizmus híve volt és igyekezett kompromisszumokat keresni Bécs és a Szentszék között. Ennek legjobb példája az 1822-re összehívott nemzeti zsinat. Az érsek egykori kancelláriai tanácsosként tudta, hogy a zsinat megtartása csak akkor lehetséges, ha elfogadja a jozefinista egyházpolitika eljárási módszereit, különösen a kevésbé jelentős

kérdésekben, miközben az igazán fontos ügyekben Róma szempontjainak megfelelően jár el. Ezért kért engedélyt a királytól a zsinat megtartására és ezért érintkezett a pápával az állami szervek közbejöttével, végül ezért engedte meg, hogy a király is javasolhasson zsinati tárgyakat. Ugyanakkor biztosítani akarta a zsinat szabadságát és azt, hogy külső befolyástól mentesen hozzanak határozatokat a pápa jóváhagyásával.

Ezzel a fellépésével elvesztette Martin Lorenz államtanácsos támogatását, aki végül az uralkodót rávette, hogy ne mondjon véleményt a központi kormányzati szervek véleményének meghallgatása nélkül a zsinatról. Noha az uralkodó a későbbiekben döntött a zsinat ügyében, mivel Rudnay mindvégig ragaszkodott a pápai jóváhagyáshoz, ezzel megpecsételte a kihirdetés sorsát. Ez a konferencia Rudnay Sándor egyik legfontosabb, maradandó eredményéről a Magyar Sion megépítéséről, megújításáról szól. Talán nem túl merész gondolat, ha Rudnayra is érvényesnek tartjuk a mondást: „*Te saxa loquuntur*” (Rólad a kövek beszélnek).

Felhasznált irodalom

- FEJÉRDY 2018: Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története. (*Egyháztörténeti források 15.*) S.a.r.: Fejérdy András. Ford: Rihmer Zoltán. Budapest.
- HERMANN 1973: Hermann Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München.
- MESZLÉNYI 1934: Meszlényi Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon. 1780–1846*. Budapest.
- ECKHART 1935: Eckhart Ferenc: *A püspöki székek és a káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1918-ig*. Budapest.
- WINTER 1962: Winter, Eduard: *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus 1740–1848*. Berlin.
- VALJAVETZ 1944: Valjavetz, Fritz: *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im 18. und 19. Jahrhundert*. Brünn, etc.
- Katholische Aufklärung und Josephinismus*. Hrsg. Von Kovács, Elisabeth. Wien, 1979.
- HERSCHE 1976: Hersche, Peter: *Der aufgeklärte Reformkatholizismus in Österreich*. Bern.
- BEKE 2003: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk.: Beke Margit. Budapest.
- BALOGH – GERGELY 2005: Balogh Margit – Gergely Jenő: *Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. (Dokumentumok) 1790–1944. I–II k.* Budapest.
- GERGELY 2019: *Magyarország története a 19. században*. Szerk.: Gergely András. Budapest.
- BUCSAY 1985: Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest.

Török Csaba

A MAGYAR SION-GONDOLAT GYÖKEREI ÉS JELENTŐSÉGE

Az esztergomi Nagyboldogasszony és Szent Adalbert prímási bazilika, főszékesegyház, közismert nevén: „a Bazilika” Magyar Sionként való megnevezése hazai egyházi közbeszédünk bevett fordulata. Írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy feltárjuk e gondolat hátterét, s megvizsgáljuk, milyen jelentésárnyalatokat öltött magára ez az *epitheton ornans* az érseki szék Esztergomba való visszatérésekor és azt követően.

1. A gondolat bibliai és egyházi irodalmi háttere

A Sion hegyének biblikus jelentőségéről lexikonok, szótárak vonatkozó szócikkei tanúskodnak. A név elsődlegesen Jeruzsálem egyik hegyét, Dávid városának helyét jelölte, majd apránként az egész várost (beleértve idővel a Móriját, a Templom-hegyet), átvitt értelemben pedig a választott népet. A „Sion leánya” kifejezés ily módon már nem csupán a falakkal övezett épített várost, de a benne lakókat s egész Izraelt is leírhatta. A keresztény szimbolikában idővel Mária jelölőjévé vált, kifejezésre juttatva, hogy az ószövetségi üdvrend az Istenanyában (egészen pontosan: a második isteni Személy, a Fiú megtestesülésében, világba lépésében) érte el teljességét, s vált egyszersmind az Újszövetség kezdetévé. Maga a keresztény közösség is azonosította magát Sionnal, különös tekintettel az üldöztetésekre, szenvedésekre, amelyekben a zsidóság sorsával megélt párhuzamot fedezett fel.

A „magyar Sion”¹ kifejezés elemzésekor azt látjuk, hogy a krisztusi hitre tért nemzet hogyan szötte bele önazonosságát, történelemszemléletét a bibliai üdvrend keretébe, s miként igyekezett megpróbáltatásait összekapcsolni a hit példaképeinek életével.

¹ Ennek eredetét, bibliai alakját, felbukkanását, történeti kibontakozását alaposan bemutatja: SZEKELY, J., *A magyar Sion kifejezés eredete és jelentése*, in *Magyar Sion* n.s. I / XLIII (2007/1), 5–21, 5–9; interneten: https://epa.oszk.hu/01300/01397/00001/pdf/2007_1_005-021.pdf (2020.08.31.)

*Előző oldalon:
Ludwig Moralt
falképe az
Esztergomi Bazilika
szentélyboltozatán,
1852–55.*

Ennek gyökerei fellelhetőek már a középkorban, ám teljességgel a 16. századot követő időszakban bontakozik ki. Két fő keresztje van ekkor a keresztény magyarságnak: a felekezeti (s az ebből fakadó belharcok, szenvedések), valamint a török hódoltság csapása. Alaptapasztalattá vált a nemzeti lét veszélyeztetettsége, amely egyfelől kutatta a bukások okát, másfelől igyekezett reményét az isteni Gondviselésbe helyezni. E kontextusban a Sion-kép lett az egész egyházi valóság megjelölése, az üldözöttség, a csapások pedig központi motívummá váltak.²

A biblikus hasonlat első szimbolikus-szisztematikus kifejtését a protestáns irodalomban lelhetjük fel.³ A két leginkább klasszikus szöveg e tekintetben a *Sion Siralma*⁴ és a *Magyar Sion Siralma*⁵. Ez utóbbi első versszaka felvezeti a száz strófás monumentális költemény martirológiumszerű felsorolását:

„Árván maradt Magyar Sion leánya,
Számkivetett fiaknak édes anyja,
Hogy óltalmát késni láttya,
Buzgó szavát Istenhez így bocsáttya”

Végül Mária Terézia királynőt szólítja meg a szerző, kérve az uralkodói oltalmat az elnyomtatásban.

A korabeli cenzúrahelyzet miatt az üldöztetéseket leíró költemény(ek) elsődlegesen kéziratos formában terjedtek, s csak a türelmi rendelet után váltak általánosan ismertté, a könyvnyomtatásnak köszönhetően: „arra is példa a kéziratos formában terjedő Sion Siralma, hogy akár a Szőnyi, akár a Szathmári Paksi-féle változat eltérő mértékben ugyan, de határozottan hitvédő és mártirológiai tartalmú, de mindkét variáns csak a nyomtatott nyilvánosságon kívül, a cenzúra elől rejtőzködve terjedhetett és élte életét a közköltészethez hasonló létmódban”⁶.

Ugyanebben a történeti korszakban foglalta el a prímási széket az a Barkóczy Ferenc, akinek elévülhetetlen érdemei vannak abban, hogy megkezdődött az esztergomi főszékesegyház újjáépítésének tervezése, az egykori székváros megfakult ragyogásának visszaállítása – s akinek fellépése mérföldkő a „magyar Sion”-megnevezés bazilikánkra való alkalmazásában.

² Uo. 11–15.

³ Ehhez ld. IMRE, M., *Sion Siralma – egy vers, több szerző? (A 18. századi hitvédelem és mártirológia változatai)*, in CSORBA, D. (szerk.), *Vértelen ellenreformáció (Reformáció Öröksége 2)*, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, Budapest 2020, 103–138; interneten: <https://vasarhelyiointemplom.hu/wp-content/uploads/2023/12/Sion-Siralma-egy-vers-tobb-szerzo-converted.pdf> (2020.08.31.)

⁴ Ennek őseredeti kézirata minden bizonnyal elkallódott, ám a 18. század derekától igen sok szövegközlését ismerjük, ld. uo. 9. lábjegyzet.

⁵ 1674 körül keletkezett, tehát az előzőnek gondolati továbbviteleként és kibontásaként is érthető, egyfajta visszhangja az elterjedt irodalmi toposznak.

⁶ Uo. 138.

2. A kép kibontakozása

A török hódoltság korát nem kevesen hasonlították a babiloni fogsághoz. Különösen igaz volt ez Esztergom kapcsán, hiszen az érsekség egyrészt számkivetésben élt, másrészt a harcok után igen nagy akadályok álltak fenn a vágyott hazatérés tekintetében. Ebben az időben körvonalazódott a „magyar Sion” gondolatisága: „A püspöki processzusokban megkérdezett papok és hivatalnokok beszámolóiban fontos kiegészítést jelentenek a már ismert hazai, oszmán és bécsi forrásokhoz. Pontosan jelzik az egykori egyházi központ szimbolikus jelentőségét a magyar egyházi és világi elit gondolkodásában, és az ennek ellenére folyamatosan elhalványuló ismereteket a török hódoltság évtizedei alatt.”⁷

Esztergom mint jelkép nem halványult, ám a valós város mégis nyomorúságos sorsra jutott. Mindenki tudta a nevét, ám csak kevesen ismerték tényszerű állapotait és adottságait.

Az újonnan kinevezett prímás, Barkóczy Ferenc érsek 1761. október 16-án kelt programadó körlevelében bejelentette az Esztergomba való visszaköltözés definitív szándékát.⁸ A mi korunkból visszatekintve egyértelmű ezen írás jelentősége, ám saját korában sok vitát, kérdést felvető tervről volt szó. Ezt mutatja az is, hogy: „Az 1776-ban az érseki méltóságra emelt gróf Batthyány József, Barkóczyval ellentétben nem emelte be egyházpolitikai programjába Esztergomnak, a »Magyar Sion«-nak mint új-régi katolikus egyházi központnak a fejlesztését, és ezzel az érseki és főkapitáni székhelynek is az áthelyezését.”⁹

Egy újabb vasakarató és igen eltökélt, a nehézségektől sem megriadó érsekre volt szükség ahhoz, hogy útnak induljon a nagy álom megvalósítása. „Rudnay [Sándor] elkötelezettségét a régi-új prímási és főkapitáni székhely mellett az érseki beiktatását követően 1820. május 18-án elnöklete alatt, a kanonokok részvételével megtartott konzisztoriális ülésen is egyértelművé tette. Az ezen elhangzott bevezető beszédekben felszólította a kanonokokat arra: teljes lelkiülettel és odaadással fogadják el ezt a döntését, hogy a török zsarnokság elől 1540-ben elmenekült és azután nagyszombati »száműzetésben« élt főkapitánt eredeti »hazájába«, Esztergomba visszahozza.” Rudnay¹⁰ kompromisszumot nem ismerve követte elődje, Barkóczy példáját, s kijelentette: „véglleges elhatározásában pedig semmi nem fogja meggátolni”. A „magyar Sion”¹¹

⁷ MOLNÁR, A., *Az esztergomi érsekség székhelyei a 17. században vatikáni források tükrében*, in FEJERDY, A. – HEGEDŰS, A. (szerk.), *Visszatérés a Magyar Sionra. Tanulmányok az érseki székhely Esztergomba történeti visszatérésének 200. évfordulója alkalmából* (Strigonium Antiquum XI), Esztergom 2022, 28–70, 38.

⁸ Prímási Levéltár, AEV, 2179 (159. köt.), p. 58. Közli: HEGEDŰS, A., „Hogy felépüljenek a mi Jeruzsálemünk falai”. Barkóczy Ferenc hercegprímás visszatérési kísérlete, in FEJERDY, A. – HEGEDŰS, A. (szerk.), *Visszatérés a Magyar Sionra*, 94–119, 113–116 (magyar fordítás: 117–119).

⁹ SOÓS, I., *Az esztergomi érsekség és a főkapitánal visszatérése alapítási helyére (16–19. század)*, in FEJERDY, A. – HEGEDŰS, A. (szerk.), *Visszatérés a Magyar Sionra*, 72–93, 81.

¹⁰ SOÓS, I., *Az esztergomi érsekség és a főkapitánal visszatérése alapítási helyére (16–19. század)*, 90.

¹¹ Uo. 91.

felépítése, egyházi központként való helyreállítása, felvirágoztatása ettől kezdve többé már nem volt megkérdőjelezhető vagy elodázható feladat. A történeti fejlemények így módon megteremtették annak a lehetőségét, hogy a „magyar Sion”-gondolat a maga teljességében bontakozzon ki.

3. Értelmezési irányok

Barkóczy és Rudnay, valamint utódaik munkássága nyomán felvirágozott a „magyar Sion”. Eközben többféle olvasata bukkant fel a vizsgált bibliai képnek. Az alábbiakban három fő irányt vázolunk fel, amelyek egymást kiegészítve mutatják meg, milyen jelentőséggel bír ez a megnevezés.

3.1 A babiloni fogság mint biblikus-spirituális olvasat

Az ószövetségi választott nép számkivettségének, kiszolgáltatottságának tapasztalata, az otthon elvesztésének és elhalványult dicsőségének fájdalma, gyásza, ugyanakkor az újraépítés reménye ötvöződik a babiloni fogság képében. Sorsfordító időszak ez, amikor a hiten, az Istenbe vetett bizalmon múlik a mindent eldöntő kérdés megválaszolása: teljes pusztulás, vagy a korábbinál szebb, magasztosabb újrakezdet vár a közösségre? Az Isten üdvösségének bizonyossága, hazatérés és újraépülés szilárd ígérete szülte ebből fakadóan a zsidók bevett ünnepi köszöntését: „Ma itt, jövőre Jeruzsálemben!”

Ugyanez a lelkület köszön vissza a fentebb már idézett körlevélből, amelyben Barkóczy meghirdette „a mi Jeruzsálemünk” falai megújításának programját. A szöveg évszázadokon átívelő történeti keretbe ágyazza a nagy vállalkozást: a múlt fenséges napjai után érkező sorscsapások sora felől nézve érezhető át igazán, micsoda feladat vár a 18. századi magyar katolicizmusra. A török zsarnokság ugyanis „zsellérlakba” kényszerítette az érsekséget, s hiába zárultak le a háborúk (a körlevél idején már majd’ nyolcvan esztendővel Esztergom visszafoglalása után járunk), „míg a magyar egyház minden más székesegyháza a barbár török elűzése után már saját helyén áll újra, egyedül az esztergomi egyház, minden magyar egyház anyja, sóhajtozik még idegen fedél alatt, mintegy a száműzetésben”¹².

Lelki vetülete is van e történelmi ténynek, a késlekedő visszatérésnek. Az, hogy az Isten a vétkek miatt kemény kézzel, a csapások sorával akar a helyes útra vezetni, érhető és belátható. Ahogyan az is, hogy az emberi kiváltó ok, vagyis a hűtlenség, a hitetlenség bizony szégyenletes dolog. Ám mindez nem csak a múltra vonatkozó értelmezési kulcs, ugyanis a jelenre is hatása van. A primás szerint ugyanis ha nem cselekszünk, a szégyenből büntetés lesz. A Szentírást idézve: „elmozdítom helyéről gyertyatartódat, ha nem tartasz bűnbánatot” (Jel 2,5). Másként fogalmazva: a lesújtó isteni kéz csapásától elszenvedett megrázkódtatás túlnő az emberi léptéken, ezért az ennek folyamánaként beállott szégyelleni való állapot önmagában véve még természetes lenne. Ha azonban a vihar elültével azok, akiknek immár módja lenne fordítani a dolgok állásán,

¹² HEGEDŰS, A., „Hogy felépüljenek a mi Jeruzsálemünk falai”, 117.

késlekednek, az nem egyszerűen a szégyen megőrzése, átörökítése, de egy újabb bűn, amely még súlyosabb büntetést kell, hogy maga után vonjon.

Barkóczy természetesen tisztában volt az ellenvetésekkel (saját főkáptalanjával nyílt összetűzésbe is keveredett rövid érseksége idején a hazatérés kapcsán). A gyakorlati nehézségeken túl számolni kellett egy mindannyiszor visszatérő emberi problematikával, amelyet így fogalmaz meg a főszékesegyház felszentelésekor mondott beszédében Farkas Imre székesfehérvári püspök: „Látván e tömérdek kőhalmot, látván e pompás, e drága készüléket előttünk, nem kell-e szinte arra fakadnunk, amire fakadt egykor, látván a Mestere lábaira kiöntött drága kenetet, az egyik apostol, mondván: »Mire való ez a pazarlás? Hisz jó pénzért el lehetett volna adni, s az árát a szegények közt szétosztani« (Mt 26,8–9)”¹³. Szűk évszázaddal korábban így feleli meg ezt a minden bizonnyal közzsájon forgó ellenvetést a korabeli érsek: „...bár Istent saját lakhelyének mindegyikében áldani kell, mégis kiválaszt magának bizonyos helyeket, hogy ott jósága kincseit, az Ő nevét szólítóknak nyilvánvalóbban és bőségesebben osztogathassa. Nem kétkedhetem abban, hogy így választotta ki számunkra Esztergomot...”¹⁴

Esztergom kiválasztott hely, éppen kiválasztottsága teszi Magyar Sionná. E kiválasztás pedig nem emberi tetszésből, hanem az Isten rendeléséből történt, éppen ezért kötelezi és elkötelezi a hívőket, az egyházat. Amikor emberi tényezőktől (például az uralkodói kegytől) függ a bazilika sorsa, valójában akkor is az isteni akarat munkál. Ez okozza, hogy a körlevél már-már üdvrendi szerepet tulajdonít Mária Teréziának (ez egyébiránt, miként a protestáns költészet kapcsán már említettük, elterjedt toposz volt a vallásos irodalomban).

Mi tehát Esztergom, vagy hogy egészen pontosak legyünk: a főszékesegyház? Nem más, mint „az Istendicséreteknek és szent könyörgéseknek” „fellegvára” „az egész ország javára”¹⁵. Ezért a kérdés: miként alakul a Magyar Sion jövője, elválaszthatatlan a teljes magyar nemzet sorsának alakulásától. A legszentebb cél nem lehet tehát más, mint hogy a királynő oltalma alatt „a szentély szétszórt köveit minél előbb összegyűjthessük, és az ősi szokások és szertartások szerint Istennek az Ő templomában mindannyian dicsőséget zenghessünk. Erre irányuljon velem együtt Uraságotok szándéka, és törekedjetez kifejezni, minő szeretettel vagytok az Ő [ti. Isten] anyja iránt, mindenekelőtt az Istenhez szóló jámbor imával, hogy kegyesen megtegye jóságos akaratából nekünk, hogy felépüljenek a mi Jeruzsálemünk falai [ut aedificentur muri nostrae Jerusalem]”¹⁶

3.2 Szakrális-liturgikus értelmezés

Erdő Péter, az esztergomi Ősrégi Papnevelő Intézet fiatal tanára így foglalta össze a bazilika kivételes szerepét: „Az esztergomi székesegyház hierarchikus helyzeténél fogva

¹³ A primási bazilika főszékesegyház felszentelése főünnepének (augusztus 31.) olvasmányos imaórája, 2. olvasmány.

¹⁴ Uo.

¹⁵ Uo. 119.

¹⁶ Uo.

kezdett óta első volt az ország összes templomai között. Ezt az elsőséget Kanizsai János prímás 1397-es kánoni vizitációs jegyzőkönyve magára Szent Istvánra vezeti vissza, aki ezt az épületet (és nem csupán az egyházmegyét vagy az érsekséget) »Magyarország többi templomainak fejevé, anyjává, tanítójává és érseki templomává tette.«¹⁷ E megnevezést Szent II. János Pál pápa 1993. május 30-án, pünkösdi ünnepén kiadott, a magyar egyházmegyei rendszert újjászervező, *Hungarorum gens* kezdetű apostol leveleiben egészen a Szent István-i időkhöz vezette vissza.¹⁸ 2001, a főegyházmegye alapításának millenniuma óta felirat hirdeti a templom főhomlokzatán: „*Mater, Caput et Magistra Ecclesiarum Hungariae*” (a bazilika 2023. június 23-án megnyílt építéstörténeti kiállítása is ezt a címet viseli).

Ily módon az esztergomi főszékesegyház jelentősége a magyar egyház életében párhuzamba állítható a lateráni bazilikának a teljes világegyházban betöltött szerepével.¹⁹ Az önmagában nem meglepő, hogy egy-egy helyi egyház fontos templomai Rómához kötik önmagukat: ez számos teológiai és egyháztörténeti érveléssel indokolható. Ám az esztergomi főszékesegyház ilyen megnevezése mégis egyedi öntudatot takar. Ez még nyilvánvalóbb akkor, hogyha megvizsgáljuk a közkeletű megnevezését, miszerint ez „a” Bazilika. A görög eredetű latin *basilica* szó etimológiailag királyi csarnokot jelent. Építéstörténetileg egy, három vagy öthajós építmény, amelynek főhajója apszissal zárul. Itt kapott helyet az uralkodói trón. Ez a díszes csarnok eltérő közügyek végzésére volt szánva. A keresztény templomépítést az átvette a formát, s az apszist az eszkatológus Uralkodó, a megdicsőült Krisztus trónjának helyéül jelölte ki (akit igen sokszor az apszisozis *crux gemmata*ja, ékköves keresztje képviselt).

Idővel a klasszikus római bazilika mint építészeti típus mellett megjelent a kivételes szakrális épületek méltóságának, rangjának egyházi megerősítéseként a „bazilika” mint titulus. Ennek a címnek Itáliában három, világszerte alapvetően kettő kategóriája terjedt el. A római püspöki székesegyháza, a lateráni bazilika mellett még három kapcsolódik sajátosan a pápai szolgálathoz: a vatikáni Szent Péter, a falakon kívüli Szent Pál és a Santa Maria Maggiore (Havas Boldogasszony) bazilikákról van szó. Ezek a nagy bazilikák (*basilica maior*), amelyeket XVI. Benedek koráig *basilica patriarchalis*, pátriárkai bazilika címmel is illettek, ugyanis a pápa hordozta titulusainak sorában a „Nyugat pátriárkája” titulusát. Amikor azonban Benedek törölte ezt a címet (kiemelve a pápaság egyetemes szolgálatát, amely a pátriárkai méltóság fölött áll), a *basilica papalis* elnevezés vált kizárólagossá. Emellett létezik a *basilica pontificalis* rang is, amelyet magyarra (sajnos) szintén pápai bazilikaként tudunk lefordítani. Olyan templom ez, amely sajátosan a pápa oltalma, tekintélye alatt áll, s található benne pápai trónus is.

¹⁷ ERDŐ, P., *Az esztergomi főszékesegyház rangja. Dignitas iuridica Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis*, in *A Sematizmus Előkészítő Munkaközösség (szerk.), Az Esztergomi Főegyházmegye névtára és évkönyve 1982, Esztergomi Főegyházmegyei Hatóság, Esztergom 1982, 487–494, 490. Az idézet forrása: Memoria Basilicae Strigoniensis anno 1856 die 31 Augusti consecratae, Pestini 1856, 4.*

¹⁸ Online: <https://regi.katolikus.hu/nyomtat-konyvtar.php?h=502> (2024.11.14.)

¹⁹ Ennek felirata így hangzik: „*Sacrosancta Lateranensis Ecclesia omnium Urbis et Orbis Ecclesiarum Mater et Caput*”, azaz: „A legszentebb lateráni egyház, a Város és a világ minden egyházának anyja és feje”.

A legismertebb ezek sorában az assisi Szent Ferenc bazilika. Ezeken kívül ismerünk még *basilica minorokat*, kis bazilikákat, amelyek egy-egy régió hitéletében töltenek be különös szerepet (székesegyházak, kegytemplomok). E címet a pápa adományozhatja.

Adja magát a kérdés: egyrészt mely kategóriába tartozik az esztergomi főszékesegyház, másrészt mikor nyerte el e címet? Egy történeti tényt mindenképpen ki kell jelentenünk: Esztergom esetében a bazilika megnevezés ősi, jóval korábbi, mint a mai *basilica maior (papalis)* és *basilica minor* kategóriák jogi rögzítése. Amikor a máig érvényes szabályozás a 18. századtól kezdve kialakult és érvénybe lépett, már hordozta ezt a titulust, s az ősiség, a hagyomány okán soha nem is kérdőjeleződött meg Esztergom bazilika-rangja.²⁰ Mindazonáltal soha nem sorolódott be a *basilica minorok* sorába, következetesen *basilica primatialis*-ként, prímási bazilikaként szerepelt s szerepel a forrásokban (mind a mai napig). Ez sajátos privilégiumokat von maga után, amelyekkel a többi kis bazilika nem rendelkezik. Többek között „...jogosult arra, hogy tartományi zsinat színhelye legyen (vö. c. 284 nr. 1). [...] Analógia alapján ugyanezt állíthatjuk a nemzeti zsinattal kapcsolatban is. Mindenesetre az esztergomi bazilika mint prímási székesegyház az első helyet foglalja el Magyarországon a templomainak hierarchikus rangsorában.”²¹ Amikor felmerült a kérdés, hogy az aktuális jogrendnek megfelelően formálisan is kérelmezni kellene-e a titulust, Erdő Péter így válaszolt: „A *basilica minor* címet elnyerhetné, de ez számára rangbeli emelkedést nem jelentene.”²²

Összegezve: a Magyar Sion mint prímási bazilika kivételes szakrális és liturgikus szerepkörrel bír, amely jelentősebb, mint a *basilica minoroké*, ám természetesen nem éri el a pápai bazilikák rangját. Ily módon azt is mondhatjuk (megint csak a Lateránnal való analógia alapján), hogy főtemplomunk történetileg kiforrott és jelen korunkban igencsak egyedi státuszt tölt be a magyarországi egyház életében, s ez tükröződik a Magyar Sionként való megnevezésében is.

3.3 (Egyház)alkotmányi értelmezés

A prímási rang kivételes, történeti hagyományon alapuló és az aktuális katolikus egyházjogban kivételesnek tekinthető privilégiumokat takar. Az Egyházi törvénykönyv így fogalmaz: „A pátriárkai és a prímási cím a latin egyházban a tiszteletbeli elsőbbségen kívül semmilyen kormányzati hatalommal nem jár, hacsak egyesekről pápai kiváltság vagy jóváhagyott jogszokás az ellenkezőjét nem bizonyítja” (438. kán.). Az e kánonhoz kapcsolódó lábjegyzetben Erdő Péter világosan felmutatja, hogy egyrészt hazánkban nem csak tiszteletbeli, de valós előjogokat is takar a prímási cím, másfelől ezek a privilégiumok nem sérültek az egyházi reformok során (épp a Róma által jóváhagyott jogszokások okán).

Magától értetődő, hogy Magyarország államformájának, ezáltal alkotmányos beren-

²⁰ Ld. ERDŐ, P., *Az esztergomi főszékesegyház rangja*, 491.

²¹ Uo. 490.

²² Uo. 493.

dezkedésének többszörös módosulásával átalakult a primás közéleti-politikai szerepe, ám ez nem érinti alapvetően egyházalkotmányi szerepkörét. Az is természetes, hogy a két terület (az államjogi és az egyházjogi) összefügg, nem választható el egymástól. Mindszenty József Esztergomról (s az érsekek szerepéről) írott könyve sajátos összegzést kínálja e kettős-egy primási hivatalnak:

„Esztergom annak a középkori teokratikus alkotmánynak, keresztény államgondolatnak a legfinomabb és emberileg tökéletes jelentkezése, amelynek történelmi vonalon, világviszonylatban mása a pápa és a császár, a nap és a hold keresztény kettőssége; kinyilatkoztatási mintája pedig az Ó-szövetség választott népének teokratikus állam-szervezete. Esztergom Magyar Sion, Dáviddal és Szádokkal. A gondolat magyar, esztergomi megtestesítője a király és az érsek. A koronás uralkodó mint apostoli király nevezi ki az érseket, Róma megerősíti, adja az egyházi hatalmat. A primás koronázza a királyt, a dicső, az első Szent Király fejét érintő Szentkoronával.”²³

Ebben az összefüggésben tehát a Magyar Sion az izraeli szakrális királyságig visszavezető önmeghatározást takar. Kevesekben tudatosul, hogy ez az elgondolás program-szerűen jelenik meg a bazilika szentélyének mennyezeti freskóján, ahol Ludwig Moralt a Szentháromság diadalát jelenítette meg (1854–1855). Ha figyelmesen szemléljük a képet, észrevehetjük, hogy a Hármaskör Istene előtt balról egy angyal térdel, a pápai tiarát tartva (mögötte Szent Gábor), vele átellenben pedig egy másik angyal a magyar Szent Koronával látható (mögötte Szent Mihály). A művész így módon a középkori, Damiáni Szent Péterre visszavezethető két kard-elmélet kontextusában a két isteni rendelésen nyugvó hatalmat: a szentet (egyházit) és a világit (királyit) tárja elénk, amelyek itt, a Magyar Sion szentélyében együttesen jelennek meg a Szentháromság színe előtt.

E helyen nem feladatunk a szakrális és a szekuláris hatalom viszonyára vonatkozó teológiai elgondolások ismertetése, egy dologra azonban mindenképpen fel kell hívni a figyelmet. Ez az ábrázolásmód implicit módon a második székesegyház *porta speciosájának*, nyugati díszkapujának a képi programját idézi fel.²⁴ A 12. század végi alkotó ehelyütt egy államelméleti programot jelenített meg ikonográfiai keretben (Szent István országfelajánlása Szűz Máriának). A király így szól az Istenanyához: „Suscipe Virgo pia mea regna regenda Maria”, vagyis: „Kegyes Szűz Mária, fogadd el kormányzásra [vagy: fogadd oltalmadba] országomat”. A megszólított érdekes módon feltételhez köti a felajánlás elfogadását: „*Suscipio servanda tuis, si jura sacrorum summat Adalbertus sicut petis*”, azaz: „Elfogadom a tied gondját, ha a szent dolgok jogát magára vállalja Adalbert, miként kéred”. Erre a templom és a főegyházmegye védőszentje ekként felel: „*Annuo Virgo tuis jussis, ac exequar ut vis*”, magyarul: „Meghajlok parancsod előtt,

²³ MINDSZENTY, J., *Esztergom. A primások ezeréves városa* (sajtó alá rendezte: Bíró, B.), s.e., Bécs 1973, 13–14.

²⁴ A témához ld. MAROSI, E., *Az esztergomi Porta speciosa ikonográfiájához*, in SZEKELY, Gy. (szerk.), *Esztergomi tanulmányok a magyar középkorból* (Memoria saeculorum Hungariae IV.), Akadémiai, Budapest 1984, 341–356; MAROSI, E., *Az esztergomi Porta Speciosa*, in HEGEDŰS, A.–BÁRDOS, I. (szerk.), *Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt* (Strigonium Antiquum 4), Esztergom 2000, 155–163; TAKÁCS, I., *Porta patet vitae*, in BEKE, M. (szerk.), *Kezds és újrakezds* (Strigonium Antiquum 2), Márton Áron, Budapest 1993, 53–60.

Porta Spaciosa, timpanon Országfelajánlás az Istenanyának, makett részlete

Szűz, és úgy cselekszem, amint akartod.”²⁵

Szűz Mária így módon a 11–13. századi investitúraharc fő problematikájára, az uralkodói és az egyházi hatalom viszonyának kérdé-

sére, sőt feszültségére reflektál. A király az ország fölötti világi jogköröket adhatja át koronájával, ám az egyházra vonatkozó jogok fölött külön patrónus lép fel őrzőként: Szent Adalbert. Másként fogalmazva: a királyi és a primási főhatalom egy és mégis elkülönítendő. Ezen a ponton nem kerülhetjük el, hogy felhívjuk a figyelmet: a Magyarok Nagyasszonya-kultusz újkori alakulása sajnálatos módon elfeledtette a Regnum Marianum-hagyomány adalberti tengelyét, tónusát, amely pedig alapvető fontosságú eleme volt azon „középkori teokratikus alkotmánynak”, amelyre Mindszenty hivatkozik, éppen a megannyi harcban letisztázott viszonyrendszer fenntartása okán.

Ez tehát azt jelenti, hogy a Magyar Sion-gondolatnak van egy olyan dimenziója, amellyel ma kevésbé foglalkozunk, ám mégis érdekes és értékes, hiszen egy igen jelentős középkori nehézséget s annak tisztázását tükrözi. Adott esetben napjaink állam-egyház-viszonyra vonatkozó megfontolásai kapcsán is érdemes lenne merítenünk ebből a hagyományból.

4. Összegzés

A Magyar Sion-gondolat elválaszthatatlan az esztergomi főszékesegyházról, valamint a magyar katolicizmus történelmi önértelmezéséről. Jelen tanulmányunkban arra tettünk kísérletet, hogy felvázoljuk, milyen hatalmas biblikus, teológia- és lelkiségtörténelmi háttérrel rendelkezik, s igyekeztünk hármasságban megmutatni a vonatkozó értelmezések lehetőségeit.

A Magyar Sion jelenleg is történelmi léptékű megújulást él meg. Gondolati örökségünk feltárása, jobb megértése segíthet abban, hogy a jelenkorban is ösztönzést, útmutatást és a jövő felé mutató bátorítást merítsünk ezen ősi képből.

²⁵ Ehhez ld. TAKÁCS, I., *Az esztergomi Porta speciosa programjának kérdéseiről*, in Hegedűs, A. (szerk.), *Metropolis Hungariae* (Strigonium Antiquum 8), Primási Levéltár, Esztergom 2017, 107–134, itt: 112–113.

A SZAKRALITÁS ÁTRAGYOGÁSA – A HIMNUSZBAN

Northrop Frye állapítja meg utolsó, *Az Ige hatalma* című könyvében: „Eszébe nem jutna senkinek, hogy az iszlám kultúráját ne a *Koránból*¹, a hindu kultúráját ne a *Védák*² és az *Upanisadokból*³ kiindulva kezdje vizsgálni. Miért ne lehetne éppilyen eredményes, ha a nyugati kultúráját a *Bibliából* kiindulva vennénk górcső alá?” A *Szentírás vox viva evangelica – az élő örömhír hangja*, Isten levele az emberekhez, minden sorát a szeretet sugallta. Gárdonyi megfogalmazásában: „Ez a könyv a könyvek könyve”, „Isten szíve dobog benne.”

Ennek a sajátos költői, írói hatalomnak a mibenlétét vizsgálva, Frye felveti a Biblia és az irodalom kapcsolatának kérdését a *Kettős tükörben*, a magyarul is nagy sikert arató művében. A poéta-tekintélyt adó hatalom végső soron abból fakad, hogy a költők, írók a társadalom alapvető ismereteit összefoglaló mitológiát és nem az ideológiát alkotják újra. Az ideológia a szónoklat közvetlenül megszólító nyelvén a fennállókat igazolja, az irodalom pedig fontos történeteket mond el, elrejtőzve művében, a mítoszok metaforikus nyelvén. Alapjában véve a Biblia is a mítosz metaforikus nyelvén íródott.

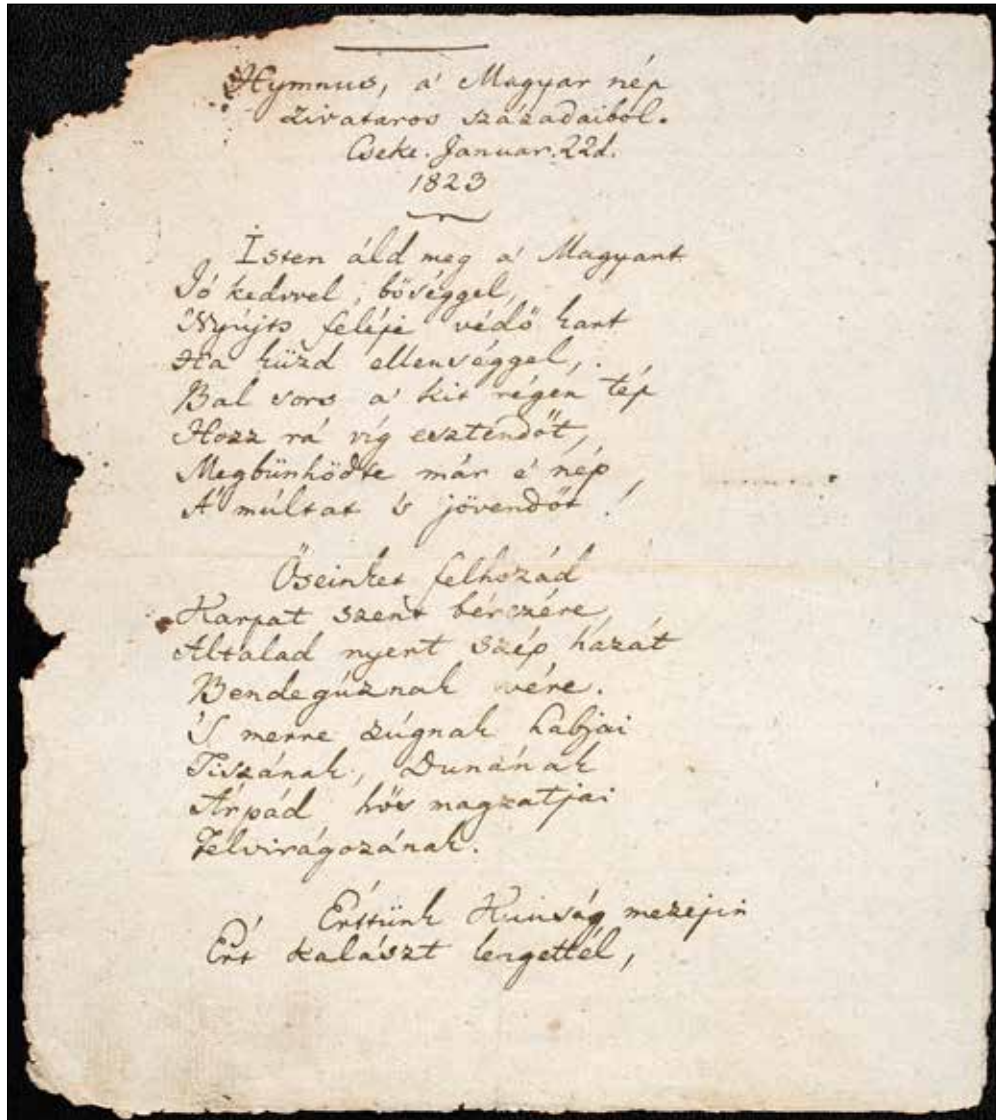
A Szentírás és az irodalom osztozik a világot teremtő szón, a *Jézusban testet öltött Igén*: (jánosi Logosz⁴, Szlovo, Verbum). Frye

¹ A *Korán* az iszlám elsődleges szent könyve, Isten Mohamed próféta által kinyilatkoztatott, örökké való szava.

² A *Védák* fő célja: az életben elfoglalt helyünk szerinti kötelesség, magasrendű célok követése (dharma); gazdasági fejlődés (artha); az egyéni vágyak helyes beteljesítése (káma); felszabadulás az anyagi világ kötelékeiből (moksa); Isten önzetlen, odaadó szeretete (bhakti).

³ Az *Upanisadok* az emberiség vallási és bölcséleti hagyományának foglalata. India, egyúttal az egész Kelet filozófiai irodalmának legősibb szövegei, amelyek költői hangvétellel, misztikus mélységekig igyekeznek feltárni a létezés végső titkait.

⁴ A görög *logosz* szó számos előfordulási helyén beszédet vagy beszéddel kapcsolatos más fogalmat jelent, minősítetten pedig Isten kijelentését, Jézus tanítását, az Írás szavait: „En arché én ho logosz, kaj ho logosz én prosz ton Theon, kaj Theosz én ho logosz...” – In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum et Deus

folytatja a *Kettős tükör*⁵ témavilágát. Az *Ige hatalma* című könyvében a Biblia irodalmi elemeit mutatja be, ezek irodalmi átvételét követi nyomon. A Nyugat gazdag, változatos irodalmában az élő-eleven bibliai üzeneteket és a görög-római hagyományt mutatja fel.

A költők hatalmának forrása a költői szóba vetett hit. Petőfi *A magyar politikuskokhoz* c. versében figyelmeztet a költőket megillető tiszteletre és a költészet fontosságára: „Tanuljátok meg, hogy a költő Az istenség szent levele, Melyet leküld magas kegyében Hozzátok, gyarló emberek, Amelybe örök igazságát Saját kezével írta meg.” A gégerák miatt a „doleo ergo sum” állapotot és a „mysterium passionist” megszenvedő, elnémuló Babits a *Jónás könyvében* kérdezi: „Én aki *Jónás voltam*, ki vagyok már? Ki titkaidat tudtam, mit tudok már?”

Az *ars sacra* magyarul: *szent művészet*.⁶ A jelzős szó szerkezetben az *ars* görög megfelelője a *techné*, legtagabb értelemben mindazt az emberi, testi és szellemi, lelki készséget, jártasságot, képességet, alkotások összességét jelenti, amely az emberi tevékenység eredményeképpen létrejött. Aki alkot, létrehoz valamit, az *artifex*, alkotó, művész, színművész (*artifex scaenicus*), mester, tudós, kézműves stb.

A fogalomtisztázás céljából idézem Szophoklész emberképének ismert, drámaköltői megfogalmazását: „Sok van, mi csodálatos, / De az embernél nincs semmi csodálatosabb” (Trencsényi-Waldapfel Imre ford.) – „Πολλὰ τὰ δεινὰ κούδὲν ἀνθρώπου δεινότερον πέλει.” (*Antigoné*, 332–333) Prótagorasz *homomensura* tétele: „Minden dolog mértéke az ember” – *ismeret és igény együtt alakít mértéket... A deinosz/deína* (δεινός/δεινὰ) többértelmű ógörög melléknév pozitív és negatív fogalmi teljességet érzékeltet. Hasonló, mint a latinban a *sacer*, amely *szent*, ha az égiekre vonatkozik, és *átkozott*, ha az alvilágiakra. A *deinosz* számos magyar és külhoni fordító *csodálatosnak* értelmezi, pedig „szörnyű”-t is jelent. Ratkó József ezt a híres definíciót így tolmácsolja: „Sok szörnyű csodafajzat van, / s köztük az ember a legszörnyebb.”

Sokrétű a *sacer* jelentésköre. A latin *sacert*, a héber *kadost*, a magyar *szent* szóhoz hasonlóan, nemcsak személyekre, hanem tárgyakra is vonatkoztatjuk. A bizánci görög nyelv a *hagio*st, a latin a *sanctus*t alkalmazza személyekre, a *hieros* és a *sacer* erat Verbum...” – „Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige.” Az Ószövetség *Isten igéjéről* beszél, a Jn 1,1kk abszolút értelemben az *Igéről*. A jánosi Logosz önálló személyiség Isten mellett, kozmikus jelentőségű, míg az ószövetségi Ige alapvetően Isten beszéde, üdvtörténeti kijelentés hordozója. Amikor Pál beszél Isten igéjéről, vagy abszolút értelemben az *Igéről*, akkor kifejezetten Jézus Krisztusról szól. Ezen az Evangéliumot érti. Az IGE kifejezés az őskeresztyén terminológiában a Krisztusról szóló üzenet terminus technicus. (Vö. 1Kor 14,3; 2Kor 2,12; 4,2; Kol 1,25kk). A logosz-fogalom a világ- és létértelmezés legfontosabb szimbóluma. János 1,1kk-ben feltáruul Logosz maga Jézus, aki emberré lett, az Atyával együtt részese a teremtésnek, és aki a kegyelem forrása.

⁵ Eredeti cím: Words with Power: Being a Second Study of The Bible and Literature (Erős szavak/hatalommal bíró szavak: a Biblia és az irodalom második tanulmány.) Európa Kiadó, Budapest, 1997. 414 o. ISBN: 9630762013. Fordította: Pásztor Péter.)

⁶ *Szent művészet. Tanulmányok költészetünk szakrális vonulatából.* Szerk., társszerző: CS. VARGA István Xénia Kiadó. Bp., 1994. CS: VARGA István: *Szent művészet* II., Xénia Kiadó, 2000) Cs. V. I.: „Nyújts feléje védő kart...” Kölcsy Ferenc: *Himnusz.* (Hungarovox, 2020.) Cs. V. I.: *Hagyatékből örökség. Bencés tanáram, példaképeim és diáktársaim.* (Magyar Napló Kiadó, 2022, 2023.)

melléknevet pedig tárgyakra, intézményekre, berendezésekre is. Eredetileg a *sacer* valamely istennek, isteneknek felajánlott, megszentelt személyt, helyet, tárgyat jelentett. Ezek a fogalmak szemben állnak, bár nem teljes ellentétben, a „*profán*”-nal, a „*nem-szent*”-tel.

A *profán* szó kezdetben olyan tiszteletteljes dolgot jelölt, amely nem kötődött valamely istenhez. *Fanum* az a megszentelt hely, ahol a főpap, a pontifex megjelent, tartózkodott. Kezdetben a *profanum* megjelölésnek nem volt negatív jelentése, csupán hely- és helyzetmegjelölő funkciója. A *profanum* etimológiája mutatja: eredetileg a „*pro+fanum*” a *fanumonon* kívüli, *fanum* előtti területet jelölte. A *profanum* azonban már Plautusnál (Kr. e. 3. sz.) a „*nem-szent*”, a közönséges, a tisztátalan kifejezése volt.

Az Újszövetségben a „*koinos*” tízszor fordul elő „*nem szent*” értelemben. A *koinos* jelentése: *közös, általános*. A *koinosz* olyan ember, aki egy vállalkozásban, eljárásban, cselekvésben részt vesz. (*Koinonia*: a keresztények közössége.) A *koiné* görög olyan közös nyelv volt, amely Nagy Sándor birodalmában, a Földközi tenger térségében terjedt el. Az ógörög nyelv dialektusaiból kialakított egységes „*közös*” nyelv, közvetítőnyelv, „*lingua franca*”, különböző nyelvű beszélők közötti hídnyelv, köznyelv, kereskedelmi nyelv, segédnyelv, hordozónyelv vagy linknyelv. Az *Újszövetség* is *koiné* görög nyelven íródott.

*Szakra*lisnak, *szent*nek nevezzük azokat a tiszteletreméltó személyeket, intézményeket, dolgokat, tárgyakat, tulajdonságokat, amelyek magasztos kapcsolatban állnak Istennel, a *Sacrum*mal, Jézussal: Isten Szentjével. Bennük Isten különleges módon nyilatkozik meg, az emberek ezeket Istennek felajánlják, odaszentelik. A vallásfilozófia különbséget tesz a mágikus, a tabu és a vallásos szakralitás között. Mindhárom közös vonása: híveik mindent, amit Isten alkotott, *szent*nek fogadnak el, mert általuk Isten nyilatkozik meg. (A keresztény istenfogalom lényegesen eltér még a hozzá közeli zsidó vagy az iszlám gondolkodás istenfogalmától is.) A kereszténység európai kultúrára gyakorolt hatását tagadóktól távol áll a Jézus-eszmény, keresztény *erkölcsi* értékrend.

Az Ószövetségben a „*szent*” mélységesen titokzatos szó. A kifejezés eredete valószínűleg a *kadad*, amely annyit tesz: *levágni*. Innen származik a köznapitól való elkülönítés, elhatárolás gondolköre, amely rokonítható a latin *sacer* jelentésével. A zsidó vallásban a nép *szent* voltából következik, hogy az istentiszteleti rendet is szigorú szabályok irányítják, és pontos rendelkezések írják le a *szent tárgyak* kinézetét, elkészítésük módját stb. Ez különösen a frigyládára és a *szentélyre* vonatkozik. Isten kifejezett szándékára vezetik vissza a liturgikus ruhák és egyéb kellékek külalakját is. Ennek alapján nevezhető *szent*nek – hivatalánál fogva – a *főpap*, illetve a *papság egésze*.

A Teremtő kézjegyé a Világ Rendjén a *különbségtétel!* Isten és ember, ember és állat, élet és halál, *szent* és *profán*, jó és gonosz, férfi és nő között. Ez a hat *distinkció* az a hat tartóoszlop, amelyen a világ – Istentől elgondolt – rendje nyugszik, a szellemi hierarchia rendje is.⁷ A teremtés így történt: „*omnia in mensura et numero et pondere disposuisti*” – ’mindent elrendeztél méretben, számban és súlyban, isteni, mértékkel.

⁷ A Torah Scholar Helps Explain the Age Of Foolishness. Crisis Magazin – Egy Tóratudós segít megmagyarázni a bolondságok korát – Válságmagazin.

A Hit, Remény és Szeretet hármasságát a felvilágosodás leváltotta a *Liberté, Egalité, Fraternité* triád jelszavával. A *Szabadság, Egyenlőség, Testvériség* jelszótriász a Francia Köztársaság hivatalos mottója. De, mivé lett a Liberté? Ki beszél az Egalitéról? Bomlott, világunkban mivé vált a Fraternité?

Az alkotások, könyvek stb. értelmezésekor három szempontra különösen érdemes figyelnünk: 1/ *Az emberkép* más és több is, mint az *emberfogalom*. 2/ A tradícióhoz való viszonyulás, az újítás kérdése és mértéke. 3/ Az írói célkitűzés lehet a „Közelebb, közelebb, Uram, hozzád...”, avagy az ellenkezője is.

A kiválasztás indokolja, hogy Isten elvárásokat támaszt népével szemben. Számukra bizonyos viselkedésformákat, követelményeket ír elő, másokat pedig megtilt. Ez a *Törvény* (Tóra), melyet Isten szerető gondoskodásból adott Izrael népének. A „Legyetek szentek” a *Törvény* megtartására vonatkozik.

A mit jelent, hogyan alakult a „szent” jelző és főnév fogalma az *Újszövetség*ben kérdésre egy igehellyel, Isten szavával válaszolhatunk: „Valóban szent vagy, Istenünk, és méltán dicsőít téged alkotásod, az egész teremtett világ, mert Fiad, a mi Urunk, Jézus Krisztus által, a Szentlélek erejével éltetsz és megszentelsz mindent.” A kereszténység központi hittétele, hogy Isten Jézus Krisztusban teljes önmagát odaadta a világnak. Jézus kereszthalálakor a Templom szentélyt leválasztó függönye kettéhasadt (Mt 27,51), vagyis megszűnt a különbségtétel *szent* és *profán* között.

Jézus az örömhírt hirdetett: minden ember meghívást kapott az Istennel való bensőséges életre, a Szentháromság szeretetközösségébe való bekapcsolódásra. Az egész emberiség (analóg értelemben: az egész teremtett világ) ígéretet kapott, hogy részese lehet Isten szentségének, szeretetközösségének. Az *Újszövetség* lapjain az ígéret olyan képekben jelenik meg, mint a *királyi menyegző* vagy az *új Jeruzsálem*.

Az eljövendő egyetemes szentség jele a világban a Jézusban hívők közössége: az *egyház*. Az egyház ilyen minőségében *ontológiailag szent*, függetlenül az egyháztagok konkrét cselekedeteitől, és természetesen a szentség állítása ebben a szövegösszefüggésben nem jelenti a tökéletesség állítását, mert a földi egyház is emberekből áll.

Az egyház szentségéből következik, hogy keresztény értelemben az egyes hívők is szentnek nevezhetők. Számos újszövetségi irat tanúskodik erről a szóhasználatról, amely szerint a „szent” a „keresztény hívő” szinonimája. Pl.: „Pál és Timóteus, Krisztus Jézus szolgái, mindazoknak a Krisztus Jézusban hívő szenteknek, akik Filippiben vannak, püspökeikkel és diakónusaikkal együtt: kegyelem néktek és békeség Istentől, a mi Atyánktól és az Úr Jézus Krisztustól” (Fil 1,1–2). Azonban már a kezdetektől megjelenik az erkölcsi követelmény is: ha valaki *szent* (*hívő*), akkor viselkedjék is *szenthez* méltóan.

Kalokagathia

Az alkotások, könyvek stb. értelmezésekor három szempontra különösen érdemes figyelni: 1/ *Az emberkép* más és több is, mint az *emberfogalom*. 2/ A tradícióhoz való viszonyulás, az újítás kérdése és mértéke. 3/ Az írói célkitűzés lehet a „Közelebb, közelebb, Uram, hozzád...”, avagy az ellenkezője is.

Az európai kultúra három csodálatos örökségre, alappillérre épült: az ókori görög filozófiára és művészetre, a római jogra és szervezőkészségre, és főképpen a Szentírásra. A *kalokagathia* ógörög eszmény, antik nevelési elv. Az arisztotelészi *Eudemoszi etikában* és a *Nagy etikában* található. A görög és római korban esztétikai koncepciók összefoglaló elnevezése az esztétikai szép, az erkölcsi jó és az igaz egységét jelöli. (A *kalosz kai agathosz* a ‘szép és a jó, az erényes és igaz kifejezés összevonásából ered.) A szépség és művészség az *esztétikum* közös lényege. A szépség és az erkölcsi jóság együttesét jelölő fogalomhoz az igazság is hozzátartozik a görög értékszempléletben, esztétikában. A kereszténység mindezt a szakralitásból származtatja. Számos költőnknek a görögség volt az álma: a tökéletes szépség, jóság és igazság az ideálja. A *kalokagathia* eszménynek kiemelkedő szerepe volt az emberiség esztétikai kultúrájának világtörténelmi kifermelésében.

Villon szerint: „szépség, igazság minden egy, belül.” Keats remekműve, az *Óda egy görög vázához* (1819, *Ode on a Grecian Urn*) a világirodalom egyik legtöbbet idézett verse. A klasszicizáló irodalomesztétikai címermondata magyarul Tóth Árpád fordításában vált kanonikussá: a „*Szép igaz s az Igaz: szép!*” – „*Beauty is truth, truth beauty*”. Keats az *Endümion* nyitányában írja: „Minden, ami szép, öröm lesz örökké”. Ez a motívus *bölcsesség* leginkább önmagában, szorosabb szöveggörnyezet nélkül szokott szerepelni. A teljes költemény kontextusából kiragadva, a jelenkor olvasójának inkább egyfajta *viktóriánus szentenciának* hat, semmint érvényes esztétikai imperatívusznak. Azonban a szentenciában is az igazságtartalom a döntő.

József Attila *A Dunánál* c. ódájában anyját, és apját a valóság rovására is, piedesztálra emeli: „Anyám szájából édes volt az étel, / apám szájából szép volt az igaz.” Illyés *Ars poetica* c. hitvallásában a *szépség*, a *jóság*, és a horatiusi *hasznosság* (utilitas) elvét emeli magasra: „Dolgozz, munkálj. A szép a jó, a hasznos, (...) olyanokat alkoss, / ne fogja a halál!

Szent II. János pápa felemelte szavát a ’halál kultúrája’, a semmibe, a pusztulásba vezető *rút* kultusza ellen. Ma mégis emberpusztítás, ízlés és lélekrombolás tombol. Már Shakespeare *Macbeth* (1606) drámájában megírta: „Szép a rút és rút a szép” -- „Fair is foul, and foul is fair.” Semmiképpen sem elfogadható a béke helyett az öldöklés, de a *szépség*, a *jóság*, az *igazság* és *szentség* tagadása sem. Ma mégis háborúk dúlnak, a *rút* kultusza, az ocsmány, csúf, ronda, borzalmas, szörnyű dolgok, ízlésromboló jelenségek divatoznak.

Szakralitás: átragyogás

A *Himnusz* méltó ikerpárja Vörösmarty költeménye – Egressy Béni megzenésítésében – az egész magyar nemzet közkincsévé, énekévé vált *Szózat*. Az Arany János által is megszentelt „Rendületlenül” kifejezést, jussolt örökségünket Dsida Jenő „Zengő intelem”-nek nevezte. Széchenyi István 1835-ben elhangzott, a magyar nyelv ügyét taglalva tett kijelentését is tudatosítja: „A magyarnak csak itt van egyedül hazája”.

A költemény lehangsúlyosabb része, kezdete és befejezése: „Hazádnak rendületlenül / Légy híve, oh magyar; / Bölcsöd az s majdan sírod is, / Mely ápol s el-

takar.” Nem a magyarság fizikai megsemmisülését jelenti ez a vízió, hanem veszélyeztetettségét, magyar nemzetállam megszűntét, amint e lengyeleknél háromszor is megtörtént. A Vörösmarty-konklúzió Zrínyi magyar létkérdésére adott válasza: „A nagy világon e kívül / Nincsen számodra hely; / Áldjon vagy verjen sors keze: / Itt élned, halnod kell.” Vörösmarty *Szózata* a hűség hitvallása – mindannyiunk időtlen érvényű korparancsa.”

A *Szózat* „nagyszerű” halál-vízióját: „a sírt, hol nemzet sűlyed el, / Népek veszik körül, / S az ember millióinak / Szemében gyászkönny ül” Széchenyi a *Kelet népében* (1841) keserű gúnnal utasítja vissza: „még vesztünk sem lenne nagyszerű, mint Vörösmarty oly édeskeserűen zengi, de egyenesen nevetséges, hasonlóképpen minden olyan elbukáshoz, melyre elég ok nincs, azaz melyet egy gyűszűbe féré gyakorlati ésszel elkerülhetni”.

Trianonra prófétai tisztánlátással figyelmeztetett arra, amit Prohászka Ottokár „a magyarság kivégzési kísérleté”-nek nevez. Széchenyi szerint nemzetünk sírját nem a könnyező baráti népek állnák körül: a magyar „számtalan elleneinek közhahotája közt »farkasveremben« lelné magát”.

Kölcsey *Vanitatum vanitas* című, 1823. február-áprilisában született költeményében kimondja: „Légy, mint szikla rendületlen.” Zrínyi imperatívusza: „Hic vobis vel vincendum vel moriendum est” – „Itt győznötök vagy meghalnotok kell!” Ezt a tette váltott erkölcsfilozófiát hagyta örökül Kölcsey a *Parainesis*-ben: „Imádd az istenséget!” és „Szeresd a hazát!” Vörösmarty pedig a korszellemhez igazítva folytatja a *Szózat*-ban: „Hazádnak rendületlenül / Légy híve, oh magyar; / Bölcsőd az s majdan sírod is / Mely ápol s eltakar.

Kölcsey életéből és műveiből a szellem és erkölcs fénye sugárzik. Keresztény örökségünket korunk „korszellemé” dehonesztálja, az embert és világát megfosztja hitbéli, vallási, spirituális lételemétől. A *Bibliát* is tudománytalan mesebeszédnek tartja. A *János vitéz*-ben, *Az ember tragédiájában*, sőt a *Himnuszban* jelenlévő Istent is csupán *irodalmi jelenségnek* tekinti. Kölcsey istenfélő, tisztaszívű, igaz ember volt. Mélységesen kötődött hithez, valláshoz, Bibliához. Alma matere, a Debreceni Református Kollégium volt: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”. Kegyelmi tisztaságú lelkisége, jellemzilárdsága révén az Isten- és emberszeretet magaslataira jutott. Jelképi világába harmonikusan integrálta a magyarság sorsának spirituális értelmezését.

Minden megújulásnak volt *hitbéli* alapja. A reformkor nemzedékei erős hittel teremtettek egy új, modern magyar nemzetet: a nemzedékek nemzetté váltak. A „haza és haladás”, „A HAZA MINDEN ELŐTT!”; a „Tied vagyok, tied, hazám!”; az Arany János és Vörösmarty „Rendületlenül” hite 1848/49-ben, majd később, 1956-ban is azt az igazságba, tisztességbe vetett lelki erőt adta, amely lábba állította nemzetünket.

Kölcsey 1823. január 22-én dátumozta a *Himnusz*-t. Textusa, szent korálokra emlékeztető dallama kongeniális: együtthangzása egymáshoz méltó, egységes, harmonikus szimbiózis, amelyben együtt érvényesül magyarságtudat és szakrális, egyetemes látásmód.

Petőfi 1847. július 17-én a Kerényi Frigyesnek írta az *Uti levelek*-ben: „...Badalóval csaknem szemközt fekszik innen a Tiszán Cseke, és a csekei temetőben Kölcsey Ferenc. Tavaly ősszel egypár hétig laktam itt, s meg-meglátogattam a szent sírt, melyben a legnevesebb szívek egyike hamvad.” Kölcsey a *Parainesis*-ben Kálmánnak, a keresztfiának írta: „Szeresd a hazát! Boldog leszesz, ha a férfikor napjaiban e szavakat úgy fogod érthetni, úgy fogod érezhetni, mint kell. Hazaszeretet egyike a kebel tiszteletre legméltoőbb szenvedelmeinek... Kinek a szívében a haza nem él, az számúzóttnek tekintheti magát mindenhol, s lelkében üresség van, mit sem tárgy, sem érzet be nem tölt.”

Nemzeti imádságunk a tehetség kegyelmének ajándéka: hitünk, kultúránk, nyelvünk, emberi és nemzeti létünk, önazonosságunk, szuverenitásunk, összetartozásunk meghatározó mesterműve: *magnum opus*. A magyar államiság és szabadság felségjelvényei közül, Szent Korona, országzászló, országcímer, a *Himnusz* fejezi ki leginkább nemzetünk egységét, múltját, jelenét: Istenbe vetett jövőhité. Interpretációja, üzenetének lelki gazdagsága, a benne rejlő, a teljes igazságra vezérlő kincsek kimeríthetetlenek.

Éppen ezért, Tőkés László megállapítása szerint: „a *Himnusz* textusát olyanképpen érdemes olvasnunk, miként a *Szentírást*.” Barsi Balázs lélekerősítő, reményt adó konklúziója: „A sokrétű, de csodálatosan egységes *Himnusz* az eljövendőben is nemzetet, lelkeket összetartó erőközpont: Istentől jövő ajándék volt és marad.”

Kölcsey szellemóriásként küzdött a polgári átalakulásért, nemzeti szuverenitásért, hitte, hogy az igazság felszabadít. Vállalta a kötelezettséget, a nemzet, a haza szolgálatát. A *Himnuszban*, a *Parainesis*-ben is azt vallja: az Istenhez, a Szentséghez való viszony létfontosságú: a megmaradás és az isteni küldetés, az igazság és szeretet képviselése.

Az *ars sacra*, a szakrális dimenzió kutatása a nagy összefüggések felfedezésének örömeivel ajándékozza meg a kutatót. A legmaradandóbb hatással nyitja a tudás megszerzésének, birtoklásának, az univerzális műveltségnek a távlatait. Kölcsey istenadta tehetséggel, hatalmas műveltséggel, történelmi, világirodalmi, filozófiai, jogi, esztétikai, idegennyelvi tudással, bölcsességgel, a nemzeti himnuszok fénykorában, csodálatosan megújította a vallásos költészet egyik legrégebbi, szakrális műfaját. Munkássága a hithűség, a magyar szabadságvágy ragyogó példája: az egyéni, emberi, közösségi és nemzeti teljesség ígérete. A szakralitásának jelentőségét sokáig tagadták, palástolták, sokan ma is homályban tartják. Van, aki a *Bibliát* tudománytalan mesebeszédnek tartja, a *János vitéz*-ben, *Az ember tragédiájában*, a *Himnuszban* jelenlévő Istent csupán *irodalmi jelenségnek* tekinti.

Kölcsey az írást szolgálatnak, tenni és hatni akarásnak tekintette. A költőt felelősségérzet vitte a megyei és országos politikába. Azt gondolta, írni, szólni és tenni is lehet becsülettel. Országgyűlési küldöttként nagyhatású, szónokként, írástudóként a végső-ig küzdött az élet legmagasabb értelméért, az üdvösségért, szabadságért, igazságért, a nemzeti haladásért. Élete példájából, műveiből a keresztény szellemiség és erkölcsiség fénye sugárzik. A *Himnusz* történelemszemlélete, nemzetfogalma, történelmi sorsértelmezésen a létformálás relevanciája: emberségünk, nemzeti önismeretünk forrása.

Jelenkorunk szekuláris „korszellemé” deszakralizálja keresztény örökségünket. (A profit még Descartes-nál is elsősorban szellemi hozadékot jelentett!) Kölcsey az

embert és világot felvértezi, és nem megfosztja hitbeli, vallási, spirituális lételemétől. Hithű, istenfélő ember, valláshoz ragaszkodó férfiú volt, aki lélek szerint kötődött a Teremtőhöz. Felnevelő szellemi otthona a Debreceni Református Kollégium, a kis magyar „Oxford: „Egész Magyarországnak és Erdélyiségnek... világosító lámpása”. Bár a reformátusoknál nincsenek kanonizált szentek, mégis jogos a költői titulus: „Kölcsey Szent Ferenc”, mert Isten szentjeinek kategóriájába tartozik. (Vö.: Benjámin László: *Nem ad-hatsz többet.*)

Jellemszilárdsága, lelkiisége révén az Isten- és emberszeretet magaslataira jutott. Költői, jelképi világába integrálta a magyarság sorsának szakrális-spirituális dimenzióját és értelmezését. Minden magyar megújulásnak volt *hitbeli alapja*. A reformkor óriás szellemei nemcsak nemzedéket alkottak, hanem egy új, modern, magyar nemzetet is teremtettek. A Rákóczi-szabadságharcban, amint 1848/49-es forradalomban és szabadságharcban, amint 1956-ban is a hit lelki erősség volt, azt a lelki erőt adta, amely talpra/lábra állította nemzetünket.

„Az igazság szabaddá tesz” (János 8: 32) hitével, kötelezettséget vállalva szólok a szakralitásáról. Szakrális/sacralis a latin sacer, 'megszentelt' szóból eredő újlatin kifejezés. A 'szent' 'isten', a szentségekkel kapcsolatos; 'egyházi, kultikus jellegű': *szakrális tárgyak, szakrális hatalom* – szakramentum: 'szentség'. A keresztény szemléletben a szép, a jó és az igaz forrása egyaránt a szakralitás. Soha nem volt könnyű, főleg a képzőművészetek területén, egzakt módon meghatározni, mit értünk az: *ars sacra*, a *szent művészet* fogalmán. A kérdéskör nehézségeit érzékelteti *Bánhegyi B. Miksa Ars sacra c.* tanulmányában. A meghatározás különösen nehézé vált korunkban, a szekularizáció és profanizáció következtében.⁸

A Tóra szívében hordozható haza, amelynek hite a diaszpórában is megőrizte a zsidóságot. Farkas András *Az zsidó és magyar nemzetről* című „kised krónikáscájában” elsőként veti fel a két nép közötti sorsanalógiákat. Azóta számos magyar műben szerepelnek magyar és zsidó/izraeli etnikai párhuzamok, sorshasonlóságok, tapasztalatok.

A *Biblia az ars sacra* szellemében *regula fidei*, a hit szabálya a legalapvetőbb magyarázati szempont. A *Himnusz a hermeneutica sacra* értelmében összeköt egét és földet. A *sensus plenior* a teljesebb interpretáció lehetősége. Németh László megállapítása Kölcsey életére, munkásságára, államférfiúi rangú országgyűlési szereplésére is érvényes: „Ha sorsnak nem a véletlent nevezzük, hanem a kultúrákba írt növésörvényt, amely a milliók életét hajtja s rendezi, minden nagy alkotóban sorskutatót kell látnunk.”

Az *ars sacra* sokrétű dimenziójának mélyebb megértése lehetőség a teljesebb értelmezésre. A *Himnusz*-zenéje, dallama a 130. genfi zsoltárt idéző istendicséret hangján szól. Kivételes esztétikai minősége, gazdagsága a *bibliai* himnuszok, zsoltárok, irodalmi örökségünk inspirációiban, sugallataiban teljesedik ki. Imádságos jellege: a magyarságért való fohász – dicséret, hálaadás, bűnbevallás, engesztelés. Alfája és ómegája: az áldáskérés.

Himnuszunk legfőbb forrása a *Károli Biblia*. A **Szentírás hitletétemény: Fidei depositum**. Németh szerint „nemcsak Isten magyarba ültetett ígéje, de egy változatos és

⁸ *Szent művészet*. Xénia. 1994. 11-30. Szerk., társszerző: CS. VARGA István.

kimeríthetetlen költői antológia” is: Károli Gáspár „magyarul akarta hallani és hallatni Istent, s mert nagyon akarta, hallatta is.” Isten ígéjének, az ember költői szavának dolgokat jelölő funkciója van, és szóban rejlő *dinamikus* energiája is.

A *Himnusz* *kérügmája* üzenet, igehirdetés: „Isten retorikája”, proklamációja, Northrope Frye szerint a *mítosz* a *kérügmával* összenőtt, nem demitologizálható. A kongeniális textus szakrális dimenzióban nyeri el igazi értelmét. A *Himnusz* *kérügmátikus* örömmel, evangelizáló erővel képes hatni az éneklőkre, a befogadókra. A hálaadás, a dicsőítés összeköt, lélekben összekapcsol, egyesít bennünket. Az esztétikai érzéken túl az egész egzisztenciát megérinti, sőt jeles alkalmakkor elementáris erővel megragadja: erővel, vigasztalással telíti. A Teremtő által az emberbe oltott képesség, adottság, hatóképesség: a *sensus divinitatis*: a *jóra, szépre, igazra és szentre* való felismerésekre irányuló képesség jellemzi.

Himnuszunk az ökumené példája. A katolikusok a niceai-konstantinápolyi hitvallásban vallják: „Hiszem a katolikus Anyaszentegyházat”; A *Hiszekegyben* „Hiszem az egy, szent, katolikus és apostoli anyaszentegyházat”. A reformátusok pedig: „Hiszem az egyetemes anyaszentegyházat”. „Hiszem az egy, szent, egyetemes és apostoli egyházat”. A *katolikosz* magyarul *egyetemes*, olyan értelemben, ahogyan az *Apostoli hitvallásban* ökumenikus szellemben katolikusok és reformátusok imádkozzuk: „Született Szűz Máriától”.

A *Himnusz* két országcímeres, hálaadó strófa önmagáért beszél: hazánk égi ajándék, nem „Siralom völgye” („Vallis lachrymarum”). Izrael kánaáni honszerzésének analógiája a hálaadás a Kárpát-hazáért: „Általad nyert szép hazát / Bendegúznak vére / S merre zúgnak habjai Tiszának, Dunának, / Árpád hős magzatjai / Felvirágozának. // Értünk Kunság mezein / Ért kalászt lengettél, / Tokaj szőlővesszein / Nektárt csepegtettél. / Zászlónk gyakran plántálád / Vad Török sáncára, / S nyögte Mátyás bús hadát / Bécsnek büszke vára.” A hálaadás szellemiségének egyik legfőbb igei forrása: „Mi pedig a te néped (...) mindörökké áldunk, nemzedékről nemzedékre dicsérünk téged.” (Zsolt 78,13)

A Miatyánk és a Himnusz

A *Miatyánk* (Pater Noster) az Úr imádsága (Oratio Domini), a keresztények legismertebb imádsága, amelyre Jézus tanította apostolait. Teljes szövegét Szent Máté evangéliumában találjuk (6,9-13); az alkalmat, amikor Jézus elmondta, Szent Lukács írta le (11,1-2). Első szava görögül *Pater hémón*, gótul *Atta Unsar*, angolul *Our Father*; németül *Vater unser*, Ojczé nasz, *Otcse nas/ Отче наш...* „Az Úr a mi igazságunk” (Jer 23,6)

Az Újszövetség Istene gondviselő, jóságos Atya: a Mindenség, a történelem ura, irányítója. Az *Új Testamentum* az Isten-képét az Atya végtelen jóságával, irgalmával teszi teljessé. Az Istentől kért *áldás* mindannak a jónak, szépnek, igaznak és szentnek összefoglaló neve, ami életünket, nemzeti létünket teljesebbé teszi.

A *Miatyánk* mintaadó inspirációja megtalálható a *Himnuszban* is. A lényeg: Isten imádása, Jézus üdvözítő hatalmának elfogadása, életadó igazságának befogadása. Istent megszólító első sorára a *Himnusz* invokációja, felszólító módú igealakja emlé-

keztet. A „szenteltessék meg a te neved” – „hagiaszthétó to onoma sou” („ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου”) „sanctificetur nomen tuum” tipológiai párhuzama: „Isten, áldd meg a Magyar”. A „Jó kedvvel, bőséggel” jelzős kulcsszava, a „jó kedv” a régi magyarságban a kegyelmet is kifejezte. A „bőséggel” az anyagi jólét, gazdagság kifejezése, és a szellemi-lelki bősége is.

A „Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel” sorpár nemzetféltő, az *ellenségtől való védettség* kérő fohásza. A *védő kar* motívuma az Ószövetségben gyakori. Átvitt értelemben az erő, a hatalom kifejezésére szolgál: „kinyújtott karral” – „nagy erővel, hatalommal”. Hunyadi törökverő karját asszociálja, a törvényhozó Szent István Jobbját, Szent László lovagkirály karját és kardját... Kölcsey ökumenikus szemlélettel énekl meg Hunyadi győzelmeit, Mátyás dicsőségét. (Katolikus hitük megkérdőjelezhetetlen.)

A keretversszakokban hangzik el: „Bal sors akit régen tép”, amely a vers egészében nyeri el teljes körű értelmét. A „Bal sors” a magyarság szenvedéstörténete: penitencia, próbatétel, engesztelés, vezeklés. A „Hozz rá víg esztendőt...” a mindenkori jövőre vonatkozik: „Hirdetem az Úrnak kedves esztendejét”. (Iz 61,1–2) A kegyelmi esztendő a búcsúnyerés éve, amikor a nép megújul, Isten Igéjét, erejét befogadja a győzedelmes szív.

A Miatyánk „bocsásd meg vétkeinket...”, „*et dimitte nobis debita nostra*” könyörgésének analógiája a *Himnuszban* bűnbánó fel- és odakiáltás, akklamáció: „Haj, de bűneink miatt...” Ennek következménye az esdeklés: „Szánd meg Isten a Magyar...” (A *szán, megszán, szánalom*: részvételtjes együttérzés, irgalom.) Jézus messiási irgalmasságának a megnyilvánulása Tipológiai analógiája: „Miserere Domine” – ’Könyörülj, Uram!’ – „*Kyrie eleison. Christe eleison*” – ’Uram, irgalmazz! Krisztus kegyelmezz!’ (*Misericordia* és *eleos*: irgalom, könyörület.) Balassi *Egy könyörgés* című versének lelkülete sugallatos, zoltáros szépségű és mélységű, tipológiai párhuzam: „Nincs már hova lennem, kegyelmes Istenem, / Mert körülvett engem szörnyű veszedelem. / Segedelmem, légy mellettem, ne hagyj megszégyenednem!”

Kölcsey az igaz embert hálaadó örömmel telítő, a bűnös lelket, a beteg testet gyógyító szeretet és irgalom nyelvén szól hozzánk. Az áldást, az irgalmat, az igazságosságot, és a hűséget tartja a legfontosabbnak, amikor a magyarság megmaradásáért fohászkozik, „kit vészek hányának...” Sorsértelmezése Zrínyi bűn- és bűnhődés-szemléletét követi. A bűnök következménye: „Hányszor zengett ajkain / Ozmán vad népének / Vert hadunk csonthalmain / Győzedelmi ének!” A *Himnusz* tragikus mélypontja: „Nem lelél / Honját a hazában...” Bornemisza Péter kérdése reveláció a magyar létilemmára: „Valljon s mikor leszön jó Budában lakásom!” Kölcsey a *Himnuszban* lényegében ezt a sorsállapotot ismétli, tárja elénk. Jánosi Zoltán szerint ez a létkérdés voltaképpen irodalmunk alapállása, amelyre Tamási szállóigéje válaszol. „Azért vagyunk a világon, hogy valahol otthon legyünk benne.”

A négy versszaknyi bűnbánati vallomásban a bűnbánat aktusa a valóságos emberi és nemzeti élet középpontja, amelyben az ember léte jelentését, értelmét keres akkor is, ha a végső titkok rejtve vannak és maradnak is.⁹

⁹ TÖRÖK Endre: *Ki a szabad?* Kairosz, 2000.

Kölcsey csak a legádázabbat vétket emeli ki, a legveszélyesebbet: a nemzetárulást: „Hányszor támadt tenfiad / Szép hazám kebledre, / S lettel magzatod miatt / Magzatod hamvvedre!” Ez a bajok legfőbb oka, égbe kiáltó bűn: az ország romlását okozta. A nemzeti egység hiánya miatt szűnt meg a török korban *maradékok maradékaivá* vált (*reliquiae reliquiarum*), a Habsburg birodalomhoz csatolt, szuverén magyar királyság, államiság:

Az Oszmán Birodalom és a Magyar Királyság közötti küzdelem a XIV. század végétől a XVII. sz. végéig, legalább 200 éven át tartott. Tragikusan mély nyomot hagyott maga után. Hitünk, kultúránk, nyelvünk őrizte meg az idegen hatalomnak kiszolgáltatott magyarság maradékainak maradékait. A töröködülést a 400 éves Habsburg uralom követte, amely szintén iszonyú tragédiákat okozott. Önnön vétkeink következménye tragikus sorsanalízis képözönében tárul elénk: „Bú s kétség mellette, / Vérözön lábainál, / S lángtenger felette...” A végső konklúzió a legfájdalmasabb: „s ah, szabadság nem virúl / A holtak véréből / Kínzó rabság könnye hull / Árvánk hó szeméből.”

A szenvedésben *tisztul* a szív, ráhagyatkozik a Teremtőre. Kölcsey Ézsaiás lélekgyógyító igéire építi proféciaját. A fogság profétája reményt hirdet: „Szóljatok Jeruzsálem szívéhez, és hirdessétek néki, hogy vége van nyomorúságának, hogy bűne megbocsátott; hiszen kétszeresen sújtotta őt az Úr keze minden bűneiért.” (Iz 40. 2) Bűnbévallása bűnbánati mintaimádság. Radnóti 1944-ben írta: „Hisz bűnösök vagyunk mi, akár a többi nép”. Végül hitből fakadó reményt éltetve, a világot teremtő és fenntartó Istenhez fohászkozik: „Nagy szárnyadat borítsd ránk virrasztó éji felleg.”

Te Deum, Himnusz, Parainesis

Költészetünk liturgikus örökségünk inspirációit is őrzi. *Himnuszunk* teológiai és világirodalmi jelentőségét azok a sokrétű kapcsolatok, a modern világ kihívásaira adott válaszok is erősítik, amelyek korunk emberének a bibliai, profétai irodalom, képek, jelképek, üzenetek új, korszerű és releváns értelmezési lehetőségeit kínálják. A *Te Deum* a Szentháromságot, a *Sacrosanctust*, a *mysterium absolutumot* dicsőítő, hálaadó ének. A tisztelet és áhítat jellemzi *Himnuszunkat*, amely az Isten fölségét magasztaló legrégebbi, legcsodálatosabb keresztény alkotás szemléletével rokonítható: „Téged, Isten, dicsérünk...” – „Te Deum laudamus...” Fináléja: „Szabadítsd meg, Uram, néped, / áldd meg a te örökséged!” Zoltáridézetekkel Isten áldását, segítségét kéri: „Irgalmazz, Uram, irgalmazz; / híveidhez légy irgalmas! (...) Te vagy, Uram, én reményem, /– Ne hagyj soha szégyent érnem!” – Miserere nostri, Domine, miserere nostri. / (...) speravimus in te. / In te, Domine, speravi: non confundar in aeternum.” Tipológiai párhuzama a *Himnusz* bűnbévallása: „Szánd meg, Isten a Magyar.”

A *Parainesis* a testben törekeny, de lélekben óriás Kölcsey szellemi, lelki, erkölcsi, nevelési végrendelete, világnézetének végakaratszerű foglalatja: testamentuma. Annak bizonyítéka, hogy a költő és író élete, pedagógiai tevékenysége és művészete egymást támogató erők. Kölcsey Kálmánhoz, árván maradt unokaöccséhez intézi **tanácsait**. A címzett és a reformkor fiatalsága a *Parainesis* tanításain nevelkedett. (Kölcsey Kálmán

a márciusi ifjak köréhez tartozott, 1849 júliusában, a Komárom környéki harcokban halt hősi halált.) Kölcsey hitünk, reményünk lényegéről szól: „Imádd az istenséget! Ez legelső rendszabás Pythagoras aranyverseiben; (...) Semmi sincs, ami az emberi szívet annyira felemelhetné, következőleg az élet mindennapi jeleneteiben (...) hozzáragadt szennyből annyira megtisztíthatná: mint az istenség nagy gondolatával foglalatoskodás.” A *Parainesis* sokak jellemét szolgálja – multorum servire moribus. Kölcsey hasonlót tett, mint Pál apostol: „első sorban azt adtam át nektek, amit én magam is kaptam” (I Kor 15,3)

Himnuszunk és nemzettudatunk

Kölcsey legnagyobb hatású versét a nemzeti ébredés hajnalán írta. Renan szerint „A nemzet: lélek, szellemi princípium.” Babits hangsúlyozza, a nemzet *lelki közösség*: „Egy nyelv, amely gondolkodásunkat hasonlóvá tette; ugyanazon mesék, (...) történet, amelyet tanultunk (...) Az egész múlt, jelenig gazdagodva, úgy, amint lelkünkbe fölygőlemlett.” Konklúziója: „Nemzet: a kultúra”. „Egy nemzetet nemzetté éppen kultúrája, közös szellemisége és értékfelfogása avat.” (Klebsberg Kuno) József Attila költői meghatározása: „A nemzet: közös ihlet.” Németh László szerint a *nemzet* legfőbb sors- és létkérdése: a megmaradás, ezért „közös vállalkozás” az „emelkedő nemzetért”.

Kölcsey *Himnuszán*, *Parainesisén* átragyog a szakralitás, a magyar ember méltósága, szellemi-lelki aurája. Mindkét mű hiteles, egyetemes tanúságtétel. Magassági pont, ahonnan nézve minden összeáll. *Himnuszunk* egyszeri, egyedi, szakrális költemény. Az utókor megszentelte, kultikus közösségi alkotássá avatta. Világnézeti alapja: az Isten-hit, a lélek szuverenitása az anyag fölött. Kölcsey értékcsáláján első az világmindenség teremtője és fenntartója: Isten. Az ember csak a második. („*Istennel szemben soha nem lehet igazunk*” (Kierkegaard). A hit, a haza, a hazaszeretet: üdvösségügy minden gyönyörködtető esztétikai élményen túlmutató, lélektisztító erőforrás. Sike-reink, örömeink és tragédiáink idején, hívó és nem hívó egyaránt, ezt a szemünkből kiperdülő öröm- és bánatkönnyel megszentelt versimádságot énekl. „Ami a szívből jön, a végtelenségből jön, s ami a végtelenségből jön, mindenkinek kincse. A szív művei halhatatlanok.” (Gárdonyi Géza)

Nemzeti imádságunk hatása elementáris katarzis: lelki *megtisztulás*, *megszabadulás*. Könnyek közt tisztul lélek és test! A *Bencés Regula* intelme: „Múltad bűneit könnyek és fohászok között minden nap valld meg imádságaidban Istennek.” (4. 7) A bűnbéválás, a bűnbánat jutalma az irgalomból eredő bűnbocsánat. (*Absolvere*: „*feloldozás*”, „*felmentés*.”) A szenvedés a poklok kapuját is nyitja.

Himnuszunkban sub specie aeternitatis a legmagasabb szellemi-költői színvonalon találkozunk a művészi lélek ihletése a vallásos lélek ihletésével. Benne van hitünk, *történelmünk*, *sorsunk*, *kultúránk*: „Az Ige imádsággá változik és az imádság Igét hirdet.” „Nincs az egész világirodalomban igeibb *Hymnus*, nincs istenibb, szentlelkesebb imádság egy nép számára, nem képzelhető, és nem létezik a Szentháromság Istenre jobban támaszkodó nép-nemzeti áhítat, mint a magyar nép zivataros századaiból származó, fohászoktól költemény.” (Hegedűs Lóránt: *Hymnusunk a Biblia fényében*.)

A Vatikán himnuszai külön kategóriát képeznek. Hazánkban *Pápai Himnusz* a „Hol Szent Péter sírba téve” kezdetű ének- Öse az angol Wiseman bíboros, westminsteri érsek „In aeterna urbe Roma” („Róma örök városában”) című verse. (Gyurits Antal fordította magyarra, Feley Antal zenésítette meg. A Vatikán hivatalos himnusza azonban Viktor Hallmayr 1857-ben, IX. Piusz pápa tiszteletére komponált indulója lett majdnem száz éven át. Gounod 1869-ben komponált újabb *Pápai Indulót*, amely csak az 1950-es szentév alkalmával, XII. Pius pápa rendeletére vált hivatalossá. Olasz szövegét Antonio Allegra írta: „Roma immortale di Martiri e di Santi” (Örök Róma, szentek és vértanúk városa.)

Himnuszunk a világ nemzeti himnuszai között esztétikai kifejező erejében, szakralitásban, nyelvi, poétikai színvonalában is kiemelkedő. A nemzeti himnuszok nem liturgikus énekek. A magyar *Himnusz* azonban templomainkban is jó szívvel lehet énekelni, amint a Vatikán himnuszait, a lettek nemzeti himnuszát, a nyolc soros áldáskérés is: „Dievs, svēti Latviju...” -- „Isten éltesse Lettországot / Drága atyánk, / Áldd Lettországot, / Ó, áldd meg!...” (A *svēti*: *áldd meg* háromszor szerepel benne.)

József Attila rovatcímével kérdezhetjük: *Himnuszunk miért szép?* – Válaszunk: mert esztétikai remekmű. Kiválóan megfelel a *delectare*, *docere* és *movere* esztétikai alapfunkcióknak. Nemcsak a *gyönyörködtetés*, jóra, szépre, igaz és szent dolgokra való *tanítás* és *indítás* hármas funkcióját képes betölteni, hanem az ember lelki igényét is. Minden magyar emberhez van megragadó üzenete. Értelmezésének konklúziója: Isten dicsőségét, a magyarság, a magyar nemzet javát szolgálja. Gondolati, irodalmi, esztétikai és szakrális dimenziója, keresztény teológiai mélysége, ökumenikus egyetemessége a világirodalom legszebb alkotásai közé emeli.

Kölcsey a Teremtő irgalmában bízott. Petőfi is hitt a magyarság megmaradásában, erősítette nemzettudatában és jövőhitében: „Félre kislelkűek, kik mostan is még Kétkelteni tudtok a jövő felett, Kik nem hiszitek, hogy egy erős Istenség Őrzi a magyar nemzetet (...) Élne fogsz hazám, mert élned kell...” (Babits Mihály: *A magyarok istene*.)

Ottlik Géza sorskérdéseinkre adott válasza lélekemelően tanulságos. Az Isten színe előtt játszódó *Iskola a határon* című remekművében Kőszeg példáján a magyar sorsot is értelmezi: „A városkának volt egy kis erős vára, amely hat évvel a mohácsi vereség után feltartóztatta és visszaverte a törököt. Kétezer védtek a képtelen túlerővel szemben egy teljes nyári hónapra át, esztelen bátorsággal és okos tárgyalásokkal, mert akkor már tudták, hogy kivel van dolguk. Tízennyolc heves rohamot álltak ki a vár és a védők: városlakók, polgárok, parasztok, katonák; akkor az ostromló kimerült, feladta, elvonult örökre. Fura dolognak látszik a nyugati határ szélén védeni egy kis várat a belülről jövő töröktől, amikor az ország már elveszett, s az ellenség itt már éppen kifelé menne. Nem is lett volna értelme, ha a védők nem tudják, hogy hazájukon kívül még egy sokkal kisebb és egy sokkal nagyobb hazájuk is van; s ezt mind a kettőt megvédték.” A művelt Nyugat Trianonnal köszönte meg a keresztény Európa védelmét, megmentését. Ottlik regényében a kőszegi katonai alreálgimnázium neveltjei, az iskolaévek után, hajókiránduláson vesznek részt: „A mohácsi csata négyszázadik évfordulója közeledett éppen. Fura dolognak látszik ta-

lán vereséget megünnepelni, de hát aki a győzelmét ünnepelhette volna itt most, a hatalmas ottomán világbirodalom, már nem volt meg. A tatároknak is nyomuk veszett, sőt időközben, szinte a szemünk láttára, a szívós Habsburg császárságnak is. Megszoktuk hát, hogy egyedül ünnepelgessük vesztes nagy csatáinkat, melyeket túlélünk. Talán azt is megszoktuk, hogy a vereséget izgalmasabb, sűrűbb anyagból való és fontosabb dolognak tartjuk a győzelemnél – mindenesetre igazibb tulajdonunk.” Azóta eltűnt a Közép-Európa nagy részét is hatalmában tartó szovjet birodalom is... Az Ottlik-regény legtalányosabb bibliai idézete léttanulság: „Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Dei.” (MDCLXVIII.) Károli fordításában: „Annakokáért tehát nem azé, aki akarja, sem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené” (Pál apostol levele a rómarebeliekhez, 9. 16.9)

Templomépítő költészetünkről mogyoróhéjban szólok. A templom az Isten imádásának, tiszteletének, jelenlétének színhelye, az irgalom, a hívő közösség, a találkozás helye, egy kis földi mennyország, ahol mindannyian otthon érezhetjük magunkat. Ady „de profundis” kiált: „a Templomot se építettük föl.” Kányádi Sándor szelíden válaszol: Janus Pannonius költészetünk fölmagasodó virtuális székesegyházában latin kápolnát alkotott. Balassi reneszánsz élet-és szépségvággyal végvárak köveiből építette tovább ezt a virtuális templomot. Zrínyi a barokk korszak pompájával nemzetünk hitét, sorsát örökítette meg festői barokk freskókban, képsorokon. Berzsenyi mélyzengésű orgonát teremtett. Kölcsey *Himnusz*t tűzött a tornyára. Vörösmartyval együtt szószéket emelt, amelyről a haza és haladás ígét hirdették. Petőfi szerint „...a költészet! (...) szentegyház, ahova belépni / Bocskorosan, sőt mezítláb is szabad.” Arany csodálatos kupolát alkotott. Vajda, Ady, Babits, Kosztolányi, József Attila, Radnóti, Szabó Lőrinc, Pilinszky, Weöres, Nagy László és társaik tágassá, tornyossá építették költészetünk mirabilis katedrálisát, folyton újulva, mindenek ellenére ma is épül.

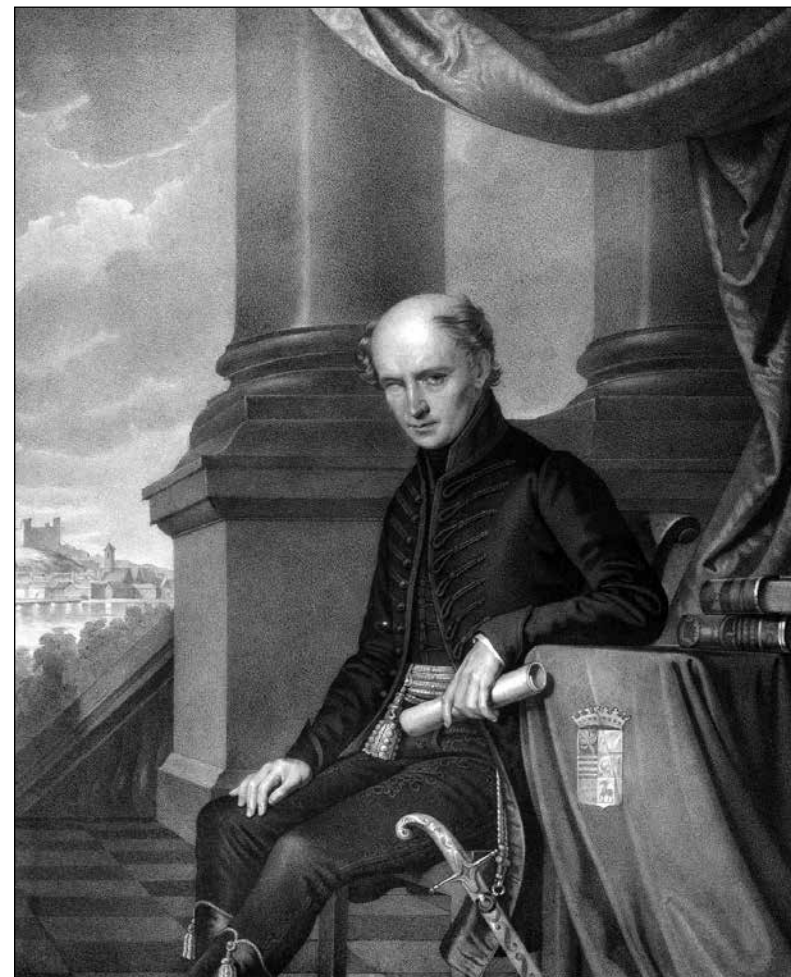
A konferencia esztergomi színhelye, „az igazság, jóság és szépség megformálására, a népet nemzetté nemesítő lelkeség indokolja, hogy Babits a *Szent Király városa* című verséből is idézzek: „Templom kellene, / magasság, mint e Dóm, mélyen a közös égbe...” A *Dal az esztergomi bazilikáról* babitsi kérdése, hogy mikor jön el az a kor, amikor: „*Hoc erat in votis...* (remélhetőleg) kinyúlhat égis a / lélek, mint dómjával ott a bazilika?”

A „Hányszor zengett ajkain Ozmán vad népének, Vert hadunk csonthalmain Győzedelmi ének!” Erre Babits a keresztény remény nándorfehérvári, harangzúgásos válaszát adja: „Óh ős Templom! azur architrávod alatt (...) zeng a bazilika.” „Tartsunk ki rendíthetetlenül reménységünk megvallásában” (Zsid, 10. 23) Bessenyei György a *Magyarságban* intelemként tette a szívünkre: „Valljuk meg, hogy nagyon megszűkültünk a magyarságba, melynek ugyan bőségébe soha nem voltunk.” Ady *Vallomomás a patriotizmusról* csodálatos tanúságtétele ma is érvényes: „... a magyarság szükség és érték az emberiség s az emberiség csillagokhoz vezető útja számára.”[10]

Szerb Antal Magyar irodalomtörténetében, meggyőző példával érvel, megvilágító erővel írja: „A hazaszeretnek sok formája van, korok és egyéniségek szerint. Azonban a legkritikább és legelőkelőbb a misztikus hazaszeretet, melyben az ország szolgálata

istentiszteletté szankcionalizálódik. A legszebb magyarok hazaszeretete ez, így Széchenyié is, amelynek mélységeibe az avatatlan sosem fog belemélni.”

Szent II. János Pál pápaként magyar földre lépve, Ferenc pápa pedig mindkét magyarországi látogatásakor magyarul idézte templomépítő költészetünk legszebb fohászát: „Isten, áldd meg a Magyart!”

Kölcsey Ferenc – Franz Eybl (1806–1880) litográfija

KÜHNEL PÁL ÉS PACKH JÁNOS TERVEI A MAGYAR SIONHOZ

(Építész alkotási profilok)

A címben szereplő két építész az, akiknek a nevéhez fűződik az esztergomi Várhegyen, a régi székhelyen épülő bazilika tervezése és építése, noha nem ők érhatték meg a befejezést.

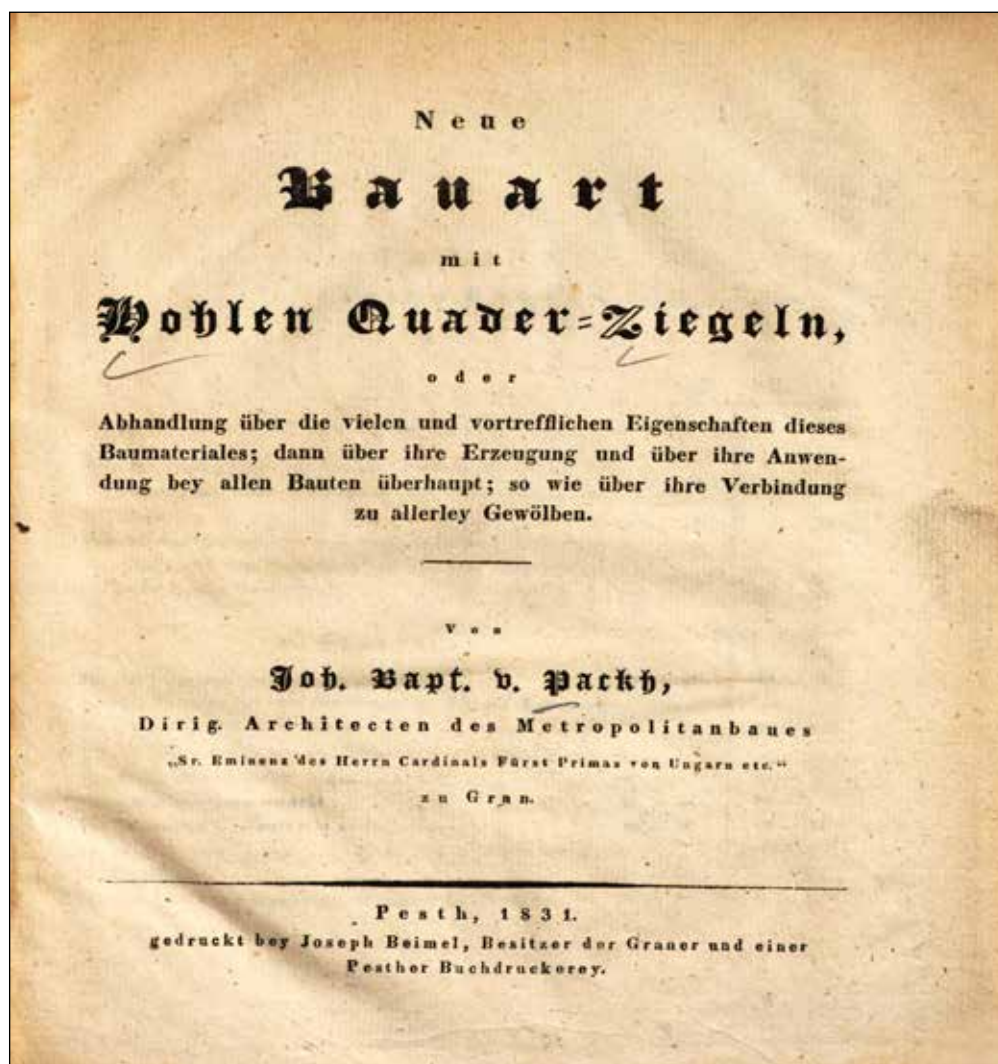
Feldolgozásomban e két építész építészeti műveltségét, teljesítményét és tudását kívánom bemutatni, mivel másik dolgozatok az építéstörténet egyes vonásait részletesebben megvilágítják. A történeti adatokat mindkét építész pályája esetén dr. Prokopp Gyula, prímási levéltáros nagyon alaposan feldolgozta, az ő adataira támaszkodtam életrajzi, építéstörténeti vonatkozásokban.¹

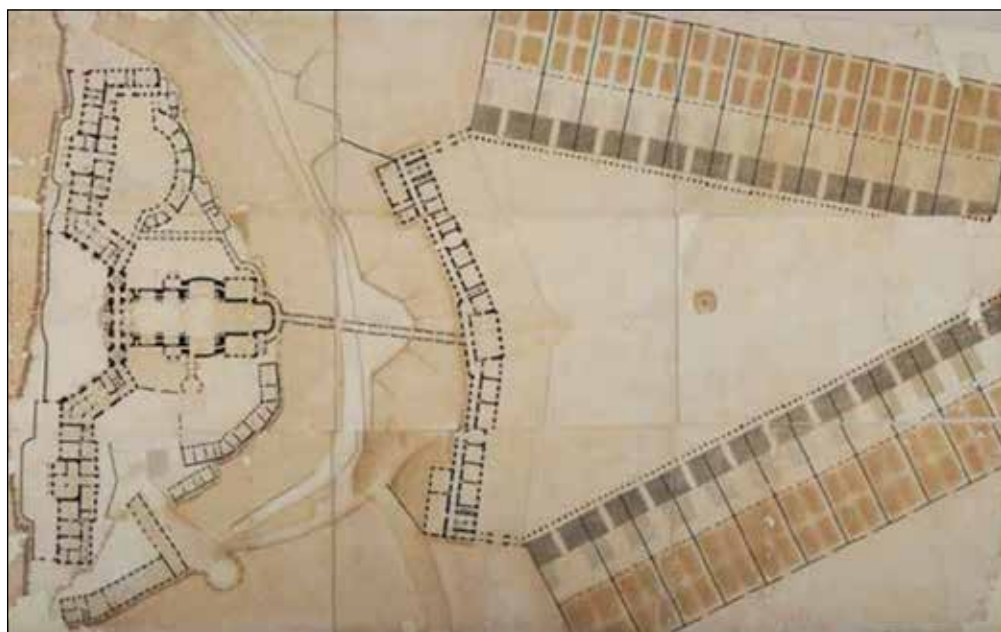
A török korszak és a felszabadító háborúk utáni valós visszatérés Esztergomba már Barkóczy Ferenc érsekben is felmerült, az érseki székhelyet vissza kívánta helyezni az ősi székhelyre, új magyar Jeruzsálemként nevezte tervét, amely később az új magyar Sionná vált. Barkóczy még küzdött a várban lévő osztrák garnizzal, az erődítés rendszer megőrzésének kötelezettségével, amelyet sikerült végül feloldania. A kamarai építész Hillebrandt bízta meg a tervek készítésével, de volt egy „közjáték” Isidore Ganneval (Canevale) makettben megjelenő terveivel.²

Azért kell Kühnel és Packh munkálkodása előzményét röviden megvizsgálni, mert ekkor alakult ki a nagy „projekt” építészeti programja: a Bazilika, az érseki palota, a káptalan irodái, a szeminárium és a kanonoki lakások sora. A hillebrandti tervek egy-egy elemét szinte már predesztináltak (pl. a kanonok sort). Olyannyira így volt ez, hogy Kühnel kikölcsonözte az irattárból Hillebrandt

¹ PROKOPP Gyula, *Barkóczy Ferenc esztergomi érsek építkezése*, = Művészettörténeti Értesítő, 1977/3–4, 261–269.; PROKOPP Gyula, *Kühnel Pál építész (1765–1824)*, = Művészettörténeti Értesítő, 1972/1, 30–40.; PROKOPP Gyula, *Packh János (1796–1839)*, = Művészettörténeti Értesítő 1974/1, 6–28.

² Részletesen elemezve: HOROGSZEGI Tamás, *Az esztergomi főszékesegyház és egyházkormányzati központ építészeti koncepciójának kialakulása és változásai, I. rész: Az esztergomi várhegy a 18. század második felében*, = Művészettörténeti Értesítő 71. (2022), 1–26.

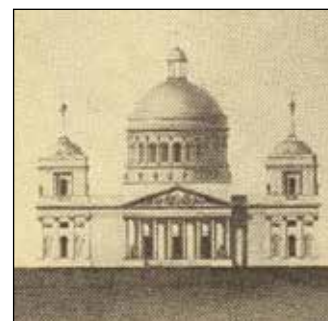

1. kép. Hillebrand terve Anton Hartmann másolatában (TL-TGy 2)

terveit nyilván tanulmányozás céljára. (1. kép) A kupolás bazilikatömeg pedig példamutatón jelent meg Ganneval-féle famodellen.

A főszékesegyház építésének új fejezete Rudnay Sándor érseki széke lépésével 1821-ben. Paul Kühnel (1705-1824) kismartoni születésű volt, majd a bécsi Akademie der Bildenden Künste hallgatója lett, mindenképpen udvari szolgálatra pályázott, így került a Hofbauamt Amtszeichner, rajzoló állásába Remy mellé, aki úgy látszik, felismerte tehetségét. Ő ajánlotta Kühnel az esztergomi helyszíni felmérési munkák elvégzésére, majd építésvezetésre. A kamarai építész Ludwig van Rémi kapott először felkérést az érsektől, de hamarosan – baráti ajánlásra – Kühnel is készíthetett terveket. Kühnelnek kiváló közbenjárója volt Thuss János – az egyházi ügyek kamarai előadója –, aki mind az építésszel, mind a hercegprímással baráti kapcsolatban állt. Remy neheztelt, s a továbbiakban „Kühnel rajzoló úrral semmiféle közöséget” nem kívánt vállalni. Rudnaynak azonban megtetszettek a kismartoni építész tervei, 1822-ben Kühnel Rudnay szolgálatába állt. Szerencsére ismeretesek mind Remy, mind Kühnel terveinek jellemző lapjai, amelyeknek összevetése után bátran mondhatni, hogy Kühnel azonos színvonalon oldotta meg a hatalmas épület építészeti megjelenését, mint a korszak más építészei, mint Remy. Iskolázottsága során elmélyülten tanulmányozhatta a klasszicizmus, másként a neoklasszikus formálási elemeit. Ha összevetjük a két építész főhomlokzati terveit, akkor a fő elemek azonosak még megfogalmazásukban is. A fő tömeget lanternás félgömb-kupola koronázza. A kupola dobját háromnegyed oszlopok övezik, köztük nagy íves ablakok sorolódnak. A templomhajó főhomlokzati lezárása timpanonos oktastylos előcsarnokkal valósul

2. kép. Ludvig van Remy terve 1821 (PL-TGy, közli Prokopp 1972, 3.kép)

3. kép. Paul Kühnel terve 1821 (PL-TGy, közli Prokopp 1972, 8.kép)

meg. Remynél kissé széthúzott tornyok keretezik a fő tömeget, Kühnelnél a tornyok a hajóhoz simulnak. (2–3. kép)

Már itt jelzem, hogy Packh visszatért a széthúzott tornyokhoz, úgy, hogy a kapcsoló elem alatt átjárót biztosított. A széthúzott tornyoknak volt előzménye, ugyanis Barkóczy idején az ősi Szent Adalbert bazilika oldalán álló Bakócz-kápolna eredeti helyén az új építési plató fölött mintegy 7–8 méter magasan állt, s ezt egy toronyba foglalva próbálták eredeti, megőrzött állapotában befoglalni. Ez a megőrző kísérlet azonban megváltozott, s az új épületbe való belefoglalását tervezték. Kühnel is betervezte a kápolnát, de már nem eredeti helyén, s emiatt a kápolnát köveire kellett szétbontani, hogy újjáépítsék. Ennek a munkának 1823-ban Packh volt a felmérője, dokumentálója és levezénylője.³ Gyönyörű rajzokat őriz a Nemzeti Galéria. (4. kép)

De térjünk vissza Kühnel és Barkóczy együttműködésére! A prímás elfogadta a kühneli terveket, amely az 1821-es párhuzamos tervhez, titkos versengéshez képest némileg változott. (5. kép) Az alapkoncepció az egész várhegy középkori magaslatának elplanírozásával óriási platót hozott létre az építkezésekhez. Az ünnepélyes alapköletél 1822. április 23-án történt.⁴

A főszékesegyház két oldalát a dunai lejtő felől hatalmas épületszárnyak ékítették. Éppen ez az építészeti diszpozíció vetette fel a templom főbejárata és a tájolás kérdését, amelyek miatt a hagyományos keleteléstől végül is eltértek, elvetve a hagyományt. Rudnay készítette erre a tervezést, ő hagyta jóvá. Olyannyira áthatotta az építészeti alaprajzot, jóllehet a Bakócz-kápolnát eredetileg a saját helyzetével tervezték beleplántálni, mégis meg kellett fordítani a tájolást (ez az eredeti templomkapcsolati nyílásra és a kőstallumokra hatással lett.) Ilyen nagyszabású építési folyamatot külön szervezeti forma működtetésével lehet levezényelni. Kühnel javaslatára hozták létre a gazdasági

³ A Bakócz kápolna áthelyezésének technikai kérdéseit feldolgozták: RAFFAY Endre – TÜSKÉS Anna, *Lego-műemlékek: Az esztergomi Bakócz-kápolna és a műemlékvédelem*, = szerk. TÜSKÉS Anna, Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére IV–V, Fehérvárcsurgó-Pécs 2002–2024, 83–92

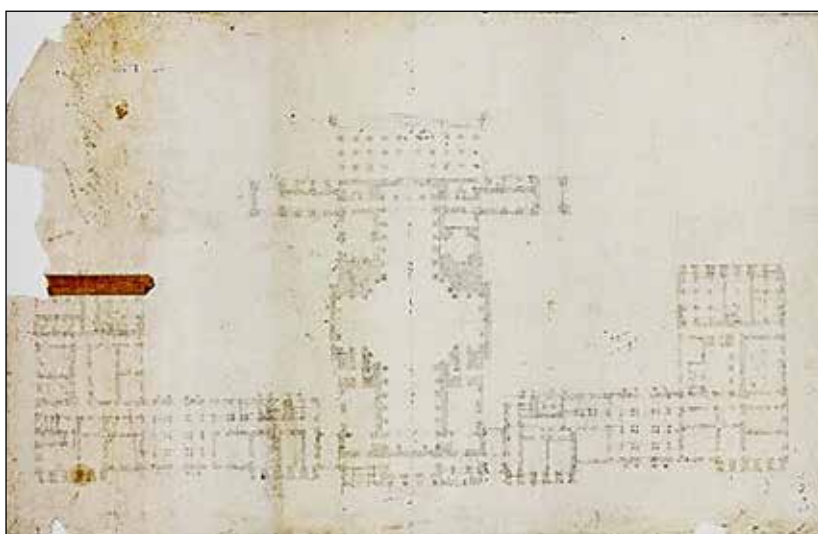
⁴ vö. Meixner domborműve a Bazilika toronyátjáróján, Horogszegi im. 1. ábra.

4. kép. Packh felmérési rajza a Bakócz-kápolnáról (MNG, közli *Reneszánsz Látványtár*, MNM 2009, 276)

5. kép. Rudnay primás arcképe, jobb alsó sarkában a kühneli terv (Szent Adalbert Központ, szerző fotója)

6. kép. Kühnel munkaközi terve az alaprajzi elrendezésről 1831 (PL-TGy 89)

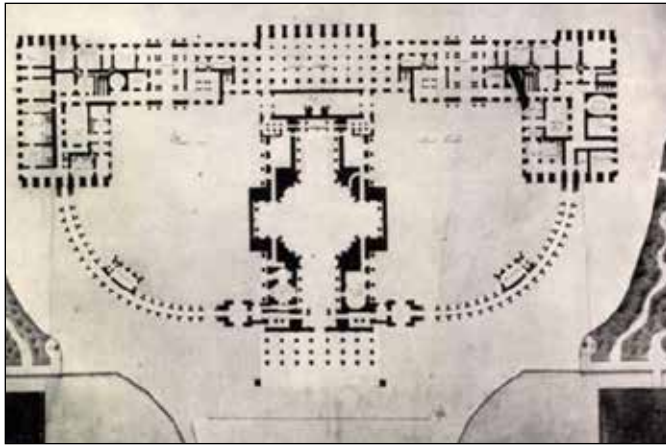
egységektől leválasztott komplex irodát, a Central-Bauamt hivatalát, amelyet közvetlenül az érsek felügyelt.

Kühnel magához vette unokaöcsét az építészeti tanulmányokat is folytatott földijét, a fiatalabb Packh Jánost (anyja Kühnel lány volt), már 1821-ben. Nyilván segítség kellett a Remyvel párhuzamosan folytatott tervezésben. Packh János rövid ideig folytatott tanulmányokat a bécsi Akademie der Bildenden Künste intézményben, majd jeles építőmesterek mellett volt gyakornok. Kiváló előtanulmányok lehetnek ezek a gyakorló évek, mert később kiteljesedett mind tervezési, mind építésvezetői, mind építéstechnikai és szerkezeti ismeretei. Olyannyira sokat hoztak ezek az előtanulmányok és ismeretek Packh számára, hogy vette a merészséget mesterének terveihez javaslatokat adni, mind formai, mind gazdaságosságot adó ésszerűsítések tekintetében. Alapvetően Rudnay egyetértésével javasolta, hogy az érseki épületszárnyakat húzzák szét, és a bazilika Dunára néző homlokzata jelenjen meg a látványban, mert eddig elbújt a hosszú épületszárny mögött. (6. kép) Kühnel 1823-ban készített a dunai lejtőt tekintve egy idealizált tereprendezést mutató összhomlokzati tervet: A bazilika homlokzat nemes klasszicista építészeti nyelven szól: Két szélén levő zártabb tömeg arányos ablakosztással szorítja közre a középső kissé mélyített oszlopos tornácot, amelyet a párkány felett félköríves ablak koronáz. Ez a fajta kompozíció a kupola, timpanon oszlopsoros előcsarnok elemeiből Palladio építészetének, főként a villa Rotunda új értelmezéséből származtatható, s először Angliában volt nagy hatása. A kor ausztriai építészeinek nem Anglia volt a cél-táblája, hanem Németország (potsdami Nikolaikirche Schinkeltől) és leginkább Itália. Ha formai jegyeket keressük, Itáliában lelünk hasonló szellemű épületekre: San Francesco di Paola temploma a nápolyi Piazza del Plebiscitón (Bianchi), a Tempio del Canova Possagnoban (Selva), temetőkápolna Genovában (Barbarino) Cattedrale di Santa Croce Forliban, Sant' Antonio Triesztben (Pietro Nobile) és még mások.⁵

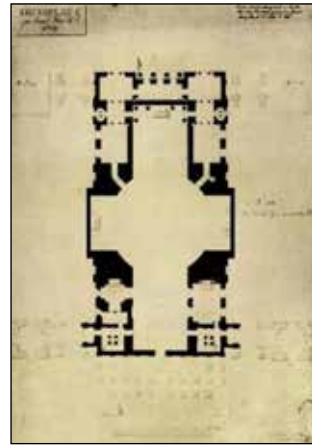
A helyszínrajzi elrendezés azonban eredeti gondolat, nem találni párját Európában, csak hasonló szellemi háttérű műveket, amelyek határozott tengelyre fűzött épületegyütteseket jelent. A Bazilika tömeges és az övező primási palotaszárnyak előtt tágas tér nyílik a terep völgyi adottságát áthidaló széles rámpával és az azt keretező két szeminárium tömbbel és a hosszú kanonoki házakkal. A Bazilika alaprajza kereszt-házakat mutat, portikuszt, oldaltornyokat és a belső térben a falak mentén oszlopos díszítést. (7. kép) A kanonoksor szimmetrikusan íves épületrészekkel záródik. Ez a hatalmas terv Európa korabeli legnagyobb beruházását, legnagyobb szabású építkezését jelentette. Látható, hogy a funkcionális program és annak elosztása az előzményekben eredezik, Hillebrandt koncepciójában és térszerkezeti elosztásában, azonban Kühnelnél a klasszicizmus letisztult geometriai szerkesztése érvényesült. Erről a nagyszabású együttesről látványosan tanúskodik a hatalmas és finom részletességű makett. Ezen az érseki palotaszárny már a szétválasztott állapotú, középük ékelve a bazilika.⁶ A nyugati homlokzat ezen a maketton kissé hátrahúzottan látható (8. kép). Ez is egy terv változatnak tekinthető, s nem a makett összerakásának hibájából került a bazilikai homloksík

⁵ DÉRY Attila – MERÉNYI Ferenc, *Európai építészet 1750–1918*, Budapest, 2004, 108 és 118–120

⁶ A makett ma a bazilikában levő Kincstár kiállításán látható.

7. kép. Kúhnel bazilika laprajza
(PL-TGy-közli Balogh 1955, 30 kép)

9. kép. Packh egyszerűsítő
alaprajza, Kúhnel tervének
módosítása 1832 (PL-TGy-közli
Balogh 1955, 32. ábra)

8. kép. Kúhnel tervének makettje, a Primási központ teljes kompozíciója
(Bazilika Kincstár kiállításán, szerző fotója)

10. kép. A Bazilika altemplomának tere
(szerző fotó)

11. kép. Packh János arképe a kriptá tervével és nézetével
a háttérben (Mudrák A. fotó-Packh katalógus 1990)

hátrébb, ahogy némelyek vélték. Látható a bazilika modelljének oldalhomlokzatain olyan két ablak, amelyek ezt a situációt erősítik, s nem valószínű, hogy az előrébb húzás esetén eltakarva lettek volna. Logikusnak tűnik, hogy eltakart és csatlakozó homlokzati elemet nem dolgoztak volna ki a makettépítők.

A nagy terv helyszínrajzi elrendezésének módosítási javaslatán kívül Kúhnel munkatársaként Packh további javaslatokkal élt, amelyek mozgatórugója részben a takarékoság, részben a műszaki szükségszerűség volt. Így Kúhnel is meghajolt eme terv változtatások előtt. Rudnay nem támogatta a székesegyház belsőnek oszlopokkal való díszítő tagolását, mert a falakat mozaikkal kívánta borítani (9. kép).

12. kép. Esztergom, Kossuth Lajos u. 42, Packh egykori lakóháza (szerző fotó)

13. kép. Anninger lithográfiája a bazilika építési fázisáról (közli Balogh 1955, 36. kép)

Packh elkészítette Kühnel tervének egyszerűsítését, már 1831-ben Modifizierter Kühnelischen Plan címmel. A másik legjelentősebb koncepcionális módosítás az altemplomot érte. Az alapkövetétel 1822-ben volt, amint Meixner domborműve szépen bemutatja.

Kühnel eredetileg úgy tervezte, hogy a nyugati homlokzattól indul a kripta lejárata és a kupola alatti centrális térben teljeseedik ki. Packh azonban, aki az építkezés helyszíni vezetője is volt egyben, nem csak Kühnel munkatársa, a szintsüllyesztés során megtapasztalta, hogy a Várhegy plató kőzetvonulata a keleti oldal felé jelentékenyen lejt. Ebből kiindulva a kriptát a két torony irányából indított lépcsőn megközelíthető térkompozícióval oldotta meg. Itt is a lezáró tér centrális, oszlopokkal tagolva, de nem esik alaprajzilag a kupola tere alá. Ezt valójában nem lehet érzékelni, a centralitás azt sugallja, hogy a kupolával kapcsolatban van a kripta tere. (10. kép) Ilyenformán ez zseniális megoldás. Ennek tudatában volt Packh is, amelyet a portréfestményének hátterébe festett részlet és az asztalkán keze alatt levő tervrajz mutat. (11. kép)

Tehát megtapasztaljuk a tervanyag kapcsán, hogy Kühnellel egyidejűleg 1831-től nagyiramban rajzolta a terveket, és önálló építészeti gondolatokat is érlelt. Jól választott Rudnay érsek, amikor Kühnel váratlan halála után 1824 januártól Packhot bízta meg a tervezés és a kivitelezés vezetésének folytatásával. A falak 60–80 ö (11,3–15 méter) magasságában álltak. Míg Kühnel a tervezés idején Bécsben tartózkodott, kiszállás szerűen járt Esztergomban, addig Packh az építkezés helyszínén tartózkodott, feladatánál fogva is, de a mester halála után olyan hévvel látott munkához mind a tervezés, mind az építés vezetése körében, hogy letelepedni kívánt Esztergomban. 1830-ban vette meg a fő utcai házat, nem messze a Sissai utca sarkától⁷, s nemsokára családot is alapított, 1836-ban pedig esztergomi polgárjogot nyert. (12. kép) A munkálatok folytatása zömében a főtemplom boltozatjainak építését, s a falak burkolását, a párkányok elhelyezését jelentette. A tornyok és a portikusz távolabbi célként lebegett.

A boltozás megkezdődött, először a kereszthajók fölött, amelyet Anninger litográfiáján láthatunk (13. kép). A boltozatok hatalmas méretei és számítható súlya Packh számára technológiai kérdések feltevését jelentette. Mindig egyszerűsíteni, ésszerűsíteni akart. Itt érhető tetten a bécsi akadémiai tanulmányok értelme, ugyanis A bécsi Képzőművészeti Akadémia fő pártfogója, maga Metternich kancellár volt, aki nagy érdeklődést mutatott az építési innováció iránt (ezt az oldalát kevésbé ismertük). Ő hozta el franciaországi látogatásából a Toulon-i kikötő építése során megismert üreges kvádertéglák mintapéldányait és technológiai leírását. Erről a Polytechnikum 1826-os évkönyve beszámolt. Packh szellemét bécsi tanulmányi idején rögtön megragadta ennek az építőanyagnak a léte, mert felismerte, hogy olcsó és eddig nem is ismerte szélesebb körökben. Könyvet írt *Új építési mód üreges kvádertéglákkal* címen 1831-ben (14. kép és címlap).⁸ Az I. fejezetben 1.§ -ban rögtön kitér a hasznosságra és az olcsóságra,

⁷ Ma: Kossuth Lajos utca 42., a Máltai Szeretetszolgálat állomása.

⁸ könyvészeti adatok: Joh. Bapt. v. PACKH, *Új építési mód üreges kváder-téglákkal, avagy értekezések ennek az építőanyagának számos és előnyös tulajdonságairól; ezután egyáltalán mindenféle épületen való alkalmazásáról; így mindenfajta boltozatban való kapcsolataikról, Öminenciája Magyarország bíborosának és*

valamint arra, hogy a szakmában ismeretlen még. A 2.§ alatt írja le eredetét: „...sind in Frankreich erfunden und bey dem Hafengebäude zu Toulon durch mehrere Jahre erzeugt und angewendet worden. Seine Durchlaucht, der Herr Fürst von Metternich, Seiner Majestät Haus- Hof- und Staatskanzler, Welche im Jahre 1825 Ihre Reisen in dieser Gegend machten und auch dieser nützliche Kunstzweig gleich damals Ihrem Kennerauge nicht entging, nahmen ihn als Protector der bildenden Künsten und der Akademien in den k. k. Staaten – sowohl gleich anfänglich, als auch seit dieser Zeit her in Ihre hohe Protection und liessen dem zu Folge sowohl einige Exemplare dieser Ziegel, als auch die Zeichnung und ein Modell in das k. k. polytechnische Institut nach Wien zur Aufstellung und Bekanntmachung überbringen;”, azaz „Franciaországban találták fel és Toulon-i kikötő építésénél több éve gyártották és alkalmazták, öméltósága Metternich herceg úr, öfelsége Házi-, Udvari- és államkancellár, aki 1825-ben e vidéken utazott, ezt a hasznos műszaki ágazatot nem tévesztette szem elől, már ennek következtében kezdetben azon volt, mint a császári és királyi (k.u.k.) képzőművészetek és az Akadémia pártfogója, hogy néhány példadarabot ebből a téglából és a rajzokat is és egy modellt Bécsbe a birodalmi Műszaki Intézetbe (Polytechnische Institut-ba) vitessen kiállítás és megismerhetőség céljából.”⁹ Az Intézet igazgatója I. I. Prechtl kormányfőtanácsos publikálta és a gyártáshoz szükséges gépek rajzát is közölte. A könyv ma is igazi szakkönyvnek számít, 76 §-sal jelzett pontba szedve fejt ki mondanivalóját, utána ábragyűjteményt közöl (Fig. 1–45), majd következnek az illusztrációk, amelyekre a szövegrészben folytonosan hivatkozik. Mivel Packh felismerte, hogy jól alkalmazhatja az üreges kvádertéglákat az épülő bazilika boltozataihoz, közlöm az erre vonatkozó ábrákat és képleírásokat. Az 1–6 ábra (Figur) mutatja be a különféle téglák méreteit és üregességét. Jellemző téglaméretet 2. és 3. ábra mutatja bécsi hüvelyk/Zoll mértékegységgel: 6”x9”x11”, ami centiméterben 15,8x23,7x29,97.¹⁰ A 7–11. ábrák a téglák határterhelési vizsgálatát illusztrálják, amelyekről Packh úgy nyilatkozik, hogy teljesen megfelelőek és egyenrangúak a szokásos téglák tulajdonságaival. Láthatók a 12–25. ábrákon a gépet és kézi eszközöket, amelyek az előállításához szükségesek. Mint ígértem, a boltozatos lapokat bemutatom: A Fig. 38 és 40–41–42 vonatkoznak a boltozástechnikára (15–16. képek).

Fig. 38. Feszített kiváltó és a habarcs szilárdulása után teherviselésre alkalmas, amennyiben elég vastagsággal a hajlítás ellen és a jó vállkő felfekvéssel az oldalnyomás ellen biztosítva van.

Fig. 40. Egy nyomott boltozat, vagyis nyomott kosárv boltozat, amelynek három 3 középpontból szerkesztett ívszakasza 60 fokos távolságra (ívnyílásra) terjednek.

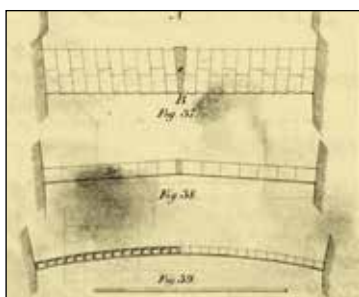
esztergomi Hercegprímásának érsekségi építkezésének igazgató építésztől, Pest 1831, Beimel Józsefnél, esztergomi és egy pesti nyomda tulajdonosa. Megjegyzendő, hogy mondatainak se vége, se hossza, vesszők és pontosvesszők tagolják, igen figyelmesen lehet felfejteni a fordítás céljára. Néha ismertelen szó bukkan fel, még a Duden sem említi, de kiderült, hogy sajtóhiba az okozója.

⁹ Vukov Konstantin fordítása

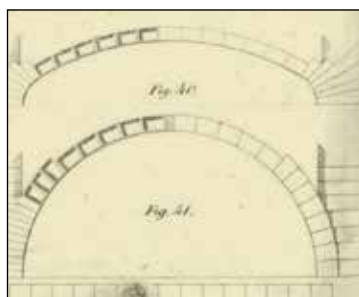
¹⁰ A bazilika egykori mintatermében, kiállításán a homlokzatról leszedett szoborfejek mellett még voltak eredeti tégladarabok láthatók, ma már nincsenek kiállítva. Egy bécsi láb’ 31,608 cm, =12 bécsi hüvelyk’, egy ” = 2,63 cm

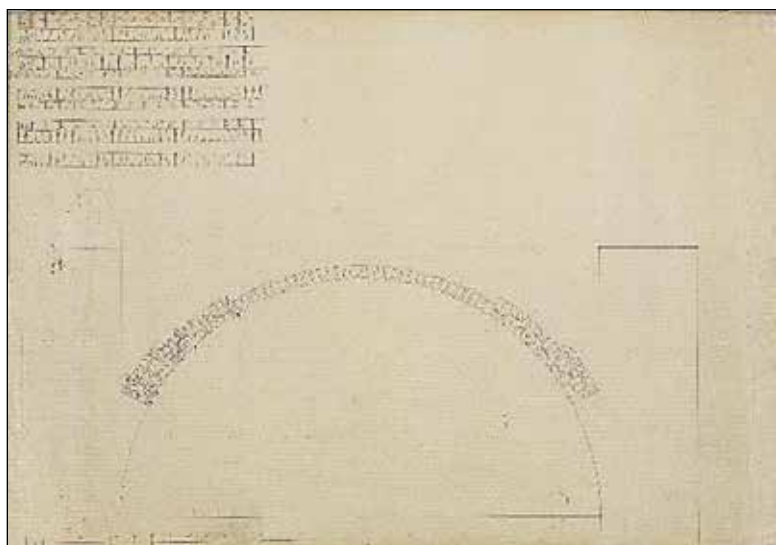
14. kép. „Neue Bauart...”,
Packh tanulmánykötetének
címlapja, 1831

15. kép. A könyv 37–39 ábrája,
kiváltó boltozatok

16. kép. A könyv 40–41 ábrája,
kosárv és félkörív boltozatok

17. kép. Tervlap az üreges téglával készítendő boltozatról (PL-TGY 61)

Fig. 41. Félkörös boltozat metszete

Fig. 42. A Lapos boltozat alaprajza üreges téglából, amelyet aztán szemöldök vagy padozat tartónak nevezhetünk. B és C alátámasztó ívek, amelyek a B állványgerendán minden egyes a téglasorhoz utána igazíthatók, ami azt jelenti, hogy a szélességet tekintve behelyezett egy-egy záróékkal az A alaprajzon a B ívre, ha a fuga nem jön ki egész kvádertéglából. Ezután a támaszívek kivehetők és mindjárt további boltozati részhez tolnak. Az ilyen boltozatok nagyon könnyen és gyorsan elhelyezhetők.¹¹

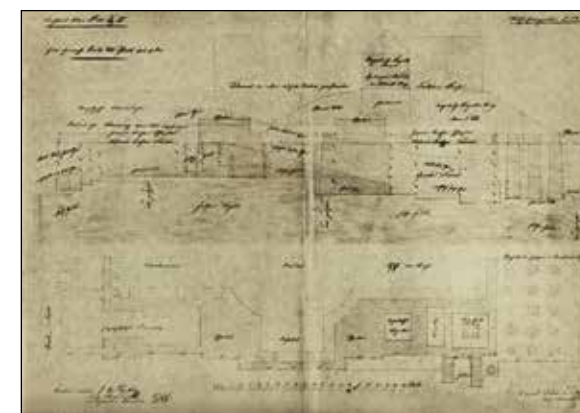
Éppen a 42. ábra szövege árulja el Packh modern praktikusságát, a boltozati zsaluzat szakaszos és gyorsan áthelyezhető építéstechnológiájáról. (17. kép)

Ez a gyakorlati gondolkodás még a külső burkolati kőanyag kiválasztásában is tapasztalható. Packh ugyanis észrevette a várhegy déli végén még álló középkori épületek

¹¹ Vukov Konstantin fordításai

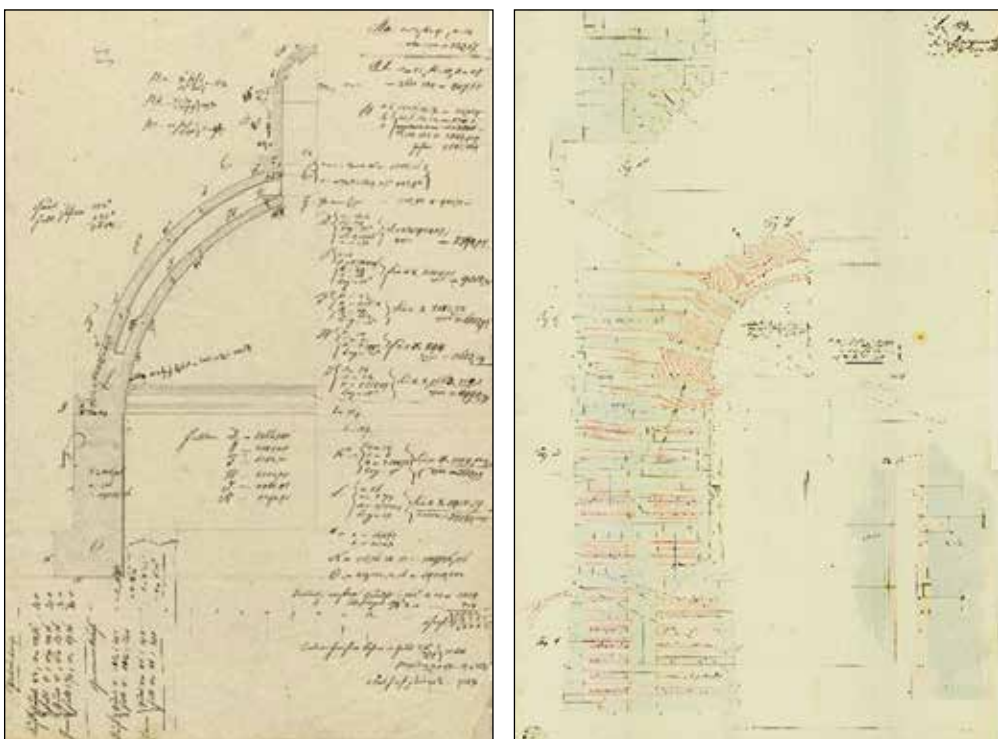
18. kép. Kőkiosztási terv a bazilika
homlokzatához (PL-TGY 58)

19. kép. A tereprendezés magyarázó terve, 1834
(PL-TGY, közli Packh katalógus 1990, 26/b)

anyagáról, hogy breccsás felületük látványos lehetne a külső burkoláshoz. Feltételezte, hogy a középkorban a közlőről szerezheték be ezt az építőkövet, s kutatni kezdett a környéken. A Szamárhegy északi lejtőin megtalálta a régi kő bányászás nyomait, s úgy ítélte, hogy megfelelő lesz a székesegyházhoz. Mivel eredetileg sóskúti követ terveztek a homlokzat borításához, a közelebbi bányahely egy harmadára csökkentette a beszerzési árat, ráadásul különleges felületet mutatott. Mai szemmel nézve mindkét anyag kritikusan használható homlokzat képzésre, mivel ún. puha mészkövek viszonylag porózusak, korunk szennyezett levegőjének nem állnak megfelelően ellen, hamar roncsolódnak. A 19. század közepén azonban egyáltalán nem merült fel ez a probléma. Az is látható, hogy a Bazilika mai homlokfelülete még mindig szép és különleges mintás felületű, vetekedve itáliai felületekkel – Packhnak ez volt a célja. Nagy műgonddal válogatta kőminőséget és nagy műgonddal tervezte meg a kőkiosztást (18. kép).

Nagy törést jelentett az építkezésben a nagy mecénás, Rudnay érsek halála 1831-ben. Bécsben nem igyekeztek támogatni a primási szék új betöltését, mivel az érsekség jövedelmének a felét az udvar bekebelezte, megismételve Rudnay előtti állapotokat. Szinte természetesnek volt vehető, hogy azonnal vizsgáldni kezdtek az építkezés gazdaságosságáról, további menetéről. Az udvari Kamara a Hofbauamt hivatalnokát, Rauchmüllert bízta meg ezzel az üggyel. Ez a tanácsos megbízta 1832-ben a Hofbauamt építészt, Franz Hüppmannnt a szakmai kritikával és ellenterv készítésével. Ami Hüppmann tervéből ismert, az nem más, mint Kühnel és Packh terveinek formai másolása. Szakmai szempontból azonban nagyon melléfogott. Packh építészeti és műszaki felkészültségét kiválóan megmutatja a védekezés céljából ösz-

20. kép. A kettőskupola méretezése és számítása (PL-TGy 30)

21. kép. A falak építési technológiai terve, burkolat rögzítési terv (PL-TGy 62-r-2)

szeállított statikai számítás halmoz és a korábbi 1827-es dátumú tervek 1834-es felüldátumozással aktualizált lapjai, amelyek alátámasztották a magyarázatok. Ezek közül négy szempontot emelek ki. Először is megtámadták a tereprendezést és az alapozást a kripta kapcsán. Packh minden adatot tartalmazó keresztmetszetet készített a várhegyről 1834-ben. Ezen még láthatók a régi székesegyház kontúrja és a Bakócz kápolna kontúrja. (19. kép) A teherhordó talaj erősen lejt a keleti irány felé, hiszen egy völgybe torkollott. Hatalmas és mély alaptesteket kellett építeni. Ez indokolta az altemplom helyzetét, amely kihasználta ezt a lejtést. Másodsor, a szűk látókörű Hüppmann ellenezte a kettős kupola építését. Packh komoly rajzi és számítási anyaggal bizonyította annak állékonyságát (tanúbizonyosságul ott állt már a Szent Anna-templom). (20. kép) Kifogásolták az üreges téglák alkalmazását, mint hasznos anyag kispórolását. A könyv és a megépült boltozatok bizonyították az alkalmazás helytálló mivoltát. A negyedikként említett észrevétel valóban kicsinyes és tudatlan eredetű: fákat építettek be a falakba. Elfűrészelt gerendacsonkot láttak. Ez a közép-korban is járatos zsaluzati munkaszint falba befogott gerendáinak visszavágása volt, amelyet a burkolat majd eltakar. Az ilyen megoldással rengeteg állványzatot megtakarítottak. A kripta vastag falát is fával gyengítette Packh, hangzott a vád. Szintén rajzos bemutatását végezte Packh 1827 évi tervének 1834-es aktualizálásával annak

22. kép. Pietro Nobile ellenterve 1834, hosszmetset (PL-TGy 114)

23. kép. Packh Nep. János vörösmészke sirtáblája az általa tervezett kriptában (1839) (szerző fotója).

a megfontolásnak, hogy a falmagban körülfalazott gerendákat kihúzták, amivel szel-
löző csatornák keletkeztek, segítve a kiszáradást. (21. kép)

A dokumentációt a Hofbauamt másik neves építészevel, a Triesztbe települt Pietro Nobile-vel vizsgáltatták meg, aki jó szakember lévén, az érveléseknek helyt adott. Ebből az következett volna, hogy Packh folytathatta volna munkáját, készített „karcsúsított” terveket, de ebbe közbeszólt Nobile ellenterve. (22. kép) Mindez Packh éppen Bécsben töltött szabadság ideje alatt történt, persze tudomására jutott az ügy. Egyetlen jó irányt jelentett az új érsek, Kopácsy József személyében 1839-ben való beiktatása, aki a bazilika tervezése tekintetében „visszatért” Packh-hoz. Mielőtt a reménytelen munkát folytathatta volna, ugyanezen évben az építész saját házában dolgozószobájában rabló hajlammal meggyilkolták. Packh János vörösmészke sirtábláját az általa tervezet altemplom északi szekciójában falra helyezve látjuk. (23. kép) A felirat megnevezi egykor viselt státuszát: „Baudirigierender Architekt von der Graner Basilica”, ezt követi a születési és az elhalálozási évszám. Szép konstelláció, hogy éppen Mathes János sírköve alatt van. Egyik személy a régi székesegyház leírását hagyományozta ránk, a másik személy az új bazilika megépülésének vezető építésze volt.

AZ ESZTERGOMI FŐSZÉKESEGYHÁZ TERVEZÉSE ÉS ÉPÍTÉSE RUDNAY SÁNDOR ÉRSEKSÉGE IDEJÉN

„Ah! miért nem tűzhetette roppant munkájának oromzatjára a' tökéletesség koszorúját! – Azonban nem rejtette-e a' szent ereklyéket e' Templom pompás sírbolttyai alá? nem vitte-e már annyira alkotmányát, hogy azt romlásnak, pusztulásnak engedni nem csak e' jelen kornak, hanem a' következőknek is becstelenségére válna? avagy nincsenek-e a' Magyar Anyaszentegyháznak hívei, kik midőn testöknek, melly ma holnap férgek eledele leszen, piperézésre, sött a' feslettség sok barlangjának felékesítésére bővelkednek, az Isten háza' díszítésére kezeket meg nem nyitnák? legalább azok közül, kiken árva szemeink reménységgel, bizodalommal csüggenek, egy sem léssen; ki földi érdemeinek legszebbike közé ne számlálná: hogy ő lett az »a' FőPap, ki életében támogatta ezt a' házat, és az ő napjaiban megerősítette a, Templomot!« (Sir. Fia. 50–1.)” – mondta 1831-ben Májer József (1785–1834) székesfehérvári kanonok Rudnay Sándor (1760–1831) temetésén, a félig szerkezetkész esztergomi bazilikában.¹ Mintha megérezte volna annak veszélyét, hogy a főszékesegyház építése az érsek halálával évekre megreked.

Bár e halotti beszéd Rudnay hatalmas művéről, az esztergomi főszékesegyházról, amely tizenegy éves érseksége (1820–1831) idején kezdett el kiépülni, az itt idézettnél többet nem tartalmaz – mintha a kanonok nem lett volna fogékony az efféle alkotásokra –, Rudnay életművének egyéb aspektusait és érdemeit hosszasan taglalta. Rudnay feladatokban, küzdelmekben, aggodalmakban és eredményekben gazdag pályafutása során az esztergomi bazilika – és egyházkormányzati központ – felépítése különleges helyet

¹ MÁJER József: *Halottas beszéd, Mellyet Fő Méltóságú Herczeg Rudnai, és Divék-Újfalvi Rudnay Sándor, Ő Eminenciája... Áldott Hamvai fölött mondott... Mindszent Havának 26^{dik} napján 1831^{dik} esztendőben Esztergamban.* h. n. [Esztergom], é. n. [1831.] 14–15.

*Előző oldalon:
1. kép
Johann Hutterer:
Rudnay Sándor – a
bazilika építését
megkezdő (COEPIT)
hercegprímás
– címere a
főszékesegyház
előcsarnokában.
1874. (fotó:
Horogszegi Tamás,
2020)*

foglalt el. Méltán, hiszen általa olyat alkotott, ami, ha a halálát követő évtizedekben módosult is elképzeléseihez képest, mégis szellemi és fizikai alapjaiban őrzi Rudnay vízióját (1. kép).

Előzmények

A török hódoltság korában Nagyszombatba és Pozsonyba menekült esztergomi érsekiség intézményeinek eredeti székvárosába történő visszahelyezésére már a 18. század során történtek kísérletek, amelyeket éppen az esztergomi infrastruktúra hiánya hiúsított meg.² A Várhegy korábban érseki tulajdonú épületei leromlott, nagyrészt használhatatlan állapotban voltak, ráadásul a császári katonaság támaszpontként használta a területet. Bár elképzelések korábban is születtek, az 1760-as évek első felében Barkóczy Ferenc (1710–1765) érsek (1761–1765) lépett fel kellő eréllyel azt illetően, hogy az ősi székhely Esztergomba visszaköltöztetése megtörténjen. Ehhez elsősorban az egykori és szükséges épületek pótlásáról kellett gondoskodni. A középkori Szent Adalbert-székesegyház nagyrészt rommá vált, belőle egyedül a Bakócz-kápolna vészelt át viszonylag épségben az évszázadok megpróbáltatásait. Ennek megőrzéséről kezdetektől fogva gondolkodtak – egyfelől az érsekség esztergomi jogfolytonosságának szimbólumát látva benne, másfelől a máriapócsi kegykép 1732-ben Georg Maximilian Schucknecht (1663–1732) báró, esztergomi várparancsnok által a várhegyi romok között talált és itt elhelyezett másolata miatti búcsújáró zárandokhely mivolta miatt,³ harmadrészt művészi jelentőségét felismerve és értékelve.

Barkóczy először a francia származású, Bécsben letelepedett, korában a legprogresszívebb építészeti irányzatot, a forradalmi építészetet is képviselő, később a váci székesegyház építésének folytatását tervező Isidore Gannevalt (1730–1786) bízta meg a várhegyi viszonyok és Bakócz-kápolna felmérésével, aki ekkor egy mára megsemmisült famakettet is készített az esztergomi egyházkormányzati központ épületeinek elhelyezésre. Ezen az épületek – ettől kezdve valamennyi tervet meghatározó – hierarchikus elhelyezése a következő: a Várhegy fennsíkja kelet felől széles rámpán közelíthető meg, e rámpa kétoldalán párhuzamosan, majd kelet felé összезáródóan a káptalan tagjai lakóházainak sora húzódik; a Várhegy meredek keleti lejtője alatt

² A székhely visszahelyezésének történetét feldolgozó kiváló tanulmánykötet: *Visszatérés a magyar Sionra. Tanulmányok az érseki székhely Esztergomba történeti visszahelyezésének 200. évfordulója alkalmából*. (Strigonium Antiquum XI.) Szerk.: Fejérdy András – Hegedűs András. Esztergom, 2022.

Jelen, konferenciaelőadásból átdolgozott tanulmány az esztergomi főszékesegyház építés- és művészet-történeti feldolgozásaként készülő (még be nem fejezett, ezért hivatkozhatatlan) disszertáció egyik fejezetének rövidített, átalakított kivonata. Jelen közlés terjedelmi kötöttségeinél és a tanulmány összefoglaló jellegénél fogva a hivatkozott szakirodalmakat és levéltári forrásokat csupán a legszükségesebbekre – és az előbbieket esetében lehetőleg legfrissebbekre – korlátoztam (megjelenésének időrendjében visszafelé, azonos éven belül szerző neve szerint betűrendben), holott ezek száma bizonyos esetekben a feltüntetettéknél jóval bőségesebb.

³ JORDÁNSZKY Elek: *Magyarországban és az ahhoz tartozó Részekben lévő boldogságos Szűz Mária kegyelem' Képeinek rövid leírása*. Pozsony, 1836. 1–2.; MÁTHES, Johannes Nep.: *Veteris Arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lithographicis tabulis ornata descriptio*. Esztergom, 1827. § 84–85.

szemináriumépületek tömbjei helyezkednek el; mindezek fölül magasodik a Várhegy közepén álló főszékesegyház (amely Ganneval tervén talán a kupolás Bakócz-kápolnából indul ki, azt mintaként használja fel, tömegét megsokszorozva és középen felnagyítva, barokkos homlokzati formaadást sem nélkülözve mutatkozik meg), amelyet az érseki palota szárnyai ölelnek körbe. E program bizonyára Barkóczytól eredhetett, előképe és mintája a római Szent Péter-bazilika és tér volt, ezt adaptálta az esztergomi adottságokhoz és kívánt ahhoz méltó, sőt azzal konkuráló tervet készíttetni és egyházkormányzati központot felépíteni. E makett jelentősége abban érhető tetten, hogy a 19. századi koncepciók mindegyike alapul vette, visszakanyarodott hozzá.⁴ Bár Ganneval klasszicista, nem csupán névleg forradalmi stílusa és ebben alkotott legfontosabb hazai műve, a váci székesegyház architektúrája – amelynek tervezésében ugyan erős kötöttségeket jelentett a Franz Anton Pilgram (1699–1761) által tervezett barokk székesegyház megkezdett építése, már elkészült alapfalai – saját évszázadában követők nélkül maradt, csak több mint fél évszázaddal később és éppen az esztergomi bazilika – majd az egri és kisebb részt a szatmárnémeti székesegyház – lesz az, amely számos invencióját áttemeli, felhasználja, továbbgondolja és -örökíti.

A részletesebben kidolgozott terveket azonban nem a francia tervező, hanem a magyar királyi kamara építésze, Franz Anton Hillebrandt (1719–1797) készítette két változatú tervsorozatban. A tervezéssel párhuzamosan a várhegyi romok eltakarítása, épületmaradványok bontása, a terepviszonyok rendezése a tervezett új, barokk együttes fogadására megkezdődött. A második, módosított terv alapján megkezdtek a bazilika és az északi kanonoksor építését.⁵ A nagy lendülettel megindult építkezés azonban Barkóczy halála miatt rövidesen megszakadt. Talán azért is, hogy a helyben felhalmozott építőanyag ne menjen kárba Mária Terézia építtetett 1767–1770 között szintén Hillebrandt tervei szerint egy kisebb léptékű barokk templomot Szent István király tiszteletére a tervezett főszékesegyház helyén. Ez a templom fél évszázadra konzerválta a várhegyi állapotokat.⁶

Rudnay Sándor érsek és építészeti – Ludwig von Remy és Kühnel Pál – elképzelései az esztergomi egyházkormányzati központ épületeire

Rudnay 1820. május 16-i érseki installációját követően székeskáptalani gyűlésen ismertette a kanonokokkal az érsekség székhelyének visszahelyezésére vonatkozó elkép-

⁴ HOROGSZEGI Tamás: Az esztergomi főszékesegyház és egyházkormányzati központ építészeti koncepciójának kialakulása és változásai. I. rész: Az esztergomi Várhegy a 18. század második felében. *Művészettörténeti Értesítő* LXXI. évf. 1. sz. 2022. 2–6.; ISTVÁNFY Miklós: Koncepciók és koncepcióváltások. Az új esztergomi székesegyház és egyházkormányzati központ építése Barkóczy és Rudnay hercegprímások idején. In: *Visszatérés a magyar Sionra* i. m. (2. j.) 2022. 192–200.

⁵ HOROGSZEGI i. m. (4. j.) 2022. 7–12.; ISTVÁNFY i. m. (4. j.) 2022. 200–206.

⁶ HOROGSZEGI i. m. (4. j.) 2022. 12–19.; KELÉNYI György: Tervek az esztergomi székesegyház felépítésére a XVIII. században. In: *Új kutatások Esztergom megyei jogú város építészeti értékeiről*. Szerk.: Prokopp Mária. Esztergom, 2022. 354–355.

zelését. A káptalan tagjai és a hercegprímás a következő másfél hónapban, ideiglenesen elfoglalt épületekbe vissza is költöztek Esztergomba.⁷

Az állandó székhely nagyvonalú víziójának megtervezését Rudnay először a császári és királyi udvari építészeti hivatal irodaigazgatójára, Ludwig von Remyre (1776–1856) bízta.⁸ A tervezési program Barkóczytól és építészeitől öröklődött. Rudnay azonban nem a barokk elképzelések másolását, hanem azok kortársi átdolgozását várta tervezőjétől. Remytől ma tizenhét tervlapot ismerünk, ám ezek számozása alapján biztosak lehetünk abban, hogy a sorozat nem teljes. Egy Rudnaynak írt levélből tudjuk, hogy munkamódszere alapján a végleges és megvalósítható helyszínrajzot az egyes épületek többé-kevésbé véglegesnek szánt terveit követően kívánta elkészíteni. Hogy ez elkészült-e csak megsemmisült vagy kallódik, vagy el sem jutott el a megvalósításáig? – egyelőre nem tudjuk. Mindenesetre a meglévő tervlapok alapján hipotetikus helyszínrajz kiserkeszthető.⁹

Tervein a Várhegy nyugati szélén, a Duna felől a hercegprímási palota hosszan elnyúló, rizalitokkal tagolt, kétemeletes tömbje helyezkedik el. Erről az oldalról a tervezett főszékesegyháznak monumentális tamburos, lanternás kupolája és elhúzott tornyainak csúcsa látszik ki. A bazilika latinkereszt alaprajzú, szentélyével nyugatra fordul, a keresztszárak találkozásánál hatalmas, kör alaprajzú kupolatér található. Ettől kétoldalra kápolnák vannak.¹⁰ Keleten a kupolatérhez előcsarnok, közlekedőterek, lépcsőházak csatlakoznak, előttük hangsúlyos timpanonos portikusszal. A bazilika körül négy torony helyezkedik el, közöttük összekötő folyosókkal. Remy a Várhegytől keletre, a rámpa kétoldalára a két, alighanem kelet-nyugati tengelybe rendezett, háromemeletes szemináriumépületet azonos homlokzatokkal és csaknem azonos alaprajzi rendszerűnek képzelte. A tőlük keletre elhelyezendő huszonek kanonoki házból álló házsorok kialakítására több tervváltozatot is készített. Itt jelenik meg először a rámpa mellett, annak tengelyével párhuzamosan induló házsorok íves, U alaprajzba rendezett összezárása keleten.¹¹

Remy 1820 végére elkészült terveit Rudnay sohasem láthatta. Időközben ugyanis a kismartoni születésű Kühnel Pál (1765–1824), Remy bécsi irodájának alkalmazottja,

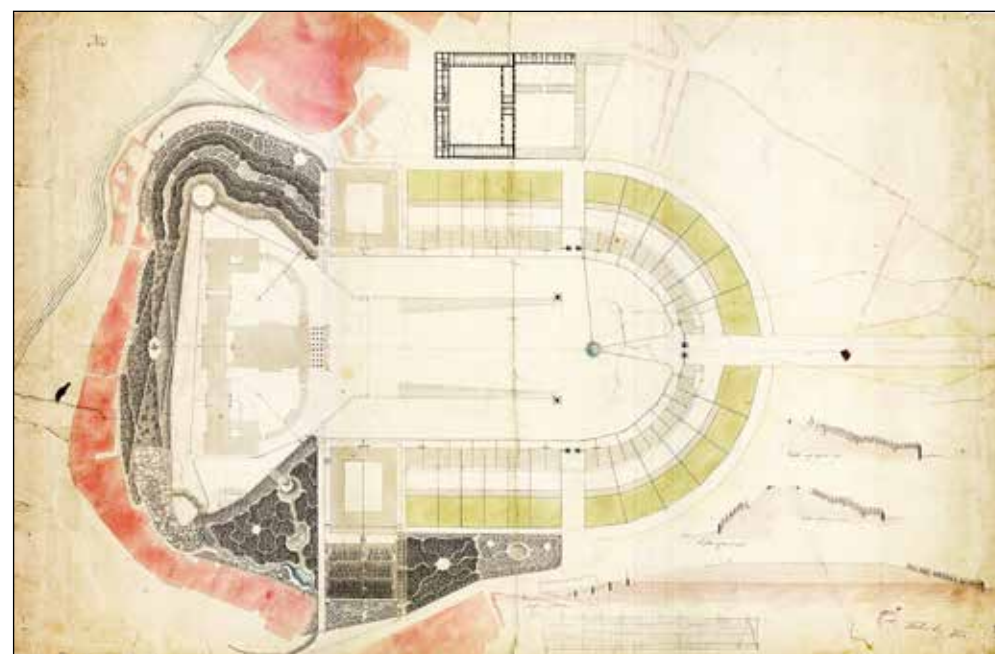
⁷ HOROGSZEGI Tamás: Az esztergomi főszékesegyház és egyházkormányzati központ építészeti koncepciójának kialakulása és változásai. II. rész: formálódó elképzelések az 1820-as évek elején, a főszékesegyház alapkötletéig – Remy és Kühnel tervei. *Művészettörténeti Értesítő* LXXII. évf. 1. sz. 2023. 5–6.; SOÓS István: Az esztergomi érsekség és főkáptalan visszatérése alapítása helyére (16–19. század). In: *Visszatérés a magyar Sionra* i. m. (2. j.) 2022. 89–93.

⁸ HOROGSZEGI i. m. (7. j.) 2023. 5–22.; ISTVÁNFY I. m. (4. j.) 2022. 223–229.; PROKOPP Gyula: Kühnel Pál építész (1765–1824). *Művészettörténeti Értesítő* XXI. évf. 1. sz. 1972. 31–35.

⁹ HOROGSZEGI i. m. (7. j.) 2023. 19–20. old. és 15. kép

¹⁰ A terv a Bakócz-kápolnát egyértelműen nem ábrázolja, azonban alapformái többé-kevésbé felfedezhetők az oldalkápolnák alaprajzában. Tudjuk, hogy Remy a Bakócz-kápolnát felmérte, ám a felméréshez nem, vagy legalábbis egy ideig nem jutott hozzá. Ezért méltán feltételezhetjük, hogy a terven ábrázolt kápolnák közül az egyik helyére a Bakócz-kápolna behelyettesíthető lett volna az esetleges további tervezés során.

¹¹ HOROGSZEGI i. m. (7. j.) 2023. 6–22.

2. kép. Kühnel Pál: Az esztergomi egyházkormányzati központ helyszínrajzi terve. 1821. (második tervsorozat, negyedik helyszínrajzi tervváltozat) Primási Levéltár Tervrajzgyűjteménye ltsz. 96.

rajzolója – aki maga is dolgozott az esztergomi terveken –, is elutazott Esztergomba, felméréseket végzett a Várhegyen és beajánlkozott az érseknél a tervezésre. Bár Rudnaytól erre egyértelmű felkérést talán nem is kapott, mégis elkezdett dolgozni egy saját tervsorozaton. Az érsek örült volna, ha a két építész – Remy és Kühnel – együtt dolgoznak ki tervet, vagy ha külön készült tereiket összevetve a sikeresebbnek ítélt együtt dolgoznak tovább. Remy e helyzetet, vagyishogy saját beosztottja szállt vele versenybe, méltatlannak ítélte és ellenállt Rudnay kooperációra irányuló kérésének.

Kühnel azonban 1821. év elejére elkészítette első tervsorozatát – a kanonokházakra vonatkozó több tervalternatívával – és azt márciusban be is mutatta a hercegprímásnak és a káptalannak. Valószínűleg ezt közvetlenül megelőzően készülhetett az a két helyszínrajzi tervváltozat is, amely a Várhegy fennsíkját szinte teljesen kitöltő, kelet felé tompaszögben összetartó szárnyakkal megjelenített hercegprímási palotát ábrázol a bazilika körül, ám ezek hamar elvetésre kerültek, hiszen a részletesebb tervek már a téglalap alaprajzi elrendezésű palotára készültek. A tervbemutató egyeztetéseit követően, a megrendelői észrevételek figyelembevételével Kühnel nekiállt kidolgozni második tervsorozatát. Ezen az érseki palota mérete kissé redukálódott, oldalszárnyai nem a tervezett főszékesegyház teljes hosszában húzódtak, csupán a keresztház nyugati vonaláig nyúltak keleten előre, hogy azután negyedköríves alaprajzú, keskeny kolonnádok kössék össze a bazilika tervezett keleti tornyaival. A főszékesegyházhoz a Bakócz-kápolna itt már nem a korábbi terven lévő nyaktag-folyosóval kapcsolódik, hanem – eredeti ke-

letelt tájolását még fenntartva – a hajó déli oldalán ereklyetartóként integrálódik annak tömegébe. E terveken a kanonoksorok házainak száma huszonkettőről huszonnégyre növekszik: a Pilismarót felőli utat közrefogó két ház már nem lakó funkcióban jelenik meg, hanem könyvtár és levéltár a tervezett kialakításuk (2. kép). E második tervsorozatból már altemplomi, illetve pincszinti tervek is maradtak fenn, amelyek alapján az építkezés megkezdhető lehetett – ez első sorozatból ilyen terveket nem ismerünk.¹²

A főszékesegyház helyének áttervezése és építésének megkezdése

Az egyházkormányzati központ tervezett várhegyi épületeinek útjában lévő vári barokk Szent István király-templom bontását azután kezdték meg, hogy Rudnay elődje, az itt eltemetett, fiatalon elhunyt Károly Ambrus érsek (1808–1809) hamvait exhumálták és 1821. március 25-én az ideiglenes székesegyházzá tett esztergom-vízivárosi plébániatemplomban újratemették.¹³ Ebben az évben a bontásokkal, a bontási törmeléknek a várhegyi rámpa feltöltésében való felhasználásával az emelkedő és alatta a pincék kialakításával, valamint a majdani Sötétkapu, a Várhegy keleti támfalainak építésével, továbbá az északi szemináriumépület alapjainak lerakásával haladtak.¹⁴

1822 tavaszán a planírozás nagy erővel folyt és a bazilika alapozási árckainak kiásásához is hozzákezdtek, immár Kühnel tervei alapján. Így került sor 1822. április 23-án, Szent Adalbert napján, birodalmi jelentőségű esemény keretében az alapköletételre. Az ünnepélyes külsőségekkel megrendezett ceremónia előtt a tervezett székesegyház homlokzati kontúrját mésszel felfelrajzolták annak helyére, a tervezett szentély fölé fából ácsolt, fenyőgallyakkal díszített csarnokot emeltek, amelyek első részébe

provizórikus oltárt állítottak. E mögött hét lépcsőfok vezetett az alapkö helyéhez, amelyet megszentelése után, pergamenre írt emlékirattal és ez alkalomra veretett emlékmekkel (3. kép) együtt helyeztek el és márványtáblával fedtek le.¹⁵

A főszékesegyház alapköve ma mégsem annak szentélye alatt található, hanem a kupolatér északnyugati oldalán, nem messze az északi sekrestyébe (káptalani kincstárba) vezető folyosó bejáratától. Az alapköletétel után folytatódó alapozási munkák és az azokhoz kapcsolódó Packh János (1796–1839), Kühnel szintén kismartoni születésű unokaöccse és építészsegédje által végzett vizsgálatok során ugyanis kiderült, hogy az agyagos talajréteg alatti homokkő sziklaréteg, amelyre a tervek szerint a bazilikát és különösen annak óriási kupolatartó pilléreit kívánták alapozni, kelet felé jóval erősebb lejtést mutat, mint amire a felszíni terepviszonyok alapján számítottak. Ezért a bazilika eredetileg tervezett helyénél, a főszékesegyház keleti részeinek esetében a tervezettnél jelentősebben mélyebbre kellett volna alapozni, ami jelentősen megnövelte volna az építés költségeit és időigényét. Ezért Kühnel, hogy a tervezett székesegyházból minél több megvalósítható legyen, azt javasolta, hogy azt a korábban tervezettnél nyugatabbra, a Duna irányába „eltolva” építsék fel. Úgy, hogy az addigi terveken összefüggő nyugati főszárnyal rendelkező – így a bazilika tömbjét a Duna felől nagyrészt eltakaró – érseki palotát középen nyissák meg, a bazilikát ékeljék az így szétválasztott palotaszárnyak közé, a bazilika nyugati homlokzatát hozzák a palota nyugati homlokzati síkjába.¹⁶ Rudnay az elképzelést jóváhagyta, Kühnel pedig elkészítette harmadik tervsorozatát, amelynek helyszínrajzát és az együttes várhegyi részének keleti és nyugati homlokzati nézetét Andreas Schroth (1791–1865) szobrász 1822-ben rézmetszet-sorozaton sokszorosította.¹⁷ Az egyházkormányzati központ tervének egészéről Máthes János (1785–1848) építési biztos háromnegyed évnyi munkával készített monumentális makettet ugyanebben az évben,¹⁸ és készültek madártávlati rajzok is a Kühnel-féle koncepció alapján (4. kép).

3. kép. Joseph Nikolaus Lang: A bazilika alapköletételére készült nagyobb ezüst emlékérem előlapja Rudnay Sándor portréjával. 1822. (Fotó: kuenker.de)

¹² HOROGSZEGI i. m. (7. j.) 2023. 22–50.

¹³ HOROGSZEGI i. m. (4. j.) 2022. 18–19.; Feichtinger Ferenc jelentése Rudnay Sándorhoz a bontási munkákról. Esztergom, 1821. március 17. Prímási Levéltár [továbbiakban: PL] Archivum Ecclesiasticum Vetus, Publico Ecclesiastica, Rudnay-iratok No. 32. (947. csomó) No 469/1821. (207)

¹⁴ KOVÁCH Ádám: *Historia parochiae Héregiensis et mei aevi*. [Liber Historicus Parochiae Héregiensis Curatus et incoratus sub Parocho Adamo Kovách Anno Domini 1787.] Kézirat. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár [továbbiakban: EFK] MS. II. 23./II. kötet p. 4.

provizórikus oltárt állítottak. E mögött hét lépcsőfok vezetett az alapkö helyéhez, amelyet megszentelése után, pergamenre írt emlékirattal és ez alkalomra veretett emlékmekkel (3. kép) együtt helyeztek el és márványtáblával fedtek le.¹⁵

A főszékesegyház alapköve ma mégsem annak szentélye alatt található, hanem a kupolatér északnyugati oldalán, nem messze az északi sekrestyébe (káptalani kincstárba) vezető folyosó bejáratától. Az alapköletétel után folytatódó alapozási munkák és az azokhoz kapcsolódó Packh János (1796–1839), Kühnel szintén kismartoni születésű unokaöccse és építészsegédje által végzett vizsgálatok során ugyanis kiderült, hogy az agyagos talajréteg alatti homokkő sziklaréteg, amelyre a tervek szerint a bazilikát és különösen annak óriási kupolatartó pilléreit kívánták alapozni, kelet felé jóval erősebb lejtést mutat, mint amire a felszíni terepviszonyok alapján számítottak. Ezért a bazilika eredetileg tervezett helyénél, a főszékesegyház keleti részeinek esetében a tervezettnél jelentősebben mélyebbre kellett volna alapozni, ami jelentősen megnövelte volna az építés költségeit és időigényét. Ezért Kühnel, hogy a tervezett székesegyházból minél több megvalósítható legyen, azt javasolta, hogy azt a korábban tervezettnél nyugatabbra, a Duna irányába „eltolva” építsék fel. Úgy, hogy az addigi terveken összefüggő nyugati főszárnyal rendelkező – így a bazilika tömbjét a Duna felől nagyrészt eltakaró – érseki palotát középen nyissák meg, a bazilikát ékeljék az így szétválasztott palotaszárnyak közé, a bazilika nyugati homlokzatát hozzák a palota nyugati homlokzati síkjába.¹⁶ Rudnay az elképzelést jóváhagyta, Kühnel pedig elkészítette harmadik tervsorozatát, amelynek helyszínrajzát és az együttes várhegyi részének keleti és nyugati homlokzati nézetét Andreas Schroth (1791–1865) szobrász 1822-ben rézmetszet-sorozaton sokszorosította.¹⁷ Az egyházkormányzati központ tervének egészéről Máthes János (1785–1848) építési biztos háromnegyed évnyi munkával készített monumentális makettet ugyanebben az évben,¹⁸ és készültek madártávlati rajzok is a Kühnel-féle koncepció alapján (4. kép).

¹⁵ n. n.: Magyar és Erdély ország. *Hazai s Külföldi Tudosítások* I. félév 34. 1822. április 27. 265–268. A kisebb érem megtalálható a Keresztény Múzeum gyűjteményében (ltsz. 98.146).

¹⁶ Kühnel Pál levele Rudnay Sándor érsekhez. Bécs (?), 1822. július 31. PL AEV Rudnay-iratok (Publico Ecclesiastica) No. 32. (947. csomó) (194); HOROGSZEGI Tamás: A magyar Sion építészeti és művészeti jelentősége. In: *Új kutatások Esztergom megyei jogú város építészeti értékeiről*. Szerk.: Prokopp Mária. Esztergom, 2022. 380.; ISTVÁNNFFY Miklós: Minek köszönhető az esztergomi bazilika festői elhelyezése a Várhegyen? A Kühnel-féle III. koncepció oka. *Magyar Sion* ÚF XVI. (LVIII.) évf. 2. sz. 2022. 239, 245–251.

¹⁷ A metszetsorozat lapjai számos gyűjteményben fellelhetők, pl.: EFK Icones 10, 605, 636.

¹⁸ A ma már több mint 200 éves, a 20. század második felében hanyatttört sorsú makettet hosszabb idő után a 2010-es évek közepén szerelték össze újra és mutatták be a bazilika építéstörténeti kiállításán a bazilika második emeleti északnyugati saroktermében (fényképe: HOROGSZEGI i. m. [4. j.] 2022. 15. kép). A kiállítás északi oratóriumba történő áthelyezésekor, 2022-ben ismét szétszedték. 2023-as összeállításán a korábbi állapotánál színesebbé vált, valamint a korábbi összeállításokkal szemben a bazilika tömbje keletebbre csúszott a Kühnel tervein szereplő pozíciójából és a Máthes által a maketten eredetileg megformált. A makett korábbi állapotához képest történt átszínezése és különösen a bazilika maketten belüli áthelyezése okozta diszkrépancia feloldására restaurátori, illetve művészettörténeti érveket eddig nem ismertem meg, mindenesetre a fentiek alapján a műtárgy jelenlegi bemutatása nem tűnik hitelesnek. L. Vukov Konstantin tanulmányának 8. képét.

4. kép. A tervezett esztergomi egyházkormányzati központ madártávlati terve délkelet felől. Keresztény Múzeum ltsz. 2015.9.1.

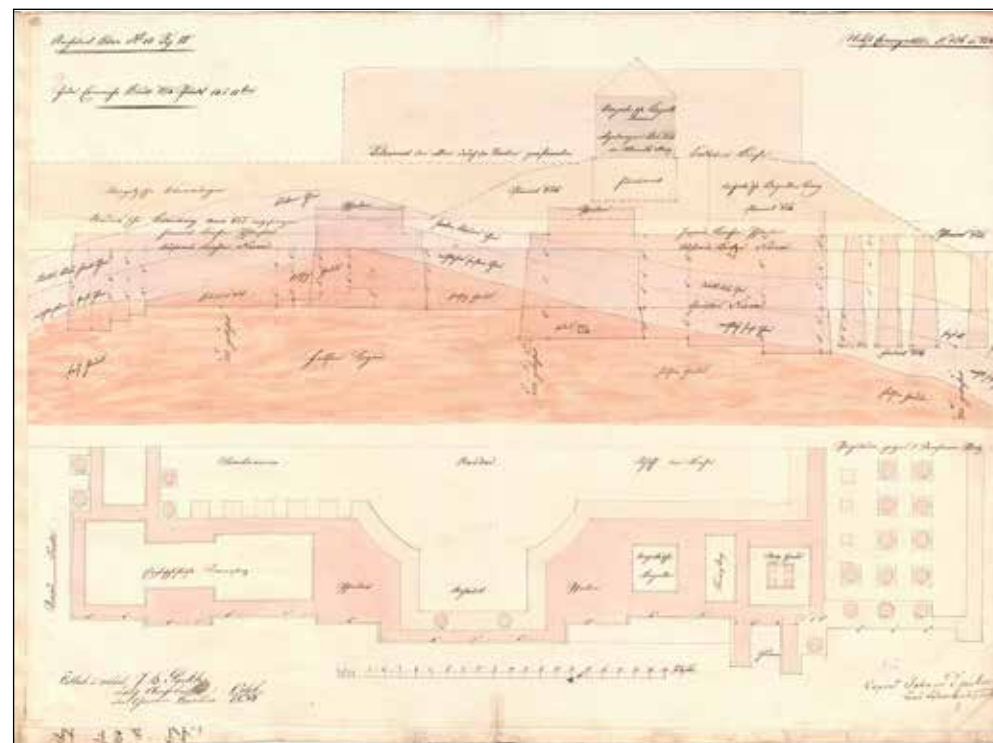
Az építkezés 1822-től nagy erővel folyt. Hatékonyságának és gazdaságosságának biztosítása érdekében, Kühnel javaslatára, Rudnay utasítására az építkezés műszaki és finansziális irányítását kivették az érseki uradalmi jószágkormányzóság alól és önálló szervezeti egységként létrehozták a Bazilika Építési Hivatalt.¹⁹

Az építkezés előrehaladása (1822–1831)

Az áttervezést követően az első feladatokat az alapozás elkészítése, az altemplom kiépítése és a Bakócz-kápolna áthelyezése jelentette. Hogy az utóbbi mielőbb megtörténhessen, az alapokat és a kriptahelyiségeket a Bakócz-kápolna tervezett helyén volt szükséges mindenekelőtt elkészíteni. Az immár Kühnel módosított, harmadik tervsorozata alapján épülő székesegyház altemploma nem a korábban tervezettek szerint nyugaton, a szentély alatt, hanem keleten a hajó, kápolnák és propyleum alatt valósult meg. Az altemplom helyzetének áttervezése viszont nem Kühnel, hanem Packh János invenciója, aki a többnyire Bécsben tartózkodó és egyre betegobb építész segédjeként a helyszínen irányította a munkákat. Az altemplomnak a főszékesegyház nyugati része alatti elhelyezését Kühnel kezdetben elutasította, s csupán 1823 júniusában fogadta el Packh erre vonatkozó terveit, amit azután Rudnay is jóváhagyott.²⁰ Kühnel Pál 1824. január 11-én bekövetkezett

¹⁹ PROKOPP Gyula: Packh János (1796–1839). *Művészettörténeti Értesítő* XXIII. évf. 1. sz. 1974. 7.

²⁰ Packh János jelentése Mailáth Károly kamarai biztosnak. 1831. szeptember 29. PL Bazilika építésével

5. kép. Packh János rajza után Johann Dombach által készített másolat a Várhegy geológiai viszonyairól, a déli oldal elkészült alapozásának szerkezetéről, annak időrendje, valamint a Bakócz-kápolna, eredeti elhelyezkedése szintviszonyának és alapozásának feltüntetésével, továbbá a bazilika déli oldali alapfalainak alaprajzával. 1834. Primási Levéltár Tervrajzgyűjteménye ltsz. 1797/b

halála után Packh János lépett nagybátyja helyére: Rudnay a bazilika segédépítési tisztségéből vezető építésszé léptette elő. E minőségében számos változtatást eszközölt a korábbi terveken: a szentélyt kissé megnövelték, a liturgikus tér falai mellé tervezett körbefutó oszlopsort elhagyták.

Az építkezés Rudnay Sándor érseksége alatti fázisának előrehaladása két levéltári forrásból meglehetősen pontosan rekonstruálható. Az egyik a Bazilika Építési Hivatal határozatait tartalmazó jegyzőkönyvgyűjtemény, a másik a Rudnay érsek halála után, a kamarai igazgatás ideje alatt, 1834-ben folytatott vizsgálat jegyzőkönyve.²¹

Legkorábban, már 1823-ban a két keleti kupolatartó pillér, közöttük a primási sírbolt és a hajótól délre lévő helységi sor alapjait készítették el, és az utóbbiakon már ekkor felépítették az altemplomi déli kriptákat, boltozataikkal együtt. A Bakócz-kápolna áthelyezésére eredeti helyétől 17 méter távolságra és eredeti, középkori szintjétől

kapcsolatos iratok (888. csomó. No. 49.) ikt.: 2457

²¹ *Dispositons Protocoll*, PL Bazilika Építési Hivatal Iratai, 1–3 doboz (3–8. köteg); *Comissions-Protocoll* PL Bazilika Építési Hivatal Iratai 110. doboz (167. köteg) – a fejezet további részében ezek alapján vesszük röviden sorra az építkezés haladásának néhány fő pontját.

11 méterrel lejjebb szintén ebben az évben, június és november között került sor. Az altemplom többi – vagyis a főszékesegyház kupolaterétől keletre lévő további – részének alapozására 1824-ben, a keleti kupolatartó pillérektől nyugatra lévő részükére 1825-ben valósult meg. Az altemplom szerkezetépítési munkái az 1824-es építési idény végére nagyrészt – ha nem is teljesen – befejeződtek (5. kép).²² 1826-ban még burkolást végeztek itt, és ekkor helyezték el az altemplomi oszlopcsarnok Franz Lachmayer süttői kőfaragónál rendelt oszloptörzseit – tehát az oszlopcsarnok boltozása ekkor még nem lehetett készen. Viszont az ettől északra lévő kriptasor már biztosan elkészült eddigre, hiszen a fölé épülő Szent István első vértanú-kápolna burkolásához használt nyergesújfalvai szürke márvány beszállítása 1826 nyarán folyamatban volt. A kápolna oltárfülkéjének oszlopait 1828-ban helyezték el, boltozata 1829 tavaszán már készen volt, ablakait ez év végén, hajó felőli vasrácsait 1831-ben készítették. 1829 őszére a hajót közrefogó két kápolna tető alá került.

1828-ra a monumentális kupolatartó pillérek és a közöttük feszülő, a később épített kupoladobot alátámasztani hivatott hevederívek is elkészültek. A rendkívül (helyenként csaknem 13 méter) vastag pillérekbe fagerendákat is befalaztak, amelyeket azután kiszedve biztosították azok építés közbeni és utáni kiszáradását. A nyugati oldalon, a szentély mellett az építkezés annyira előrehaladt, hogy 1826-ban, az emeleti oratórium márványmunkáit már megkezdhették, és az oratóriumokhoz felvezető lépcsőket is elkészítették. Az északkeleti főlépcsőház lépcsőjét a fedélszék bejáratáig 1830-ban fejezték be.

A bazilika előcsarnokának, a propyleumnak a belső oldali fala – azaz a főszékesegyház keleti fala – 1828-ra annyira elkészült, hogy az év végén az építési hivatal már megrendelte a homokkő pilaszterfejezeteket Fugert Imre esztergomi szobrásztól. A nyugati, dunai – később jelentősen átalakított – homlokzat építése is nagy sebességgel folyt: 1825-ben két nagy ablakának Kühnel Pál tervezte szobrászmunkáit és további reliefeket rendelték meg; 1828 nyarára az addigra itt elhelyezett négy óriási oszlop át-dolgozását, megerősítését, olajjal történő átitatását végezték.

A hajó boltozása 1830-ban történt: április és június között épült fel Gramling Ignác (1791–1844) ácsmester vezetésével a boltozáshoz szükséges állvány, a boltozást és a hozzá kapcsolódó utólagos falazást harminc kőműves és negyven segéd végezte tizenkilenc héten keresztül, így az szeptemberre elkészült A boltozáshoz Packh által fejlesztett üreges téglát használták.²³ Az építési idényből hátralévő idő már kevés volt a hajó fölötti tető felépítésére, ezért ideiglenes védőtetőt készítettek az újonnan elkészített boltozat fölé. Novemberben megkezdték az állvány bontását a hajóban és felépítését a szentélyben.

²² Ezzel kapcsolatos, ezt szemléltető utólag készült terlvapok PL Tervrajzgyűjtemény ltsz. 1797/a, 1797/b

²³ Packh erről az építőanyagról értekezést is megjelentetett: Packh, Johann Baptist: *Neue Bauart mit hohlen Quader-Ziegeln, oder Abhandlung über die vielen und vortrefflichen Eigenschaften dieses Baumaterials: dann über ihre Erzeugung und über ihre Anwendung bey allen Bauten überhaupt; so wie über ihre Verbindung zu allerley Gewölben*. Pest, 1831. (Erről részletesebben ld. Vukov Konstantin tanulmányát jelen kötetben.) Vonatkozó terlvap: PL Tervrajzgyűjtemény ltsz. 61.

Az érsek teljes bizalmát élvező Packh János vezetése alatt működő építési hivatal által jól és gazdaságosan szervezett, lendületesen haladó építkezés azonban 1831-ben, Rudnay Sándor szeptember 13-án bekövetkezett halálát követően rövidesen megszakadt. Az érseki javak fölötti joghatóságot a kamarai adminisztráció vette át. Az addigi építkezést pénzügyi és műszaki szempontból hosszadalmasan fölülvizsgálták, befejezésére új terveket készítettek, ezzel évekre megakasztva a továbbépítést.

Az altemplom kiépítése

Az altemplom tehát az esztergomi Várhegy geológiai viszonyai miatt nem a szentély, illetve a bazilika nyugati része alá került – ahová Kühnel eredetileg tervezte –, hanem keletre a hajó alá. Bejárható részének legnyugatibb pontja a primási sírbolt rotundájának nyugati temetkezési fala, amely alig ér be valamelyest a kupolacsarnok keleti része alá. Ettől nyugatra, a kupolacsarnok alatt azonban található még két összetett alaprajzú és boltozati rendszerű, építési törmelékkel nagyrészt feltöltött tér, amely a primási sírbolt – vagy ahogyan Packh nevezte „sírkápolna” (Gruften Capelle) – oldalsó szellőzőkürtőiből ágazik le egy-egy keskeny és alacsony járat, amelyeken keresztül megközelíthető. E két helyiségrész egyik korabeli terven sem szerepel, felmérésére is csupán az elmúlt években kerülhetett sor. Holott az építéshez használt téglákon a P. A. R. (Primas Alexander Rudnay) téglabélyegek szerepelnek, amelyek arra utalnak, hogy kialakításukra a Rudnay-korszakban került sor. E helyiségek egyelőre még kevésbé elmélyedt megfigyelése alapján arra következtethetünk, hogy esetükben talán építkezés közbeni termódosítással számolhatunk. Hosszanti külső falaikban szoborfülkeszerű bemélyedéseket falaztak, amelyek vakoltak, kelet felől egy-egy megkezdett, ám be nem fejezett lépcsőt alakítottak ki bennük. Nem kizárt tehát, hogy ezek az altemplom először építeni kezdett, ám befejezetlen részei, amelyeknek egyébként semmi köze sincs az alapköhöz, sem másmilyen, eddig megismert tervhez.²⁴

Packh János első önálló építészeti műve az esztergomi altemplom impozáns és nagyhatású térsora, a hazai klasszicista építészet egyik kimagasló alkotása, amely nem mentes a romantikába hajló egzotikus, keleties, egyiptizáló stílustendenciától sem, hiszen ilyen jellegű motívumokban bővelkedik.²⁵ Bár a főszékesegyház épületének ihletadója Ganneval váci székesegyháza, altemplomát mégsem innen származtathatjuk. Az esztergomi altemplom architektúrájának előképe Nagyanna 1808–1819 között – Esterházy II. Miklós által Bécsbe és hazánkba hívott – francia származású Charles Moreau tervei szerint és Josef Franz Engel bécsi építész közreműködésével épült plébániatemplomból és az alatta elhelyezett Esterházy-mauzóleumból származik. Ez az épület – csakúgy, mint a nála későbbi esztergomi főszékesegyház – a longitudinális és centrális

²⁴ HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 380. Legkorábbi említésük: HOROGSZEGI Tamás – NAGY Veronika: *Az esztergomi főszékesegyház altemplomának értékléltára*. (Az esztergomi főszékesegyház műemléki értékléltára 2011–2012 III. kutatási ütem) Kézirat, 2011. MÉM MDK, Tervtár D42244 (továbbá PL gyűjteménye). III. kötet 169–174.

²⁵ ISTVÁNNFFY Miklós: Egyiptomi építészeti hatások az esztergomi bazilika altemplomában. Adalékok a magyar klasszicista építészet egyiptizáló stílustörekvéséhez. *Orpheus Noster* IV. évf. 2. sz. 2012. 75–81.

6. kép. Charles Moreau – Josef Franz Engel: Ganna, az Esterházy-kripta központi csarnoka, 1813–1818 (fotó: Horogszegi Tamás, 2020.)

templomalaprajz ötvözésén alapul. A kripta kupolatér alatt elhelyezkedő központi terének építészeti kialakítása (6. kép) – számottevő különbségeik ellenére is – nagyban emlékeztet az esztergomi főszékesegyház primási sírboltjának megoldásaira, így ez utóbbi előképét ismerhetjük fel benne.²⁶

Packh János – feltehetően 1828-ban készített – látványrajz-sorozatban rögzítette az általa tervezett és vezetésével épített altemplom elkészült állapotát, melyeken a lépcsőcsarnokot, az oszlopcsarnokot (az altemplomi kápolna előcsarnokát) és a primási sírboltot örökítette meg.²⁷ Az azóta a kripta e térsorában történt néhány kisebb változás éppen e négy lapból álló sorozattal összevetve értékelhető. A lépcsőcsarnokról, a főszékesegyház építészeti szempontból legösszetettebb struktúrájú teréről két rajz is készült. Az egyik a délről és északról

leérkező lépcsőkarok találkozásánál, az oszlopcsarnok bejárata mellől, attól jobbra (keletre), az Andreas Schroth által faragott két óriási homokkő magra került gipszmárványból alkotott szobor egyikével, a halhatatlanságot szimbolizáló géniusszal (örök béke hírnökével) szemközti nézetből ábrázolja a tér déli felét (7. kép). A kép közép- és háttérében a bazilika ebben az időben még három oszlopsorosra tervezett propyleumának, az altemplomban négyzet alaprajzú, szabadon álló pilléreként megjelenő alapfalai sorakoznak. E pilléreközök ekkor még nem, ám később beépítésre kerültek: a pillérek közét téglából falazott, közönként egymás fölött három-három koporsót befogadni képes temetkezési falakkal építették be. Nem látszik továbbá a rajzon az a szintén később épült fal, amely ma a lépcsőcsarnokot a propylemlépcső alatti, észak-déli záradékvonalú, különleges, hattyúnyakas dongaboltozattal fedett altemplom-szakasztól

²⁶ HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 381. Az esztergomi altemplom monumentális építészeti kialakítása és megformálásának nagyszerűsége sem a váci, sem az egri székesegyházakéval nem vethető össze. Gannáról: MARKOVICS Kálmán: Adatok a gannai Esterházy-mauzóleum történetéhez. *Historia Nostra* I. évf. 1. sz. 2013. 145–147.; KALAMÁR, Stefan: Daten zu Leben und Werk des Pariser Architekten Charles Moreau zwischen 1803 und 1813. *Acta Historiae Artium* Tom. XLV. Fasc. 1–4. 2004. 152.

²⁷ EFK Icones 691, 693, 694, 695.

7. kép. Packh János: Az altemplom elkészült lépcsőcsarnoka délkelet felé. 1828. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Icon 694

8. kép. Packh János: Az altemplom elkészült oszlopcsarnoka kelet felé. 1828. Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár Icon 691

(„kül-kriptától”²⁸) választja el. A mai megjelenéssel összevetve szintén megjegyzésre érdemes különbség, hogy míg az ábrázoláson a pillérek és boltozatok vakoltak és meszeltek, addig ma már ez hiányzik róluk, falazatuk vakolatlan.

Csakúgy, mint az oszlopcsarnokot kelet felé ábrázoló látványrajzon (8. kép) az oldalfalakon megjelenő vakolat, amely ma szintén hiányzik. A térben magukban álló díszes megformálású és párban álló oszlopok, valamint a falak melletti iker-faloszlopok esetében is valamilyen bevonatot feltételezhetünk Packh rajzi dokumentációja alapján, amit ma nem láthatunk hiszen ezek számárhegyi homokkő felülete tűnik elő. Azonban éppen e rajz felirata is tájékoztat arról, hogy ezek az oszlopok márványozott vakovalattal voltak bevonva. Ezt a bizonyára sejtelmes fényű derengést biztosító anyagot kilencven évvel később a bazilika építészeti gondnokságát ellátó jeles építész, Möller István (1860–1934) tanácsára távolították el ezekről a felületekről, ám Hollenzer László (1870–1938?) műemléki fotográfus 1913-ban készült fényképén még dokumentálhatta az – addigra kissé megkopott – 1820-as évekbeli megjelenést.²⁹ A díszesebb, egymagukban álló nyugati oszlopok vájatai és gyűrűi szintén a Packh által felhasznált bevonatból lehettek formázva, mára ezek is hiányoznak (a számárhegyi kőből faragott fejezetek valószínűleg csak fehér meszelést kaptak eredetileg).

A rajzról valószínűleg az architektúra jobb áttekinthetősége kedvéért hiányzik a keleti fal mentén, a bejárat két oldalán elhelyezett, középkori síremlékekből és későbbi kőfaragványokból, a Bakócz-kápolna egykori homlokzati tagozatainak lábazatként történt felhasználásával összeállított, tetején párkánnyal lezárt installáció. A figurális részletek gipszes kiegészítését bizonyára Andreas Schroth készítette. Ez már 1827-ben ezen a helyen ebben az összeállításban biztosan megvolt: Jankovich Miklós (1772–1846) szenvedélyes régiséggyűjtő és történetbúvár ekkor méltatta Rudnayt e síremlékek és faragványok megőrzése miatt és ebben az évben került kiadásra Máthes János a Várhegy építését megelőző állapotát dokumentáló könyve, benne a síremlékeknek éppen a kiállítottakkal azonos elrendezését ábrázoló metszettel (9. kép).³⁰

A primási sírboltról készült Packh-rajz mutatja a legkevesebb eltérést a meglévő állapotól, hiszen itt alig történt változás.³¹

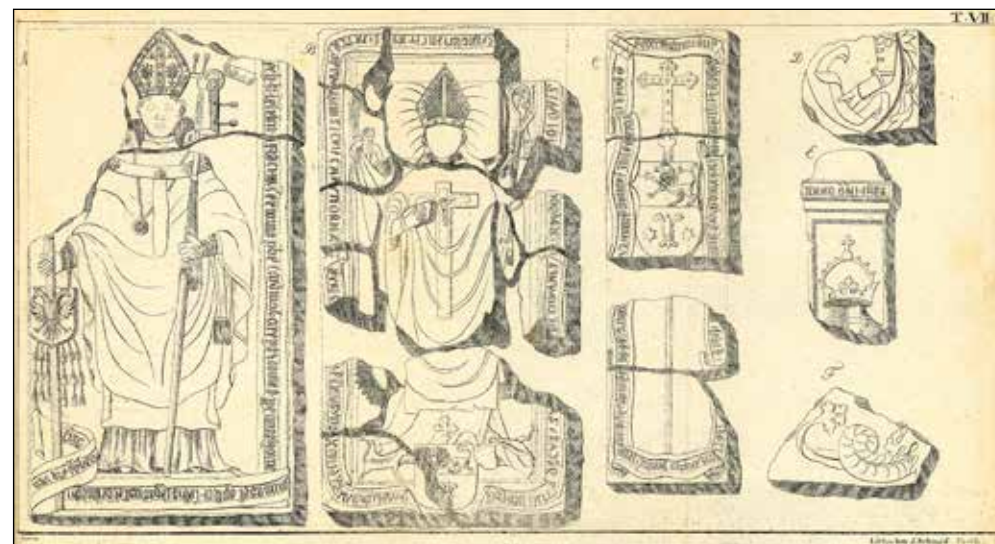
Packh Rudnay halála után, egy 1831-ben kelt jelentésben rögzítette, hogy az altemplom építését 1824 novemberében fejezték be, amit követően kérte a hercegprímást,

²⁸ MAJER István: *Esztergom. Vasárnapi Ujság* III. évf. 35. szám 1856. augusztus 31. 306.

²⁹ HOROGSZEGI Tamás: Möller István és az esztergomi főszékesegyház. *Ars Hungarica* 45. évf. 3. sz. 2019. 353. Nem kizárt, hogy az oszlopok alsó részét és a falak lábazatát a 19. század végén, 20. század elején potlandcementtel javították, amely károsító hatással lehetett az épületszerkezetekre az alulról felszívódó nedvesség hatása miatt. Möller ennek eltávolítását javasolta. Ugyanakkor az sem zárható ki, hogy a Packh által használt márványporos vakolat némileg hasonlíthatott a portlandcemente. Mindazonáltal tény, hogy az oszlopcsarnok jelenlegi megjelenése ekkor, 1913 után alakult ki az építéskori vakolmányag és esetleges későbbi javításainak eltávolításával.

³⁰ HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 378–379. (a bemutatott faragványok és fragmentumok felsorolásával) A faragványok restaurálása, a Bakócz-kápolna faragványainak másolatokkal történő kiváltása jelenleg (2024-ben) folyamatban van (vezető restaurátor: Osgyányi Vilmos).

³¹ A rajz közölve: PROKOPP i. m. (19. j.) 1974. 7. kép

9. kép. Johann Schmid metszete Szécsi Dénes és Vitéz János síremlékeivel és további faragványokkal (közölve: MÁTHES 1827. Tab. VII.)

hogy egy építési bizottsággal vizsgálta meg azt, de az érsek ezt szükségtelennek ítélve hangsúlyozta az építészebe vetett bizalmát.³²

A Bakócz-kápolna áthelyezése jelenlegi helyére (1823)

A középkori Szent Adalbert-székesegyház mellé Bakócz Tamás (1442–1521) bíboros-érsek által 1506–1507-ben, sírkápolnájaként építtetett reneszánsz Gyümölcsoltó Boldogasszony-kápolna viszonylagos épségben maradt a 19. századra.³³ A kápolnát az oszmán hódoltság korát követő időben is gondozták: javadalmas papja volt, 1732-ben helyezték el benne kegyképét, a káptalan 1756-ban kriptáját átalakította, bővítette, 1761 előtt oltárára barokk Szent István és Szent László-szobrok kerültek.³⁴ A Várhegy

³² Packh János jelentése Mailáth Károlynak. 1831. szeptember 29. PL Bazilika építésével kapcsolatos iratok (888. csomó. No. 49.) ikt.: 2457. Valószínűleg ez nem a teljes altemplom építésre vonatkozott, néhány részen, így az oszlopcsarnokon talán még dolgoztak ekkor.

³³ A kápolnával kapcsolatban I. Raffay Endre írását jelen kötetben. Legújabb felvetés szerint, korábban nem ismert források feldolgozása alapján a kápolna tervezője a firenzei Jacopo Camicia (*1430 k.) lehetett, kivitelezését Giovanni di Romolo Baccelli (*1470) irányíthatta. CARL, Doris: Neue Forschungen zu den Florentiner Künstlern in Ungarn: Buda, Esztergom und die Bakócz-Kapelle. *Acta Historiae Artium* Vol. 63. No. 1. 2022. 211–214., 222., 224–227., 233–234. Az attribúció Antonio di Pietro Bini firenzei kereskedő és bankár 1501–1504 könyvelési adatai alapján sem tekinthető minden kétséget kizáróan teljesen bizonyosnak, azonosításuk a stílusösszefüggések, a mesterek előképzettsége és munkái alapján felépített érvelés azonban meggyőző.

³⁴ MÁTHES i. m. (3. j.) 1827. §. 83–84. Barokk oltárszobroiról: SZÉLESS György: *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól.* (A latinnyelvű kézirat hasonmás kiadása és magyar fordítása) A latin szöveget átírta és ford.: Waigand József – Romhányi Beatrix. Bevezetést és jegyzeteket írta: Marosi Ernő –

újkori története során a kápolna megőrzésével mindvégig számoltak. Hillebrandt első tervén például eredeti helyén megőrizve, nyaktag-folyosóval kapcsolták volna a tervezett barokk székesegyházhoz; Kühnel korábbi tervén hasonló megoldást képzelt el.³⁵ Kühnel második tervsorozata – amely alapján 1822-ben az építkezést megkezdték – a kápolnát már a bazilika épülettömbjébe befoglalva ábrázolta, de még eredeti tájolásának megfelelően, keletelten – vagyis éppen átellenesen tájolva, mint a főszékesegyház iránya. Ez csak a sziklaréteg nem várt mértékű nyugati lejtésének megállapítását követően elvégzett kényszerű tervmódosítás során készült terveken változott meg, alakult ki a végül megépült tájolás szerint: a bazilika szentélye irányának megfelelően a Bakócz-kápolna oltára is a nyugati oldalra került, ennek megfelelően sekrestyéjének diszpozíciója átfordult a kápolna keleti oldalára.³⁶ Az altemplomi déli térsor ennek az elrendezésnek a fogadására épült ki, és készült el legkorábban a bazilika terei közül.

1823-ban, néhány hónap leforgása alatt 1600 darabra szedték szét a kápolnát és illesztették össze újra, jelenlegi helyén, az eredetitől légvonalban mintegy 20 méter távolságra.³⁷ A kápolnának nem csupán vörösmárvány (geológiai értelemben grecsei vörösmészke) burkolatát, hanem részben építőanyagát is felhasználták másodlagosan az összeállításakor, így a falazására használt számárhegyi kváderköveket is.³⁸ A munkák május 20-án kezdődtek, augusztus 7-én a kápolna nyugati falát kezdték építeni és összeszerelni, szeptember 12-re a falak készen voltak, csupán a kupola hiányzott.³⁹ A kupola elkészülésére, vagyis az ezt követően, ideiglenesen készített kupola lecserélésére azonban még évtizedekig kellett várni. Mindentől függetlenül az új főszékesegyház elő-

Horváth István. Esztergom, 1998. Fernio 2. §. 4. (41. old.) A barokk oltárszobrok későbbi lecseréléséről: HOROGSZEGI Tamás: Pázmány Péter és a Hit Diadala. Egy különös szobrászati program tervének ikonográfiai rekonstrukciós kísérlete és változásai Simor János érsek esztergomi főszékesegyházában. In: *A Kaukázustól a Lajtaiáig. Apokaliptika, identitás, történelem és művelődés Közép- és Kelet-Európában II.* Szerk.: Bank Barbara – Millei Mónika – Kovács Bálint – Medgyesi S. Norbert. Budapest, 2023. 386.

³⁵ HOROGSZEGI i. m. (4. j.) 2022. 6., 7.; HOROGSZEGI i. m. (7. j.) 2023. 28.

³⁶ Első vázlata: PL Tervrajzgyűjtemény ltsz. 89.; tisztázata: PL Tervrajzgyűjtemény ltsz. 87. A kápolna így jelenik meg az Andreas Schroth által készített metszetsorozat helyszínrajzán is. Képe: HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 381. (6. kép)

³⁷ Nem maradt fenn a korábbi kutatások által feltételezett jegyzőkönyv, legalábbis eddig nem került elő ilyen jellegű irat. Azonban jegyzőkönyv készítésének az összeszereléshez nem is igen vették volna hasznát. Sokkal inkább képzelték el, hogy rajzszorozaton rögzítették a töredezett kőlapok eredeti helyzetét; ám ha készült is ilyen, egyelőre nem került elő az sem.

³⁸ *Comissions-Protocoll* 1834. augusztus 4.

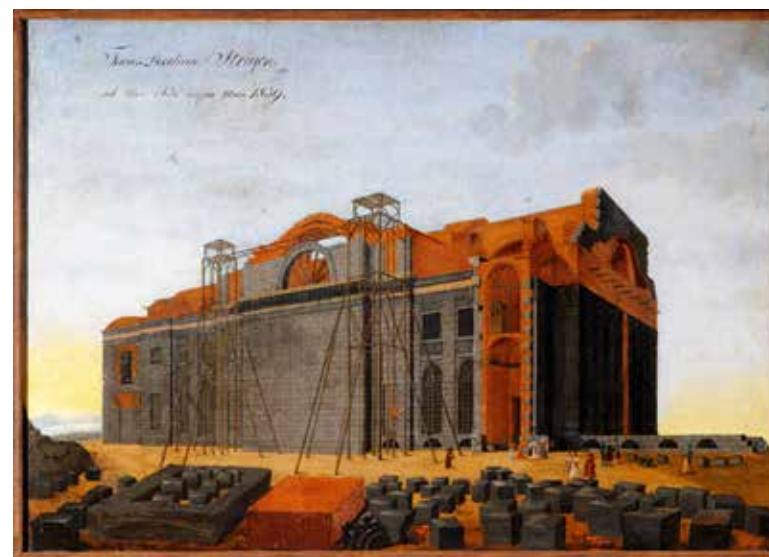
³⁹ BALOGH 1955. 108. A belső tér alapos megfigyelése újabban: RAFFAY Endre – TÜSKÉS Anna: Lego-műemlékek. Az esztergomi Bakócz-kápolna és a műemlékvédelem. In: *Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére V–VI., Fehérvárcsurgó, 2022, 2023.* (Horler Miklós 100). Szerk.: Raffay Endre – Tüskés Anna. Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar – Művészettörténet Tanszék, Pécs, 2024. 83–92.; RAFFAY Endre: A Bakócz-kápolna és a Szent Adalbert székesegyház. Igazodás és igazítás. In: uo. 93–126.

Ismereteim szerint a Bakócz-kápolna sekrestyéjének műemléki falkutatását tervezik az új, idegenforgalmi funkció kialakításához, amelyhez korábban kutatási kérdéseket volt módomban megfogalmazni. E kutatástól és alapos dokumentálásától remélhetjük, hogy többet tudhatunk meg másodlagos felépítéséről, bazilikába integrálásáról.

sör elkészült része a Bakócz-kápolna lett, amit az oltár Rudnay általi megszentelését, a kegykép 1824. június 7-i ünnepélyes visszahelyezését követően liturgikus térként az építkezés további ideje alatt használtak. Ekkor a sekrestyéjén keresztül volt megközelíthető, hajó felőli átjárója be volt falazva.

Meddig jutott az építkezés Rudnay Sándor érsek haláláig?

Rudnay Sándor érsek-bíboros hetvenegy éves korának betöltése előtt, 1831. szeptember 13-án hunyt el Esztergomban. Temetésére e hónap 26-án került sor a főszékesegyház altemplomában, szívét – végrendelete szerint – korábbi egyházmegyéje területén álló máriaradnai kegytemplomban helyezték el és őrzik azóta is.⁴⁰ Az érseki szék évek-re ismét megüresedett, az építkezés csak 1838-ban indulhatott újra.

10. kép. Andreas Schroth 1832-es képének részlete a Bakócz-kápolna homlokzati szakaszával (Keresztény Múzeum)

Hogy Rudnay életében meddig jutott a főszékesegyház építése, a korban többen is szemléletes látványrajzokkal, sőt festményekkel dokumentálták (10. kép).⁴¹ Packhnek a külsőről 1832-ben készült két akvarellal színezett rajzán jól érzékelhető, hogy a bazilika tömbje az övpárkányig elkészült és számárhegyi kőlapokkal burkolták, a keresztház déli oldalán a párkány felső tagozatának konzoljait is elkészítették keményebb sós-küti homokkőből. A hajót és szentélyt közrefogó kápolnák és sekrestyék külső oldalain

⁴⁰ Rudnayt a primási sírboltba temették, sírkölapját vagy legalábbis annak címerét talán Andreas Schroth készítette. Rudnaynak a bazilika építésén és befejezésén szerepet játszó érsek utódai (Kopácsy József, Scitovszky János és Simor János) szintén a primási sírboltban nyugszanak – mint az őket követő valamennyi primás. A három közvetlen utód szívét a Szent István protomártír-kápolna alatti sírboltba, a padló jelölt mészkőburkolatos táblái alá temették – míg Rudnayé Máriaradnára a Kegyelemek Anyja ferences kegytemplomba került.

⁴¹ Packhon kívül Andreas Schroth (1832, Keresztény Múzeum, 10. kép) és Johann Aminger (1834, Balassa Bálint Múzeum) is készített festményeket a félig kész bazilikáról.

11. kép. Packh János: Az épülőfélben lévő főszékesegyház északnyugat felőli nézete. 1832. augusztus. Prímási Levéltár Tervrajzyűjteménye ltsz. 1790.

az ablakok fölött „arabesz” reliefes kőtáblák kerültek elhelyezésre.⁴² A sekrestyék fölé még egy további (nyugaton második) emelet építését is tervezték és ugyanebben a magasságban (az övpárkány fölött) a kápolnák fölé is helyiségeket szántak.⁴³ Ezek azonban nem valósultak meg; egy későbbi tervmódosítás eredményeként helyükön alakult ki a bazilika négy lapos félnyeregteretős terasza. A tornyok és a portikusz építése még nem kezdődött meg. Az előbbieket csatlakozásának fogadására a látványrajz még magas, két szinten nyitott, félköríves záródású nyílásokat jelöl a keleti lépcsőházak felől. A propyleum alépitménye, oldalán az altemplom keleti részeinek négy-négy félköríves bevilágító ablakával elkészült. Az előcsarnok hátfala (a bazilika keleti falának külső oldala) korinthoszi fejezetes pilasztereivel és burkolatával szintén készen állt.⁴⁴ Ugyanígy a dunai, nyugati homlokzat is elkészült a párkányig (11. kép). Díszes ablakai keretezésének szobrászmunkái Kühnel tervei szerint valósultak meg. A két szélső nagyablak közötti falmezőben négy óriásoszlop közötti három nyílástengelyben alul egyenes záródású kapuk, fölöttük félköríves lunetták, az emeleten állótéglány ablakok nyíltak.⁴⁵ A vörös kőkeretes kapuk és

⁴² Ezek ma már csak a kápolnák homlokzatainál vannak meg, ráadásul a második világháborút követő helyreállítás során valószínűleg másolataikra cserélték e faragványokat.

⁴³ L. hozzá pl.: PL Tervrajzyűjtemény ltsz. 35. (Packh, 1825.), 84., 102. (Kühnel)

⁴⁴ PL Tervrajzyűjtemény ltsz. 1791. Közölve: HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 386. (9. kép); továbbá PL Tervrajzyűjtemény ltsz. 149. (Packh rajza után készült másolat, 1831. október)

⁴⁵ Vonatkozó tervlap: Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ [további-

lunettáik között babérkoszorúban F, S és C betűk jelentek meg reliefekként,⁴⁶ az emeleti ablakok parapetjén főpapi jelvények. Ezt a homlokzatot később Hild József (1789–1867) tervei szerint teljesen átépítették, kialakítva jelenlegi formáját.⁴⁷ Már 1832-ben az oldalhomlokzatok nyugati szélén láthatók voltak azok a pilaszterek és az általuk alátámasztani hivatott, homlokzati falra merőleges boltívek vállai, amelyek az ide szánt diadalívek (kocsiáthajtó) építését készítette volna elő. Ezek kötötték volna össze a bazilika tömbjét az érseki palota szárnyaival, fölöttük az emeleten is átjárást biztosítva az épületek között. Ezek a nyomok – memetójaként Rudnay és Kühnel kétszáz évvel ezelőtti elképzelésének – ma is megfigyelhetők az épületen.

A liturgikus terek felépítése és burkolása a belső főpárkányig nagyrészt szintén megvalósult. Packh belső térről, nyugat felőli nézetből készített látványrajza mutatja, hogy Rudnay haláláig meddig jutottak ezzel (12. kép). Látható, hogy a korábban Kühnel által a falak mellé tervezett, körbefutó oszlopsor végül elmaradt, ekkor ezzel már nem számoltak. A keresztház déli és feltehetően északi zárófalain kívül a belső vörösmárvány burkolata a háromrészes párkányig elkészült. Ezt később szintén – Hild József tervezői közreműködése idején – módosították, csupán a hajót közrefogó két kápolna bejárati nyílásai körül maradt meg ez az értékes burkolat. Használatának oka, hogy a Bakócz-kápolna belseje is ezzel készült. Ez pedig készítése idejében, a 16. század elején azért kapott ilyen burkolatot, mert a középkori Szent Adalbert-székesegyházat is vörösmárvánnyal burkolták.⁴⁸ A drága anyag használata szintén szimbolikus jelentőségű. Így, a 19. akban MÉM MDK], Tervtár ltsz. R46490

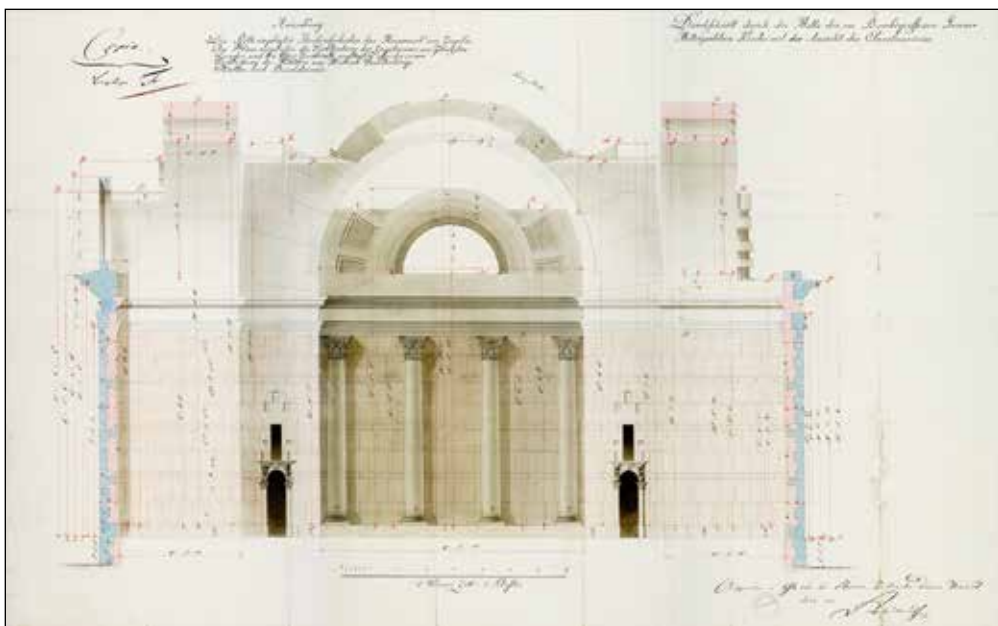
⁴⁶ Az isteni erények, a Hit, Remény és Szeretet latin szavainak (Fides, Spes, Caritas) kezdőbetűi.

⁴⁷ Vö. PL Tervrajzyűjtemény ltsz. 1793.

⁴⁸ RAFFAY i. m. (39. j.) 2024.; LŐVEI Pál: Bíbor Esztergom – A Szent Adalbert-székesegyház, a Bakócz-kápolna és a királyi/érseki palota vörös márványa. In: *Metropolis Hungariae* (Strigonium Antiquum

12. kép. Packh János: A főszékesegyház belső tere kelet felé. 1832. Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár ltsz. R46484

13. kép. Pack János rajza után Dominic Tomsich által készített másolat a bazilika keresztházán keresztül felvett keresztmetszeti, nyugat (szentély) felé készült rajzról. 1831. Prímási Levéltár Tervrajzgyűjteménye ltsz. 150

századból visszavezetve szintén az esztergomi érsekség kontinuitását hivatott jelezni. A középkorban – ára miatt – szinte kizárólag reprezentatív uralkodói és főpapi építkezések anyagául szolgált. Másfelől az sem zárható ki, hogy a Bakócz-kápolna esetében valóban az építető bíborosi méltóságára – a vértanúk színének viselésére – is utal.⁴⁹

A hajó keleti végén a főkapu egyenes záródású nyílása már elkészült, azonban a karzatnak még nyomát sem látni. Csupán az oldalsó bejárat fölött nyíló emeleti ajtó utal arra, hogy az később a karzat bejárata lesz. Packh akvarellal színezett rajzának jobb oldalán a délnyugati kupolatartó pillér magasodik. Ennek északkeleti homlokfalán alul az érseki sekrestyébe vezető folyosóra nyíló bejárat, fölötté konzolos alátámasztású erkélylemez található. Míg az alsó nyílás ma is használatos, addig a felső nyílás, és a Packh által megkezdett szószékek ilyenét kialakítása tervmódosítás áldozataként később megszüntetésre került. Csupán a pillér belsejében elhelyezett, a sekrestyébe vezető törtvonalú folyosó nyomvonalát követő, a déli, érseki oratóriumtól keletre lévő emeleti

VIII.) Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, 2017. 96–103., 106.

⁴⁹ HORLER Miklós: *A Bakócz-kápolna*. Budapest, 1987. 46. A bíbor színhasználattal kapcsolatban az esztergomi érsek, Magyarország prímása vonatkozásában adalék: BEKE Margit: Egy egyházi címer születése. Megfontolások egy bíborosi-prímási címer kapcsán. *Magyar Sion* ÚF VII. (XLIX.) évf. 2. sz. 2013. 217–231. A bíborosi kinevezésekről: TUSOR Péter: *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Egyháztörténeti Kutatócsoportja, Budapest – Róma, 2005. különös tekintettel: 205–210. (VIII. fejezet: Magyar kardinálisok a 18–21. században [kitekintés])

helyiség (jelenleg iroda) felől nyíló, lépcsős folyosó emlékeztet erre a később átépített kialakításra. Az északnyugati kupolatartó pilléren ennek párdarabját tervezték megvalósítani (13. kép), ami a megközelítést illeti, némileg más szerkezettel.⁵⁰ A kupolatartó pillérek közötti monumentális hevederívek is elkészültek, csakúgy mint a hajó boltozata. A szentélyé még nem – ez csak 1838-ban lett készen.⁵¹ A szentély burkolása szintén befejeződött a párkányig és fölötté a boltozat homlokívén félig. A zárófal előtt Kühnel tervei szerint sorakozott a négy hatalmas korinthoszi fejezetes oszlop (a fejezeteket Ignaz Hoffmann szobrász faragta 1831-ben). Később ez az elrendezés is átalakításra került.

A bazilikának az altemplomon (és Bakócz-kápolnán) kívül legintaktabb Rudnay-Packh-féle állapotában megőrzött tere a Szent István első vértanú-kápolna, a hajó északi oldala mellett. Valószínűleg Packh János és bizonyára Rudnay halálát követően do-

kumentálta az elkészült kápolna nyugati és keleti falnézetét (14. kép).⁵² Említésre érdemes, hogy e kápolnától északra állt az a 13. században prépostsági templommá átépített, valószínűleg 10. század végi eredetű, Szent István protomártír tiszteletére szentelt fejedelmi kápolna, amelyet a kegyes hagyomány Szent István király megkeresztelési helyeként, a

⁵⁰ L. még PL Tervrajzgyűjtemény ltsz. 110. (Pietro Nobile, 1834.)

⁵¹ *Hazai s Külföldi Tudósítások* II. félév 25. sz. 1838. szeptember 26. 196.

⁵² MÉM MDK Tervtár ltsz. R46491 (közölve: HOROGSZEGI i. m. [16. j.] 2022. 383. [7. kép] – itt téves datálással) és R46489.

14. kép. Packh János: A Szent István első vértanú-kápolna keleti falnézete. 1831 körül. Magyar Építészeti Múzeum – Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ, Tervtár ltsz. R46489

hozzá épített szobát pedig születési helyeként őrzött meg. A bazilikában felépített kápolna ennek a 16. század során elpusztult templomnak is emléket állít a titulusával.⁵³

Mindezekon túl mind a főszékesegyház keleti, mind a nyugati oldalán (az első emelet magasságáig) számos, alárendeltebb funkciójú helyiség jutott szerkezetkész állapotba az építkezés Rudnay érseksége alatti fázisában.

Rudnay Sándor érseksége idején az épülő bazilikához készült műalkotások

Az épülőfélben lévő főszékesegyházhoz már az 1820-as években is rendeltek meg műalkotásokat. Ezek mindegyikét nem tekinthetjük át kellő részletességgel, csupán néhány jelentősebbet említhetünk itt.

A Szent István vértanú-kápolna berendezésében részt vett Ferenczy István (1792–1856) és – a csákvári plébániatemplomot és a Packh János által tervezett esztergomi kerektemplomot is díszítő – Herczog György. Az előbbi az oltárképként funkcionáló Szent István mártírt ábrázoló, ruszfabányai márványból készült domborművet, az utóbbi az oltárépítményt készítette.⁵⁴ Az oltárral szemközt, a keleti fal fülkéjében Giuseppe Pisani (1757–1839) modenai szobrász által alkotott, a rövid életű Habsburg–Lotharingiai Károly Ambrus érseknek emléket állító síremlék kapott helyet (14. kép). A síremlék már 1826-ban elkészült és Esztergomba szállították, ám mivel a kápolna még nem állt készen ezért ekkor a kápolna alatti altemplomi teremben állították fel, csak 1831-ben helyezték át mostani helyére.⁵⁵

Rudnay a festőművészek közül elsőként Hesz János Mihálynak (1768–1836) adott megbízást az épülő főszékesegyházhoz. A Szent István protomártír-kápolnába az íves boltozati homlokfalra készített – mára valószínűleg megsemmisült – Szentháromság-festményen túl, ő kapta a megbízást a főoltárkép megfestésére is. Ennek eleget is tett, így 1827-re elkészült a hatalmas, Vajk megkeresztelését ábrázoló festmény, amelynek felső része a 20. században szintén megsemmisült, alsó része az Esztergomi Vármúzeum kiállításán látható.⁵⁶

Rudnay mozaikokkal kívánta díszíteni a vörösmárvány buroklatos liturgikus enteriört, ám élete során erre megbízást nem adott művésznek.⁵⁷ Talán – és többek között – éppen a két kápolna hajó felőli bejárati ívei fölötti, később, 1854–1855-ben Johann Meixner (1819–1872) által készített Krisztus életéből vett jeleneteket ábrázoló bronzírozott gipszdomborművek helyére szánta volna ezeket.

⁵³ A kápolnáról részletesebben: HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 382–384.

⁵⁴ HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 382–383.; SZERDAHELYI Márk: A magyar Sion szobrai és szobrászai. In: *Új kutatások Esztergom megyei jogú város építészeti értékeiről*. Szerk.: Prokopp Mária. Esztergom, 2022. 412–413.; Ferenczy és Rudnay együttműködésével kapcsolatban I. Szerdahelyi Márk tanulmányát jelen kötetben.

⁵⁵ HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 384–385.; SZERDAHELYI i. m. (54. j.) 2022. 412.

⁵⁶ HOROGSZEGI i. m. (16. j.) 2022. 382., 385.; KERNY Terézia: Hesz János Mihály: Vajk megkeresztelése. In: *A magyar művészet a 19. században – Képzőművészet*. Főszerk.: Sisa József; szerk.: Papp Júlia – Király Erzsébet. Budapest, 2018. 114–118.; PROKOPP Gyula: Adatok Hesz János Mihály (1768–1833?) festéséhez. *Művészettörténeti Értesítő* XXX. évf. 1981. 3. szám 200–205.

⁵⁷ *Comissions-Protocoll* 1834. július 24.

Záró gondolatok

Az érseki szék megüresedése miatt a kamarai adminisztráció vette át a felügyeletet az érseki javak és az építkezés fölött. Az addigi építkezést költségvetési és építészeti-műszaki szempontokból, bürokratikus eszközökkel felülvizsgálták, s ahogy az ebből következik, teljesen megakasztották.

Packh ezekben az években a befejezés tervein dolgozott, több tervvariációt is nyújtva a költséghatékonyabb megoldásokhoz. A kamara részéről kihívója is akadt Pietro Nobile (1774–1854) császári-királyi udvari építészeti tanácsos személyében, aki 1834-től szintén javaslatokat tett a minél egyszerűbb befejezésre.

Az építkezés végül uralkodói engedéllyel, Kopácsy József érseki kinevezése és beiktatása előtt nem sokkal, 1838-ban indulhatott újra. Kopácsy 1839-es beiktatása után Packhot megtartotta pozíciójában, így az ő vezetésével folytatódott az építkezés, aki azonban ez év őszén rablógyilkosság áldozata lett. Az építész helyébe Hild József lépett, akinek lehetősége volt tető alá hozni a bazilikát és – már Scitovszky János idejében történt – 1856-os felszentelésére elkészíteni, majd a portikusz és tornyok építésével folytatni. Ám befejezésére csak Simor János érseksége idején került sor, amelynek során számos változtatást és neoreneszánsz átalakítást is eszközöltek benne.

Bár a következő érsekek alatti további építés során Rudnay – valamint Kühnel és Packh – 1820-as évekbeli elképzeléseiből sok minden felülíródott, átformálódott, átalakításra került, az esztergomi főszékesegyház máig őrzött jellege az ő áldozatos munkájuknak köszönhető. Az egyházkormányzati központ további épületei közül nem mind valósult meg. Így elmaradt a Várhegyre tervezett primási palota is, amelynek köszönhetően viszont végül megmaradhatott a középkori királyi majd érseki palota. A Várhegy alatt nem épült meg a déli szemináriumépület és az íves kanonoki házsorok sem. Az utóbbiak helyére a század végén, a Várhegyre vezető rámpával szemközt Feigler Gusztáv tervei szerint épült, gazdagon díszített – mára azonban elhanyagoltsága miatt siralmas, de még mindig menthető állapotba került – egyemeletes kanonokház.

„Ezzel az impozáns és grandiózus építészeti vállalkozással, amely számos lakosnak jelentős megélhetést biztosított, a hercegprímás az ő istenfélő és nemes jellemét ragyogtatja fel, és az országban szinte kihalt művészeti ágban új virágzást idézett elő. Ezzel a nagy pap méltán érdemelte ki nemzete háláját és minden ország csodálatát, hiszen az emberi kéz alkotásai általában az emberi természet nemes jellege miatt állják ki az idő próbáját.” – írta az Iris cikkkirója az épülőfélben lévő egyházkormányzati központról, annak tervei alapján.⁵⁸

⁵⁸ M. v. P.: Metropolitankirche und Kirchenstadt zu Gran. *Iris – Zeitschrift für Wissen, Kunst und Leben*. II. Jg. No. 52. 1826. május 2. 207.

Raffay Endre

RUDNAY SZÉKESEGYHÁZA ÉS A BAKÓCZ KÁPOLNÁJA

Köztudott, hogy az esztergomi Bakócz-kápolna nem az eredeti helyén áll és (így) állapota sem tekinthető eredetinek.¹ Köztudott, hogy a kápolnát 1823-ban lebontották és még ugyanabban az évben újjáépítették, és az is, hogy az újjáépítéskor eredeti darabokat is felhasználtak, a bontáskor megszámozott 1600 darabot mind, vagy annak döntő többségét.² Ezek az eredeti darabok vörösmárványból készültek és a kápolnabelső függőleges részeinek, stallumának, oldaltéri boltozatának és a középtér csegelyzónájának az elemei, amelyeket nagyrészt burkolati szerepben alkalmaztak³ – eredetileg is és az újjáépítés alkalmával is. A bontáskor e burkolat-elemek kivül további kápolna-részeket mentettek meg: így a kápolnatérnek az egykori székesegyházi mellékhajó felé néző homlokzatát alkotó, ugyancsak vörösmárvány elemeket, a sekrestyéből is a vörösmárványokat, valamint a kápolna oltárát és az oltárfelepítményt is. Az oltárt felépítményestül az új kápolnában felállították, de mellékhajó felőli homlokzat részei az újjáépítésben nem kaptak szerepet, azok az új székesegyház altemplomában kerültek felhasználásra.⁴ A kápolnának a további részei, így építéstörténete régészeti forrásainak nagy része is (alapfalak, kripta, falmagok, külső homlokzati elemek és a kupola, tetőzet, sekrestye-rész) a bontásnak mind-mind áldozatul estek, szinte teljesen dokumentálatlanul.⁵ A kápolna az eredeti helyétől nem nagy távolságra emelkedik, Rudnay székesegyházának a részeként, új alapfalakon, új kripta felett,

¹ A Bakócz-kápolnáról összefoglalóan: BALOGH 1955, HORLER 1987, TÓTH 1990, CARL 2022, RAFFAY 2024.

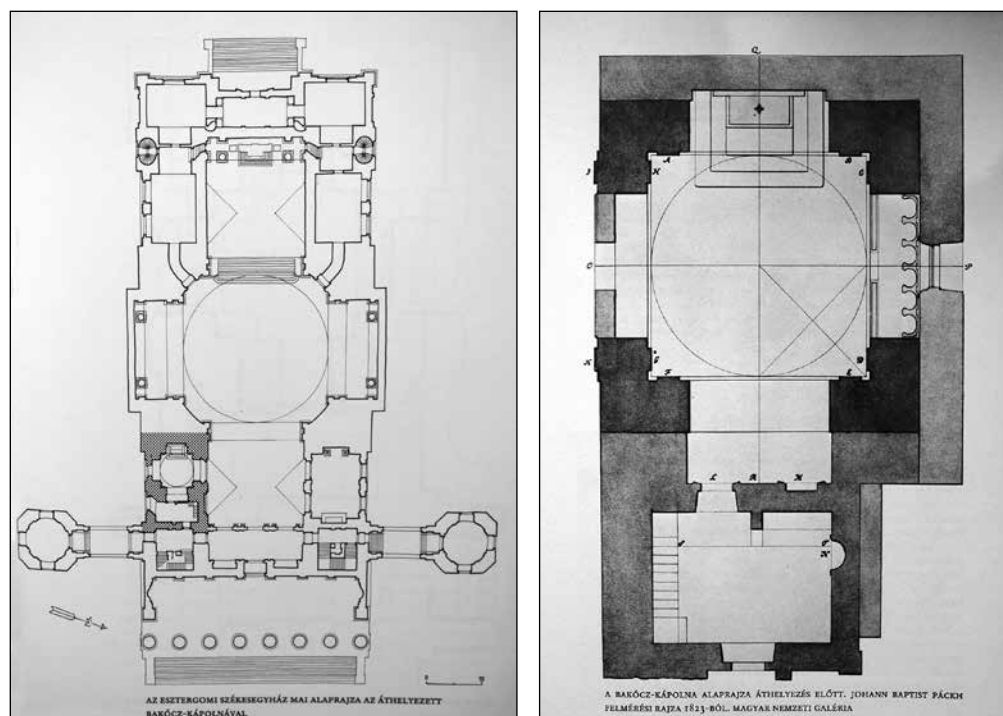
² A bontásról és áthelyezésről újabban: RAFFAY-TÜSKÉS 2023, RAFFAY-TÜSKÉS 2024, SZAKÁCS 2024.

³ Vö. RAFFAY 2024, 111.

⁴ Ezeket a darabokat a székesegyház romjai közt talált főpapi sírlapoknak altemplomi installálásához használták fel. Az együttest 2024-ben Osgyányi Vilmos restaurálásra kibontotta, amelyet követően a homlokzati elemek önálló kiállításra kerülnek, a sírlapegyüttesben helyükre másolatok készülnek. Köszönöm Osgyányi Vilmos helyszíni tájékoztatását.

⁵ Bontás közbeni beszámoló: MÁTHES 1827, 41.

*Előző oldalon:
1. kép. Packh János
arcképe a kripta
tervével és nézetével
a háttérben
(Mudrák A. fotó-
Packh katalógus
1990)*

1. kép. A Bakócz-kápolna és az esztergomi székesegyház alaprajza (Horler 1987)

2. kép. A Bakócz-kápolna Páckh János féle alaprajza a bontás és az újjáépítés előtt (1823) (Horler 1987)

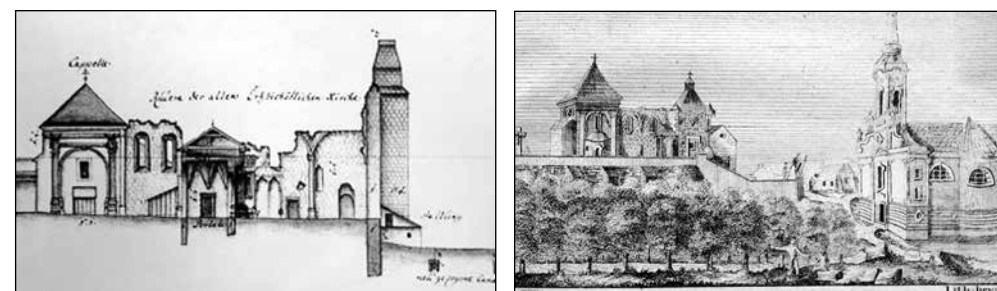
új falakkal, új (Rudnay korától is későbbi) kupolával.⁶ Az újjáépítést ma rekonstrukciónak neveznénk, az eredeti darabok eredeti helyzetben való újbóli felhasználást pedig anastylosisnak. (1. kép)

Találó Tóth Sándor megjegyzése, amely szerint Magyarország primásának székesegyházába a kápolnát mintegy ereklyeként foglalták be.⁷ Találó az ereklye és a befoglalás fogalmainak a tekintetében is: a kápolna mint kegyhely, mint történeti érték (a középkori székesegyház egyetlen épségben megmaradt építészeti egysége), mint a művészet emléke (a magyarországi reneszánsz kiemelkedő alkotása) ereklyeként *hitelesíti* Rudnay székesegyházát, a hitelesítésen túl a székesegyház (és az érseki központ) kontinuitását is bizonyítva azon az esztergomi Várhegyen, amelyről épp az új építkezést előkészítő terepmunkálatok során szinte minden építészeti és régészeti maradványt elmozdítottak *in situ* állapotából kimozdítva, vagy elpusztítva, mélyen a történeti rétegek alá alapozva az új székesegyházat.⁸ Mondhatnánk: nem bízva a történeti rétegek homokjában, a sziklára kívánták a nagy művet alapozni.

⁶ Az új kupola 1874–75-ben épült (BALOGH 1958, 20).

⁷ TÓTH 1990, 207.

⁸ Vö. RAFFAY-TÜSKÉS 2024, 86–87.

3. kép. A Bakócz-kápolna észak felől és a székesegyház romjai Andreas Krey ábrázolásán (1756) (Balogh 1955)

4. kép. A Bakócz-kápolna északról a Barkóczy-féle planírozás után (Balogh 1955)

Meglehet, de a nagy mű egyszerűen nem fért volna el a Várhegy egykori területén, kelet-nyugati főtengelyre szervezve semmiképp, amihez ragaszkodtak, nem úgy a templom tájolásán, amelyet megfordítottak: az új székesegyház nem bejáratával, hanem szentélyével néz a Dunára, a bejárat pedig hosszú felvezető út és rámpa végén, a keleti oldalon nyílik. Az új tájolás alól a Bakócz-kápolnát sem vonták ki: hogy oltára a nyugati oldalra kerüljön az épületet az újjáépítéskor megfordították.⁹ Ez nem jelentett volna változást a felépítményben, ha a kápolnát az új épület északi oldalához kapcsolják. De az épület, ahogy eredetileg is, a déli oldalon maradt. Az áttájolt kápolna egykori déli mellékhajóból nyíló bejáratú fülkéje így átkerült a túloldalra, ahol elvesztette bejárat-funkcióját és hátfalat kapott, amelyhez lenn az átmentett stallumokat csatlakoztathatták, felettük ablakot. A kápolnába az új bejárat az egykori déli fülkén keresztül kellett tehát megoldani, annak hátfalát így nem építették újjá, ahonnan a márványstallumokat áttelepítették a túloldalra, az említett egykori bejáratú fülkébe. Az áthelyezésnek nemcsak a tájolás esett áldozatul (meg a stallumos fülke-hátfal), hanem az említett bejáratú fülkének az egykori mellékhajó felé néző homlokzati kialakítása is, amely az újjáépített együttesben nem lelta a helyét. Merthogy az újjáépítéskor – ahogyan Tóth Sándor fogalmazott – a kápolnát *befoglalták* az új épületbe. Az áthelyezéskor a teret és e tér belső határait mentették meg, a tömeget nem, az a nagy székesegyházi tömegbe elrejtve megszűnt. Befoglalhatták volna a kupolát is, de annak eredetiségét úgy látszik nem ismerték fel. (2. kép)

A kápolna eredetileg sem állt önállóan, hanem a székesegyház mellé épült. (3. kép) Témánk szempontjából most mellékes a kérdés, hogy a déli mellékhajó mellé építették-e vagy inkább becsatlakoztatták a hajóba? Korábban amellet érveltem, hogy a kápolna felépítésekor a mellékhajó szomszédos részeit kicserélték – minden bizonnyal újjáépítve a mellékhajó csatlakozó részeit is, vörösmárvány-borítással ékesítve az újjáépített falszakaszokat (is).¹⁰ Széless György a XVIII. század közepén ezeken a részekben láthatta a székesegyház belső elméleti rekonstrukcióit meghatározó vörösmárvány

⁹ HORLER 1987, 100.

¹⁰ RAFFAY 2024, 113–117.

burkolat nyomait.¹¹ Bakóczék vörösmárvány-használata tehát nemcsak a régihez való igazodás jeleként értelmezhető, de felmerül a régi, a kápolna építésekor érintett részek igazításának a lehetősége is.¹²

A kápolna tehát a székesegyház nagy épületéhez csatlakozott, de nem jelentette azt, hogy ne jellemezte volna önálló tömegképzés. Az északi oldalán tehát a székesegyház emelkedett, nyugatra tőle a sekrestyéje, keletre pedig a Krisztus teste-kápolna.¹³ A Bakócz-kápolna eredetileg tervezett önállósága a XVI–XVII. században, a háborús körülményekkel összefüggésben mindenesetre fokozódott: a székesegyház egyéb – ostromok pusztította részeinek el – eltűnésével a kápolna a XVIII. századra a régi együttesnek (szinte) egyetlen tető alatt maradt és használatban tartott részeként maradt mementónak. Az önállósága a XVIII. században tovább fokozódott: a meginduló tereprendezések következtében a romterülettől fokozatosan „megszabadulva” (és elszigetelődve egykori összefüggéseitől) szigetként (méginkább: szirtként) emelkedett.¹⁴ Amit végül 1823-ban a tereprendezés utolsó hullámai mostak el. (4. kép)

A kápolnának a XIX. századi befoglalása tehát az eredetileg tervezett és kialakított tömegbeli önállósága és a történetileg alakult különállósága kárára történt. Ám ez a befoglalás nem ellentétes ereklje-jellegével: befoglalni a szent ereklyéket szokás: azokat oltár és/vagy ereklyetartó fogságába zárva (ahonnan ezeket nem szokás kivenni – ha csak nem valamiféle hitelesítési alkalomra vagy új ereklyetartóba való áthelyezéskor, vagy ereklye-megosztás szándékával). Ereklje nincs is meg foglalat nélkül. Akkor sem, ha az ereklye építészeti jellegű, mint a lorettói kápolna.

Balogh Jolán forráskutatásainak köszönhetően tudható, hogy a kápolna áthelyezése már korábban is – több mint hatvan évvel a tényleges megvalósítás előtt még Csáky érsek korában – szóba került.¹⁵ Sőt az is megkockáztatható, hogy akkor az ötlet nem építész-irányból körvonalazódott, hanem – épp a kápolna ereklye-jellegéből kiindulva, sőt az ereklyeszerűségét mintegy proklamálva – az érsek(ség) irányából: az épület-ereklye áthelyezhető, a lorettói kápolna esetében angyalok által történt ez¹⁶, a Bakócz-kápolna meg majd építészeti segítséggel kerülhet új helyére – segíts magadon és az Isten is megsegít. (5. kép)

Rudnayék előtt (nem számítva Csáky említett „tervét”) a kápolna ereklye-jellegénél annak kontinuitást jelentő és művészeti értékei nagyobb súllyal eshetett latba. Az esztergomi Várhegyen új székesegyházat nem Rudnay (és nem Csáky) álmodott egyedül.

Barkóczy álmai is számoltak a Bakócz-kápolnával, sőt maguk a megszülető építészeti tervek így-vagy úgy, épp a kápolna köré szerveződtek. Balogh Barkóczy érsek korából két tervet idéz: Franz Anton Hillebrandthoz kötött, Anton Hartmann másolatá-

¹¹ SZÉLESS 1998, 95. A szövegből hosszan idéz: LŐVEI 2000.

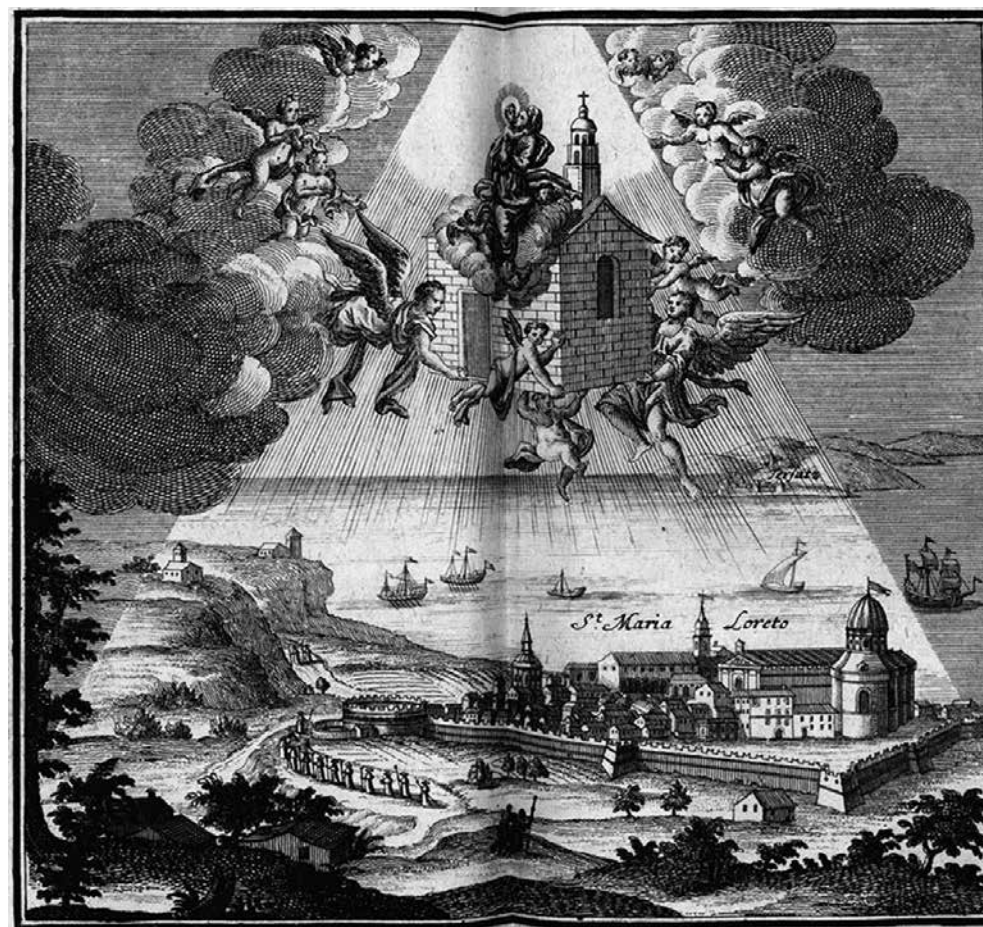
¹² RAFFAY 2024, 117–118, 121–122.

¹³ Horler szerint ezt Bakócz lebontatta: HORLER 1987, 30.

¹⁴ BALOGH 1955, 17.

¹⁵ BALOGH 1955, 15.

¹⁶ RAFFAY-TÜSKÉS 2023, 198.

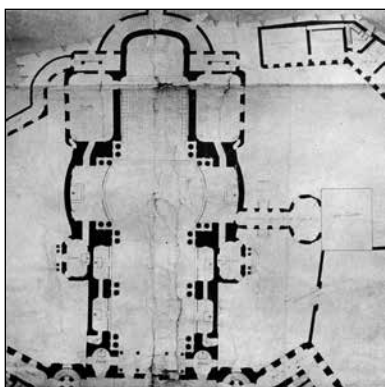
5. kép. Baldassare Bartoli metszete (Buchner 1725)

ban (átdolgozásában) fennmaradt 1764-es tervrajzban és Isidore Ganevalehoz kötött, makettben fennmaradtat, amely utóbbit 1763. márciusa utánra datálja.¹⁷ (6., 7. kép)

Az előbbi esetében talán túlzás a Bakócz-kápolnát „tervformáló tényező”-ként¹⁸ értékelni. A terv csupán számol a Bakócz-kápolnával (*alte Capellae*), méghozzá azt az eredeti helyén megőrizve: a tervezett új együttes nem kívánja elfoglalni a kápolna helyét, sőt köréje udvart alakítana ki. A terv nem integrálja az épületnek az egykori mellékrajzi homlokzatát: azt egy ovális előcsarnokért feláldozták volna, amelynek folytatásában egy folyosó a kápolnát az új székesegyház kereszthajójához csatlakoztatja. A kápolna nyilván új homlokzatokat is kapott volna, de ezeket a terv nem részletezi. A terv magának a kápolnának a részleteivel amúgy sem foglalkozik.

¹⁷ BALOGH 1955, 17.

¹⁸ BALOGH 1955, 16.

Balra fent: 6. kép. Franz Anton Hillebrandt székesegyházi terve a Bakócz kápolnával (részlet) (Balogh 1955)

Jobbra fent: 7. kép. Isidore Ganevale székesegyház makettje (Balogh 1955)

8. kép. A Bakócz-kápolna Ganevale kupolájával (Balogh 1955)

Az új székesegyház megépítését megelőzően úgy látszik a kápolna megújítása volt a fő építészeti feladat, amelynek részeként új kupola megépítésével is számoltak.¹⁹ A makett tervezőjeként emlegetett Ganevale a kápolnának a megújítása céljából jöhetett Esztergomba, így az épületet alaposan megtanulmányozta, amiről rajzi anyag tanúskodik. (8. kép) Talán nem túlzás azt állítani, hogy a tanulmányozás közben a kápolna művészete búvkörébe került. A makett mindenesetre ilyenféle hatásról tanúskodik és arról, hogy menetközben az új székesegyház tervezését is rá bízták. Az új székesegyház makettjén a kápolna tömegét megötszörözve látjuk: az új székesegyház görögkereszt alakban kiterjedő épület lett volna, középen magas, tamburos kupolával, a kereszt szögleteiben pedig egy-egy alacsonyabb mellékkupolás térrel. Valószínűleg nem kell különösebb bizonyíték ahhoz, hogy azt feltételezzük: a mellékkápolnák közül az egyik (a délkeleti) az eredeti Bakócz-kápolnával azonosítható.²⁰ Balogh megfogalmazását

¹⁹ Vö. BALOGH 1955, 16.

²⁰ E terv a kápolna sekrestyéjének a megőrzésével nem számolt.

miszerint a kápolna, mint *tervformáló tényező* játszott szerepet²¹, ez esetben helytálló-nak érzem – nemcsak tömeg- és téralakítás tekintetében, hanem a méreteket illetően is. A maketten ugyanakkor tamburos kupolákat látni, ellentétben a kápolna kupolájának rajzával, amelyen a kupolát kívülről tető is rejtí. Úgy látszik, a rajz készítésekor Ganevale valóban még csak a kápolna-felújítással volt megbízva, és új székesegyház terveihez csak utóbb látott hozzá, azokat a kápolnához hangolva.²²

Rudnayék ismerték e terveket. Ám az érsek új terveket kért, amelyek kidolgozását (Ludwig van Rémy után) Kühnel Pálra bízta. Aki a Hillebrand-féle megoldásból indult ki. Korábbi tervén²³ abban a tekintetben is, hogy a Bakócz-kápolnát udvarban álló önálló tér- és tömegbeli egységként kezelte és folyosóval kötötte volna a székesegyházhoz (a sekrestyét valószínűleg likvidálva). (9. kép) Mintaképét mindenesetre túllicítálta: a Bakócz-kápolnának a túloldali, ugyancsak folyosóval a székesegyházhoz kapcsolódó párját is megépítette volna, a szimmetria kedvéért, háromkupolás tömeg-együttest alkotva. Ám a háromkupolás sziluett az összképben nemigen érvényesülhetett, tekintve a környező épületszárnyakat, a főbejárati oldalon pedig az előcsarnok két végére helyezett tornyokat.

A toronypár Kühnel 1821. június 2-ra befejezett tervén ugyancsak szerepel, ám a kápolna-pár eltűnt.²⁴ (10. kép) E terven a Bakócz-kápolnát a nagy székesegyház tömbjébe befoglalt mellékkápolnaként látjuk, önálló tömegét elvesztve, de tájolását megtartva. A terven ott a sekrestye is. A kápolna nem maradt volna érintetlen: a kápolna nyugati fülkéjének formája, és a sekrestyének a kapcsolódása a kápolnához, arra utal, hogy ezeket e részeket átépítették volna – ez esetben is szimmetriák érvényesülésére törekedve. Ám a kompozíciós elvet a túloldali kápolna kialakításánál nem kívánt alkalmazni: az e tekintetben nem párja a Bakócz-kápolnának. Kühnel 1822-es tervén a kápolna belső téralakítása érintetlennek tűnik.²⁵

1823-ban viszont, miután a kápolnát 1600 számozott elemére szétbontották, az újbóli összerakásnál nem e tervnek megfelelően jártak el, hanem tájolását megfordították, és mindazt megváltoztatták, ami ezzel együtt járt. Az áttervező Pákh János lehetett, aki a kápolna áthelyezését is lebonyolította.²⁶ (11. kép) Akárhogyan is vélekedünk erről, azt nem tagadhatjuk, hogy a magyarországi műemlékvédelem kezdeteinek, az első műemlékes-építészeti beavatkozásnak vagyunk tanúi.²⁷ Ha tetszik: Rudnay székesegyház-építkezésének mellékterméke a magyarországi műemlékes építészet első nagyszabású példája, még akkor is, ha mindennek alapja és példája az ereklye-transzláció és a spóliumok hitelesítő szerepének hagyománya.²⁸

²¹ BALOGH 1955, 16.

²² BALOGH 1955, 17 szerint: Ganevale esztergomi működése 1761–62-re tehető, míg a modell 1763 márciusa után készülhetett, ami a modell attribúciós kérdéseit is felveti.

²³ BALOGH 1955, 18, 29. kép.

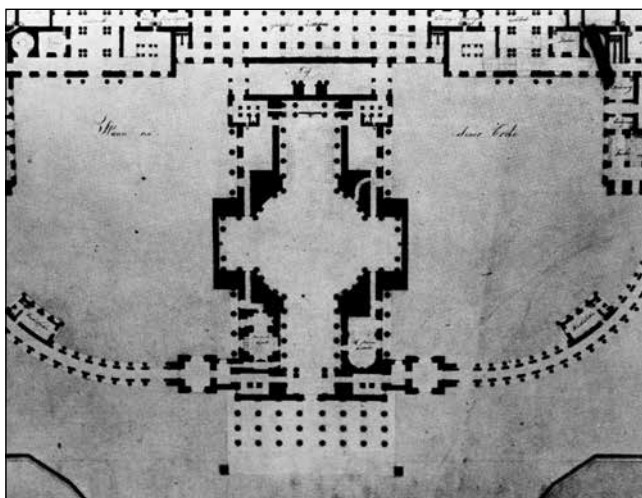
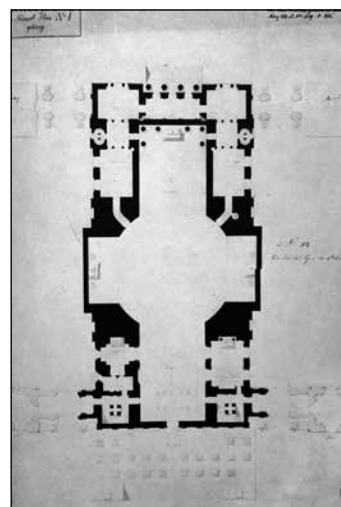
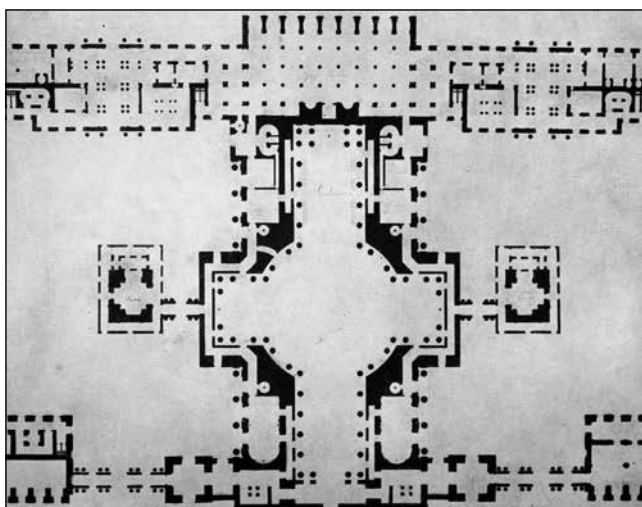
²⁴ BALOGH 1955, 18, 30. kép.

²⁵ BALOGH 1955, 31. kép.

²⁶ BALOGH 1955, 19.

²⁷ Vö. RAFFAY-TÜSKÉS 2023, RAFFAY-TÜSKÉS 2024, SZAKÁCS 2024.

²⁸ RAFFAY-TÜSKÉS 2023, 197–198.

Balra fent: 9. kép. Kühnel Pál terve a Bakócz-kápolnával (1821) (Balogh 1955)

Jobbra fent: 11. kép. Páckh János terve (Balogh 1955)

10. kép. Kühnel terve (1821. június 2) (Balogh 1955)

Igaz a megállapítás, hogy a Bakócz-kápolnát az új építészeti rendszernek teljesen alávetve foglalták be a klasszicista épületbe, tömegét mintegy feloldva, terét pedig elrejtve. Ám érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a kápolnának a templombelső felé néző homlokzata a kápolna faltagolására rímelnék, annak a végletekig egyszerűsített változatát megjelenítve: a faltükrös felületalakításba pilléres arkádok illeszkednek). A felületalakítás nem korlátozódik a kápolna szélességére, de (megismétlődve) kiterjed a székesegyház orgonakarzata és a négyzeti pillére közti teljes oldalfalra, nemcsak a Bakócz-kápolna oldalán, hanem a túloldalon is. (12., 13. kép) E részekben nemcsak a tagolásmód származtatható a kápolnából, de a vörösmárvány burkolat alkalmazása is a kápolnát idézi.²⁹ Kérdés tehát, hogy mikor érvényesülhetett a temp-

²⁹ Nemcsak a kápolnabelsőt, de annak mellékrajzi homlokzata környezetét is, ha valóban oda lokalizálhatók a márványborítás nyomai, amelyekről Széless tájékoztat. Vö. RAFFAY 2024, 105.

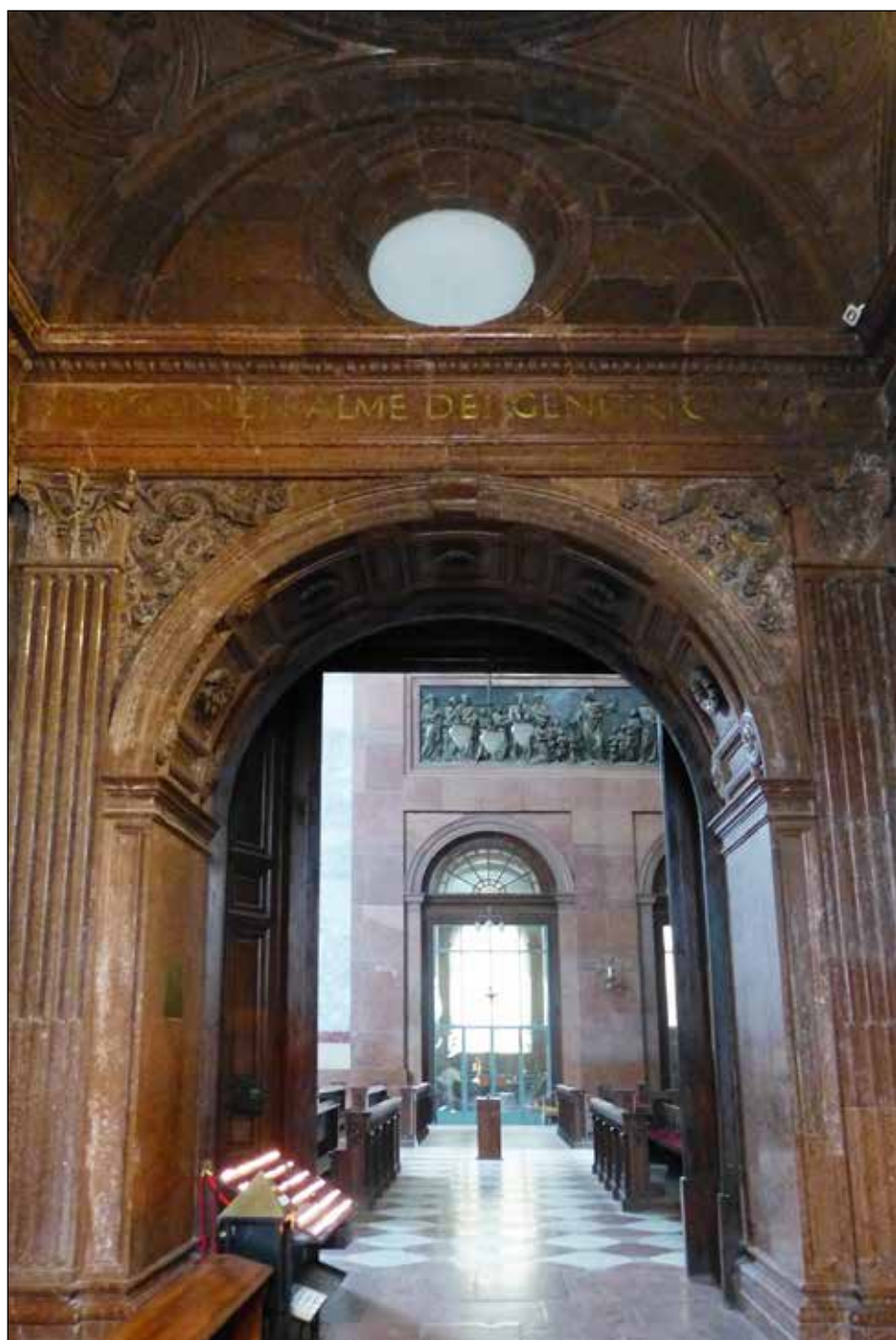

12. kép. A Bakócz-kápolna a székesegyházbelső felől (a szerző fotója)

lombelső tervein a kápolna művészeti befolyása, mikor vetülhetett ki a kápolnabelső templombelsőbe. Másként fogalmazva: mikor kerül sor a Bakócz-kápolna újja nem épített homlokzata kortárs építészeti megoldással rekonstruált megtervezésére? Kihez köthető ez a műemlékes építészeti szemlélet érvényesítése? Mindez Rudnay korára vezethető-e vissza, Páckh terveire vagy Kühneléire? Lehet későbbi, és úgy Hild József lenne a tervező?

Kühnel alaprajzain a templombelsőben (a Hillebrandt-féle megoldásból származtatható) oszlopsor fut körbe, a Bakócz-kápolna előtt is végigvonulva. (9., 10. kép) E tervek szerint tehát a kápolna a székesegyházbelső felől nem kapott volna homlokzati falszakaszt, és terét a székesegyházétól teljesen elzárták volna. Kühnel tehát kiesik. Az oszlopsor végül leolvadt a tervről, és a kápolna kitörhetett teljes elzártágából. Mindez Páckh érdeme lehet. (11. kép) Ezt követően kerülhetett sor a Bakócz-kápolna belső homlokzata ma is látható kialakítása részletterveinek a kidolgozására. Kérdés, hogy mikor.

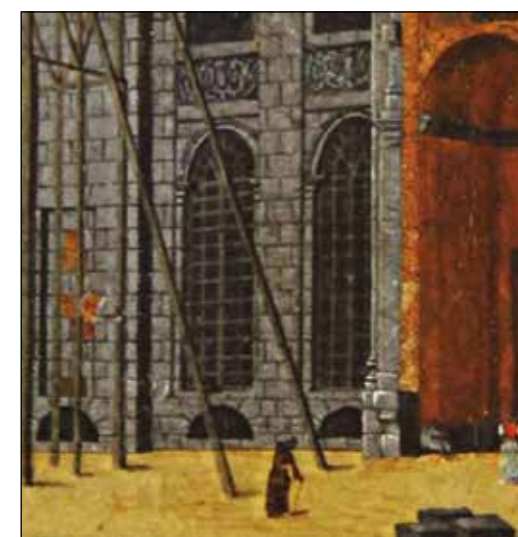
Az oldalfali tagoláshoz fenn domborműves frízzel díszített sáv járul. A domborművet Johann Meixner készítette, és a *Bevonuláson* (amely a Bakócz-kápolna bejárata

13. kép. Kitekintés a Bakócz kápolnából a székesegyházbelső felé (a szerző fotója)

14. kép. Részlet Johann Anningernek az épülő székesegyházat mutató képéről (1829–1834) (Esztergom, Balassa Bálint Múzeum)(Balogh 1955)

15. kép. Andreas Schroth 1832-es képének részlete a Bakócz-kápolna homlokzati szakaszával (Keresztény Múzeum)

főlé esik) Scitovszky prímás is megjelenik. (12. kép) Mindez tehát Rudnay koránál későbbre tehető. Valóban: korábban a kápolna ebből az irányból teljesen elzárt volt, megközelítése az előcsarnokon keresztül és a sekrestyéjén át történhetett.³⁰ A fő terek felőli elzártág nyilván ideiglenes volt: a védőfal a templombelsőben folyó építési munkákkal összefüggésben készült, a kápolnát a munkálatoktól por-, zaj- és látványmentesen megóvva. A homlokzatszakasz kialakítására vagy véglegesítésére csak a védőfal eltávolítását követően kerülhetett sor.

A Bakócz-kápolna tagolásának és vörösmárványának a templombelsőben való megjelenését, illetve a kápolnai térnek a templombelsővel való összekötését két szempont alapján mégis a korábbi tervezői fázis eredményeként értékelném és így Páckh-nak attribúálnám. A vörösmárványok vonatkozásban érdemes idézni Rados Jenő közlését, amely szerint Hild 1840-ben a székesegyházi működését visszabontásokkal kezdi, és ezzel együtt vörösmárvány burkolatokat is eltávolított.³¹ A tagolást illetően pedig képi forrás idézhető, amely a templomot építés közben ábrázolja. Johann Anningernek az esztergomi Balassa Bálint Múzeumban őrzött, Balogh publikálta képéről van szó, amely 1829 és 1834 közé datálható.³² (14. kép) Rajta tehát Páckh temploma épül, még nem Hildé, aki ezidőtájt többek között az egri székesegyházzal lehetett elfoglalva, meg a pesti Marczibányi palotával, még nem Esztergommal. Az ábrázoláson a Bakócz-kápolna külső homlokzati szakasza is látszik. Ennek tagolása és díszítése a belsőben alkalmazott megoldásnak változata: amíg a belsőben

³⁰ BALOGH 1955, 20.

³¹ RADOS 1958, 161.

³² BALOGH 1955, 20, 36. kép.

a fríz egységes sáv, addig azt a külsőn két, az ablakszélességhez igazított rész alkotja. Benn figurális, kinn növényi ornamentika díszíti. Az ábrázoláson a kápolna sekrestyéje előtti homlokzatszakasz domborműves frízével együtt már befejezett, a kápolnatérhez tartozó még épülőfélben volt. Ugyanez a tagolás- és díszítésmód nemcsak a túloldali kápolna külső homlokzatán, de nyugati részeken, a főszentélyt közrefogó mellékterek homlokzatán is alkalmazásra került (ott a belsőben a tagolásmódnak nincs meg a megfelelője!). Közülük a déli oldali az idézett ábrázolás készültekor már teljesen készen állott. A Bakócz-kápolnához tartozó részt legkésőbb 1839-re befejezték. (15. kép) A részletek alapján valószínűsíthető, hogy a Páckh által ide megtervezett és itt felépített megoldás lett a Bakócz-kápolna túloldalára áttükrözve és vörösmárvánnyal beburkolva, kortárs eszközökkel helyettesítve a kápolnának az új rendszerhez nem kompatibilis homlokzatát.

Talán nem túl merész a feltételezés, hogy a hazai műemlékvédelem kezdetét is megteremtő Bakócz-kápolna áthelyezéssel együtt jelenik meg a műemlék-kiegészítéseknek az a felfogása, amely kortárs építészeti megoldásokat alkalmaz, amelyek az eredeti formákból és anyagokból inspirálódnak. Úgy látszik ez is Páckhoz köthető és Rudnay korára visszavezethető.

Akárhogyan is, az új székesegyház-belsőben a vörösmárvány-burkolata nemcsak a belsőből kizárt Bakócz-kápolnát idézi, hanem azon keresztül a régi Szent Adalbert székesegyházat is, a „bíbor Esztergomot”, az altemplomban felállított főpapi sírkövestül és az elpusztult Porta speciósástól, a háttérben bizánci császári ambíciókkal egyetemben.

Irodalom- és rövidítésjegyzék

- BALOGH 1955: Balogh Jolán: *Az esztergomi Bakócz-kápolna*. Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, 1955.
- BUCHNER 1725: Buchner, Johann Leonhard Buchner: *Histirische Beschreibung des Heil. Hauses zu Loreto*. Frankfurt, 1725.
- CARL 2022: Carl, Doris: Neue Forschungen zu den Florentiner Künstler in Ungarn: Buda, Esztergom und die Bakócz-Kapelle. In: *Acta Histiriae Artium* 63, 1, 2022. 193–272.
- HORLER 1987: Horler Miklós: *A Bakócz-kápolna az esztergomi főszékesegyházban*, Helikon-Corvina, Budapest, 1987.
- LŐVEI 1992: Lővei Pál: A tömött vörös mészkő – a „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. In: *Ars Hungarica* 1992/2, 3–28.
- LŐVEI 2017: Lővei Pál: Bíbor Esztergom. Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház, a Bakócz kápolna és a királyi/érseki palota vörösmárványa. In: *Strigonium Antiquum VIII. Metropolis Hungariae*. Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2017, 96–106.
- LŐVEI 2000: Lővei Pál: „Virtus, es, marmor, scripta”. Vörös márvány és bronzbetű. In: *Maradandóság és változás. Konferenciakötet*. Szerk. Bodnár Szilvia et al. MTA Művészettörténeti Kutatóintéze, Képző- és Iparművészeti Lektorátus, Budapest, 2000, 53–71.

- MÁTHES 1827: Máthes, Johann Nepomuk: *Veteris arcis Strigoniensis, monumentum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lytographiicis tabulis ornata descriptio*, Strigonii, 1827. Új kiadása és magyar fordítása: Mathes János: *A régi esztergomi vár, az ott kiásott emlékek és más régiségek litografált táblákkal illusztrált leírása*, Laskai Osvát Antikvárium, Esztergom, 2014. Fordította: F. Romhányi Beatrix.
- RADOS 1958: Rados Jenő: *Hild József Pest nagy építőjének életműve*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1958.
- RAFFAY 2022: Raffay Endre: Megjegyzések III. Béla székesfehérvári temetkezéséhez. In: *Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére. Konferenciakötet*. Szerk. Raffay Endre, Tüskés Anna, PTE Művészettörténet Tanszék, Pécs, 2022, 124–141.
- RAFFAY-TÜSKÉS 2023: Raffay, Endre, Tüskés, Anna: Lego monuments: the Bakócz Chapel in Esztergom and the protection of historical monuments. In: *Zaštita graditeljskog nasleđa u 21. veku. Zbornik radova: XII naučnostručna konferencija / Preservation of architectural and urban heritage in the 21st century: challenges and opportunities. Proceedings: XII scientific and professional conference*. Ed. Vučković, Olivera, Beograd, 2023, 192–201.
- RAFFAY-TÜSKÉS 2024: Raffay Endre, Tüskés Anna: Lego-műemlékek: Az esztergomi Bakócz-kápolna és a műemlékvédelem. In: *Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére V–VI. Konferenciakötet*. Szerk. Raffay Endre, Tüskés Anna, PTE Művészettörténet Tanszék, Pécs, 2024, 83–92.
- RAFFAY 2024: Raffay Endre: A Bakócz-kápolna és a Szent Adalbert székesegyház. Igazodás és igazítás. In: *Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére V–VI. Konferenciakötet*. Szerk. Raffay Endre, Tüskés Anna, PTE Művészettörténet Tanszék, Pécs, 2024, 93–126.
- SZAKÁCS 2024: Szakács Béla Zsolt: Az áthelyezés mint műemlékvédelmi módszer a Bakócz-kápolna példáján. In: *Európai műemlékvédelmi tendenciák, különös tekintettel a Kárpát-medencére V–VI. Konferenciakötet*. Szerk. Raffay Endre, Tüskés Anna, PTE Művészettörténet Tanszék, Pécs, 2024, 67–81.
- SZÉLESS 1998: Széless György: *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól*, Kultúr István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, Esztergom, 1998. Fordította: Waigand József és Romhányi Beatrix.
- TÓTH 1990: Tóth Sándor: Az esztergomi Bakócz-kápolna történelmi helye. In: *Ars Hungarica*, 1990/2, 207–228.

Szerdahelyi Márk

RUDNAY SÁNDOR HERCEGPRÍMÁS ÉS FERENCZY ISTVÁN SZOBRÁSZMŰVÉS KAPCSOLATA

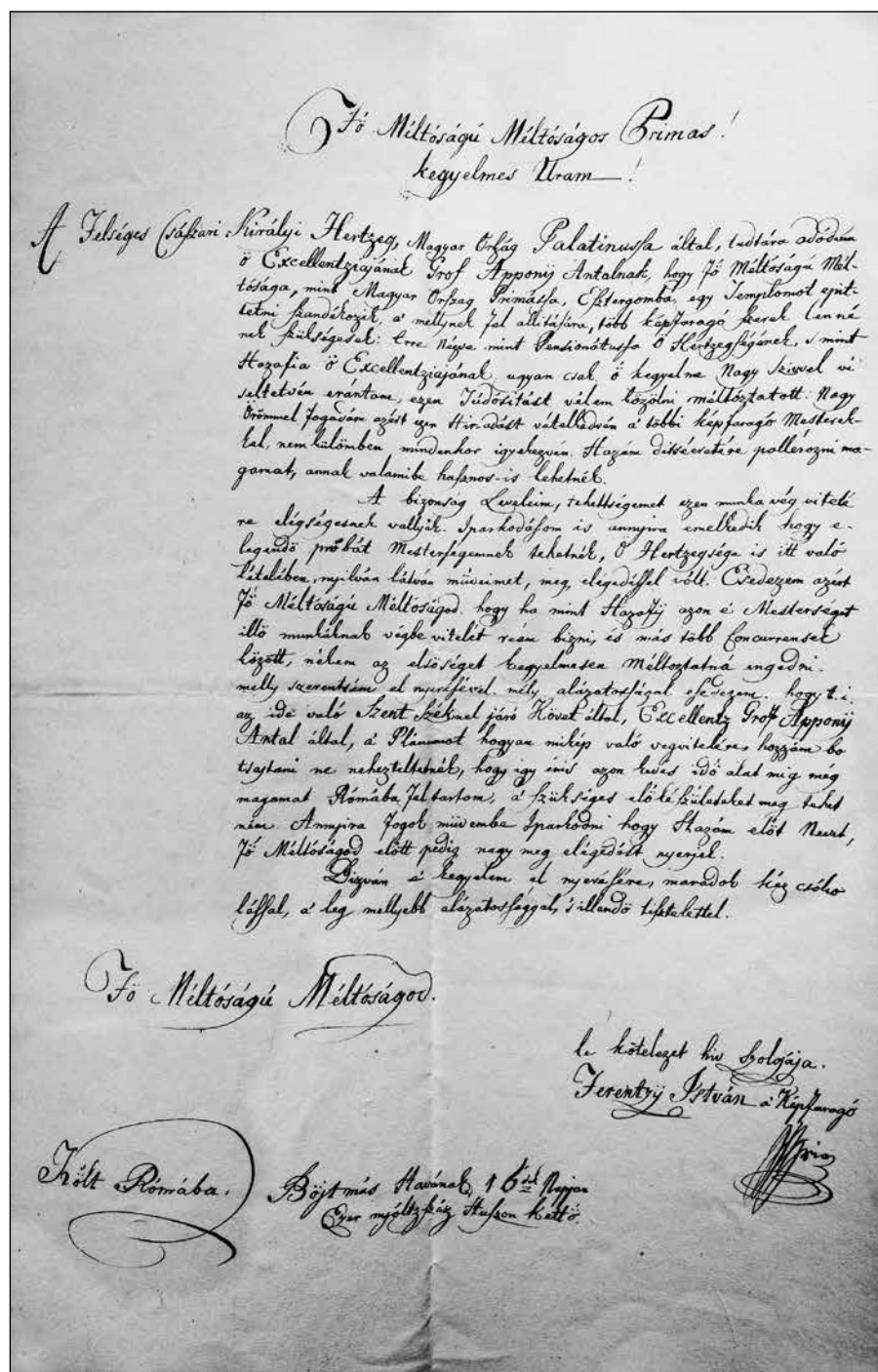
Nem sokkal az után, hogy 1822-ben Ferenczy Rómából hazaküldte két meghatározó művét a Csokonai-portrét és a Pásztorlánykát – melyekkel országos hírnevet szerzett –, önbizalmában megerősödve József nádornak megküldte a tervezetét egy hazai szobrásziskola felállításáról is. Bár a nádor pénzhányra hivatkozva kezdeményezését elvetette, Ferenczy már ekkor hálás lehetett neki, hiszen nem csak támogatta őt addig, de feltételezhető, hogy korábban a hercegprímás figyelmébe is ő ajánlotta a magyar mestert.¹ Az esztergomi építkezésről az 1819-ben római nagykövetnek kinevezett gróf Apponyi Antal, a főispán és könyvtáralapító Apponyi Antal fia tájékoztatta, aki egyébként szintén József nádortól értesült az egész projektről. Tőle hallotta ugyanis először, hogy a hercegprímás „Esztergomba egy Templomot építtetni szándékozik”. Aztán később, 1824-ben az Örök Vároست elhagyva a császári audiencián maga az uralkodó is ezt javasolta a munkák iránt érdeklődő Ferenczynek. Úgy tűnt tehát, hogy a szobrásznak Rómából „minden út” Esztergomba vezetett.

Bár az idevonatkozó, elsősorban 1822–1824 között Rómából kelt levelek és válaszok között az adott esetben hosszú hónapok teltek el, szerencsés mód mégis teljesnek mondható, jelentőségét pedig nem lehet megkérdőjelezni.² A lakatosinasból lett szobrász, a korszak két vezető művésze, Canova és Thorvaldsen ajtajánál

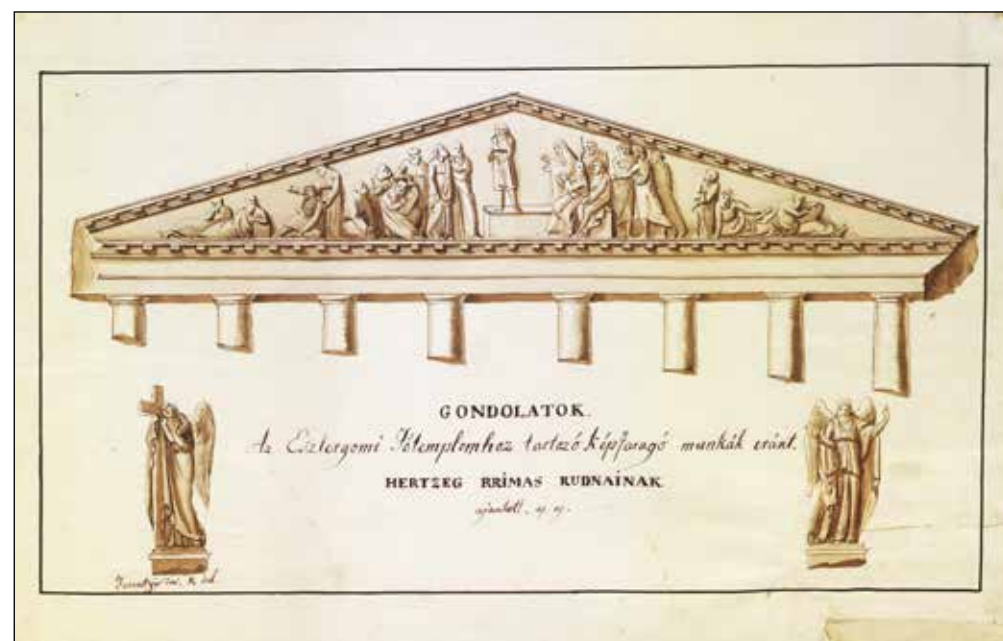
¹ Ferenczy rimaszombati, bécsi és római éveire – így jelen levelezésre is – vonatkozóan: CIFKA Péter: A pályakezdő Ferenczy István. In: ZÁDOR Anna – Szabolcsi Hedvig (szerk.): *Művészet és felvilágosodás – Művészettörténeti tanulmányok*. Budapest, 1978, 465–513.

² A levelezés – leszámítva a Primási Levéltár néhány egyéb részlegeiben kallódó későbbi Ferenczy-leveleket – az alábbi helyen található: Primási Levéltár, Publico Ecclesiastica, Rudnay-iratok, 947. csomó. Jelen írás bázisát Lengyel Géza 1959-es cikke adja, mely a római időszakban kelt leveleket – és kísérőiket – teljes terjedelmében közli: LENGYEL Géza: Ferenczy István és Rudnay Sándor hercegprímás levelezése. *Művészettörténeti Értesítő*, 1959, VIII. évf. 2–3. szám, 157–162

*Előző oldalon:
1. kép. Ferenczy
István: Szent István
vértanú oltárszobra,
1831.
Részlet.
(a szerző felvétele)*

2. kép. Ferenczy István Rudnay hercegprímásnak írt első, 1822. március 16-i levele

3. kép. Ferenczy István terve az épülő esztergomi bazilika portikusának szobrászati díszítése eránt (1822–1823). Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Rajz- és Metszetgyűjtemény, Icon 317.

munkáért kuncsorgó „a’ Képfaragó”-ból a Rudnayval királyi többesben levelező, lehetetlen feltételeket diktáló „a’ Művész”-ig. Rendkívül érdekes ez a fajta transzformáció tetten érése a levelei útján, fontossága pedig túlmutat a szűken vett esztergomi ügyön. Ugyanakkor Ferenczy személyiségfejlődése, önképe, mint a „nemzet művésze”, korszaknyitó és korszakzáró gondolatainak jelentős része tetten érhető e levelek útján is. Sokat mondó, hogy amíg még megvolt a remény, hogy a bazilika kvázi vezető szobrásza lehessen, óriási szobraival díszítse az épület főhomlokzatát (is), addig megadta Rudnayinak azt a tiszteletet, melyet az óriási társadalmi különbség és a kor által diktált etikett megkívánt. Később azonban, amikor világossá vált, hogy a hercegprímás kedvesen ugyan, de nem egészen Ferenczy tetszésének megfelelően vélekedett leendő szerepéről, megváltozott hangnemben – önmagát aláírásában immáron „a’ Művész”-ként aposztrofálva –, öntelt módon, királyi többesben megfogalmazott „oly kemény nyolc artikulussal” válaszolt, melyekről ő maga is megvallotta, hogy „nem a primást magát, de még a hazám mostani állapotját is elégtelennek találom beteljesítésére ...”. És hogy a hercegprímás mindezekre hogyan reagált?

De ne ugorjunk ennyire előre. Ha a levelezést sorrendbe nézzük, akkor Ferenczy gróf Apponyi Antal biztató szavára hallgatva még 1822 márciusában tollat ragad és ír Rudnaynak (2. kép). Leírja, hogy kitől hallott a bazilikaépítésről és abbéli reményét fejezi ki, hogy mint tehetséges római ösztöndíjas és „mint Hazafy azon e’ Mesterséget illő munkáknak végbe vitelét reám bízni, és más több Concurrenssek [szobrászok] között, nekem az elsőséget kegyelmesen Méltóztatná engedni”. Udvariaskodásoktól nem szü-

kölködő további soraiban kéri még Rudnayt, hogy a római nagykövet (gróf Apponyi) útján a bazilika terveit hozzá eljuttatni szíveskedjen „*hogy így énis azon kevés idő ala míg még magamat Rómába feltartom, a' szükséges előkészületeket meg tehetném. Annyira fogok művembe Iparkodni hogy Hazám előtt Nevet, Fő Méltóságod előtt pedig nagy meg elégedést nyerjek.*”

Ferenczy fenti levelére csak fél évvel később, 1822 szeptemberében válaszolt a hercegprímás. Ebben örömét fejezi ki, hogy a szobrász „*Canova Antal oskolájába pallérozván Művészi talentomát, nem csak Magára betses érdemet, hanem édes Hazánkra is díszít hártott*”, azonban türelemre inti Ferenczyt, mivel a belső tervek még nem készültek el, így csak annyit mondhat, hogy a portikuszhoz 11 lépcső vezet majd, melynek két oldalán egy-egy „*Kerubim*” fog állni 15 láb, vagyis bőven 4,5 méter nagyságban. Mint írja: „*minthogy pedig ezen Kerubimok így a' Templomon kívül esnek, csak azért is legjelesebb mívűeknek kívánnám, mivel minden nézőnek leginkább szemébe fognak tűnni és az egésznek külső Méltóságát emelni. Tessék tehát ezeknek formáját kiművelt mesteri értelmével elhatározni és rajzolon, vagy inkább gipsz modélába mintegy 3 vagy 4 lábnyi [kb. 90–120 cm] nagyságban készíteni, hozzám küldeni, vagy személyesen elhozni, hogy addig is megláthassam, mennyire felelnek meg az épülő Fő Templom kívánt Ékességének.*” Végül megjegyzi, hogy ezeknek anyagát az uradalmi kőbányák egyikében található márványból szándékozik elkészíteni, melynek finomsága a „*Karráraihoz közelít*”. Bár a levél alkalmas volt arra, hogy a szobrász túlzott reményeit kissé letörje, az is látható, hogy a prímás – bár érthető óvatossággal – de felajánlja Ferenczynek a főhomlokzat két óriásszobrának elkészítését azzal, hogy mindezek előfeltétele (nyilván a racionális árképzésen és készítési időn túl) a megküldött modellek művészi színvonala.

Ferenczy már a következő hónapban megküldi válaszát a prímásnak. Ebben azt írja, hogy egy arasznyi méretben agyagból a „*kreubimokat*” már elkészítette, s ezeket Canovának is megmutatta, ahogy vele több ízben is beszélt az ide fűződő munkákról. Értesíti ugyanakkor Rudnayt arról is, hogy a mester két napja halt meg: „*Sokat vesztett Canován, Ember, Erkölcs és művészség; en a' ki az ő munkáját Betsbe csak bámúltam [nyilván a Mária Krisztina síremlékre céloz], ötlet látni Rómába jöttem; négy esztendeig véle állandó barátságba eltem.*”

Ferenczy következő levele 4 hónappal később, 1823 februárjában kelt. Ebben értesíti a prímást, hogy az előző hónapban feladta a két gipszmodellt, azonban bátorodik e levél mellékleteként egy rajzot (3. kép) is előterjeszteni.³ Mint írja: „*egy a' Templom omlojára készült, rajz gondolatott, ide hozzá ragasztván, a leg mellyebb alázatossággal, Hertzegségnek be mutatni kívánok, az említett Kerubimokat is, rajzba hozzá adván, az egésznek öszve hangzását annál érthetőbbé tenni.*” Leírja a jelenetet is: „*tárgyul választam, Krisztus Urunk 12 esztendős korába a' Doctorok között, ez egy nemes rangú, erkölcsöket oktató, mindenekből könnyen el érthető tárgy lehetne, valamint Krisztus Urunk születése is, Keresztelo Sz. Janos predicatioja a' Pusztába, Krisztus feltamadasa s a' t.*”, bár megjegyzi azt is, hogy „*ezekbe több köz rendbeli embereknek, mint Pasztoroknak, Katonáknak, gyermekek-*

³ PROKOPP Gyula: Ferenczy István terve az esztergomi bazilika előcsarnokának szobraihoz. *Művészeti történeti Értesítő*, 1974, XXIII. évf. 2. szám, 147–149.

4. kép. Georg Herzog: Keresztet tartó angyal az esztergomi Szent Anna-templom bejáratánál, 1837 (a szerző felvétele)

nek, Asszonyoknak és sok különböző állatok nemei be folyasa miat, inkább a' Festőségnél, mint egy komoly képfaragóságnál lehetnének helyei.” Látható, hogy Ferenczy lelkes, optimista és Rudnay óvatosságát még nem igazán veszi tudomásul, mi több: elküldi egy timpanon szobrászati munkájának tervezetét, holott erre a prímás nem-hogy nem kérte fel, de még azt sem tudhatta, hogy egyáltalán tervezett-e ide bárminemű díszítést. Érdekesképp megjegyzendő, hogy Ferenczy ideájának egy részlete – a bal oldali „*kerubim*” – némileg átgondolva, de megvalósult a bazilikán is dolgozó bécsi

Georg Herzog megfogalmazásában (4. kép). Ez szintén portikusz baloldalára került, csak éppenséggel nem a főszékesegyház, hanem a szintén esztergomi Szent Anna-körtemplom elé. Fontos hangsúlyozni, hogy nem bizonyítható, hogy Herzog látta Ferenczy tervét, még kevésbé az, hogy hatással lett volna rá, hiszen a kompozíció maga nem egyedi, azt sok más forrásból is meríthette (pl. a temetői szobrászatból).

Rudnay minderre csak bő fél évvel később, 1823 októberében válaszolt. Ebben értesíti a szobrászt, hogy a küldeménye megérkezett, de „*motskosan és meg tsonkítva az utra való roszt készület miatt, úgy, hogy az éppen nállam lévő Bécsi Képfaragó által kellett helyre állítanom*” (ez minden bizonnyal Andreas Schroth volt). Rudnay a megküldött szobrokkal kapcsolatban nem igazán nyilatkozik pozitívan, úgy is fogalmazhatnók, hogy rendkívül szűken méri a dicséretet („*tetszik többnyire ez a' munka*”), a kései vá-

lasszal kapcsolatban pedig kifejti, hogy több másoknak is megmutatta Ferenczy műveit és finoman érezteti, hogy ott sem találtak ezek egyértelmű pozitív fogadtatásra. Ennek ellenére biztatólag írja, hogy a „kissebbségeket” később is ki lehet majd javítani és el tudja képzelni, hogy a szobrász művei a bazilikát díszítsék, azonban ehhez a munkához még korai hozzáláttni, hiszen az építkezés még nincs abban a stádiumban. Addig is – mint írja –: „kedvesen fogom venni, ha nékem egyenesen megírja, milyen feltételek alatt vállalja magára az ilyen, vagy más a' dolog mivoltához képest meg kívántato képfaragásokat, és mikor szándékozik Esztergomba jöni? Nem kételkedem, hogy felette meg terhelni fel tételeivel nem fog, annyival inkább, hogy fő tzeljának annak kell lenni, hogy mint ifjú műves tudományának illy nyilván való kimutatásával magának dicsőséget és illő élet modot szerezzen.” Ahogy említettük a primás válasza nem mondható egyértelműen pozitív, ráadásul a hosszú válaszdő türelmesebb ember béketűrését is próbára tette volna, hát még Ferenczyét, aki nagyon várta a biztató szavakat. Nem ezt kapta és kifakadásait családi leveleiben örökítette meg, de Rudnay iránti modora is gyökeresen megváltozott mindezt követően.

A szobrász gyorsan megkaphatta a hercegprimás levelét, mert három héttel később, 1823. november 20-án már válaszol is és elküldi „nevezetes 8 pontját”. Túl sok időt tehát nem adott magának lehiggadni, átgondolni az írandókat, inkább „azon melegiben” tollat ragadott és korábbi modorát sutba dobva, királyi többsben megírt fellengzős stílusú, hiú, néhány helyen ironikus árnyalatú válaszelet küldött úgy, hogy a munka elvállalásának feltételeit 8 pontba szedve szabta meg. Érdemes hangsúlyozni, hogy itt ő szab feltételeket: egy lakatosinas a legmagasabb hazai egyházi méltóságnak! Egy biztos: Rudnay aligha ilyen feltételekre gondolt. Ezekből most az alábbiakat emeljük ki:

- II. „A' választott lakó helyünknek Budán kell lenni.” Ferenczy tehát nem volt hajlandó a szokásos „feudális” művész-mecénás viszonyra (és a praktikumra) megfelelni, és a megbízó által megszabott építkezéshez települni, ahogy a többi szobrász is. Elzárkózott ekképp a személyes függőségtől, és nem akart a többi tisztviselővel és művésszel egy sorba kerülni, így – szabadon vállalkozó polgárként – többre tartotta magát az építész Packhnál is!
- III. „A' Márvány Bánya egy Mértföldnél messzebb egy Hajózható Folyó vízhez nem lehet.”
- IV. „Csak azon két Kerubimok, és a' Templom Ormójára való munkák készítésére Márványból Tiz Esztendő a' jövő nyártól 1824 Számlálván fog kívántatni.”
- V. pontban Ferenczy a „kerubimok”-ra és a több, mint 30 méter hosszúságú timpanonmezőbe készítendő jelenetért 40 000 ezüstforintot kér (római ösztöndíjasként évi 350 ezüstforinttal támogatta tanulmányait a nádor, a napi 1 ezüstforint egyáltalán nem volt nevezhető szerény summának ekkoriban) azzal a feltétellel, hogy az érseki bányából ő majd innentől fogva bármikor, bármennyi követ elvihet – természetesen ingyen.
- VI. „Ezen munkák, csak akkor mehetnek folyásba, ha mi leg alább is más 40 vagy 50 ezer Forint Comissiot találhatunk, a' mint ő felsége Császár és Királyunknal 's más Országunk nagyjainál, különös reménységeink vagynak” – magyarul még ennyi értékben várna el megbízást a primás közvetítésével.

VII. pontban kiköti, hogy a fizetség felét előre kéri, a másik felét pedig majd akkor, ha a megbízás már félig elkészült, sőt, még azt is megszabja, hogy „a' munkát késznek akkor nevezzük, midőn a' Műhelyünkbe Expositione Publica ki vagyon téve”. Azaz megtagadta azt is, hogy a kész mű a megrendelő kizárólagos ítéletére és jóváhagyására legyen bízva, hiszen az a nemzet szellemi köztulajdona, így annak elfogadására is elsőképpen a „köz” illetékes.

A pontok felsorolása után Ferenczy valószínűleg vehetett egy mély levegőt, mert levelének utolsó bekezdésében azt írja, hogy „Én magamban jól érzem, hogy ezen Propositionokkal HERTZEGséget meg sérthettem, azért itt egy hirtelen választ kerni nem bátorkodom”, azonban az addigiakat nem írta át, dühét inkább a öccsével osztotta meg, akiknek decemberben írt levelében megjegyezte: „olyan kemény 8 atriculussal kellett válaszolnom, hogy nem a primást magát, de még a hazám mostani állapotját is elégtelennek találom beteljesítésére.” Ferenczy tehát nagyon is tudatában volt annak, hogy a korábbi alázatos-cirkaalmas stílusát egyszerre öntelt és dölyfös sorokra váltani, lehetetlen feltételeket diktálva egy olyan leendő megbízóval szemben, aki jóindulattal áll hozzá, veszélyes vállalkozás. És bár látható, hogy híján volt annak, hogy kitűnő diplomata lehessen belőle, azt is látni kell, hogy suta soraiból egy új magyar művészgeneráció öntudata látszik kirajzolódni. De hogy mégis, mi vitte rá a fenti pontokra? Miért támasztott teljesíthetetlen kondíciókat? Talán az ok Ferenczy állandóan tépelődő, rapszodikus, hol mindent szépnak látó, hol a reménytelenségbe fulladó személyiségében keresendő. Az sem kizárt, hogy elbizonytalanodott magában, hiszen bár várta hazatérését és a feléje áradó bizalom, hírnév eleinte növelték lelkesedését, ám ahogy az utazásának dátuma közeledett, egyre több kétség is felmerült benne. Vajon meg tud-e felelni az elvárások nyomasztó súlyának? Elképzelhető, hogy fenti levelét is egy ilyen – Rudnay visszafogott lelkesedése miatt amúgy is – borúlatozó percben írta és nyilván nem vonhatta vissza korábbi leveleiben tanúsított érdeklődését, e helyett inkább a primást igyekezett olyan helyzetbe hozni, hogy ajánlatát biztosan elutasítsa. Számolt ezzel és igaza lett.

Rudnay Ferenczy levelét teljesen elképedve, de nem derű nélkül olvashatta és szűk egy hónap múlva, 1823 decemberében válaszolt is. A „Kedves Ferentzy” – később az Istvánt kihúzta – kezdetű levél első sora máris egy fricska a szobrász stílusára. A hercegprimás ugyanis – feltehetően szándékosan – félreérti a királyi többs használatot és azt írja: „mivel a' többes számmal él, s' következőleg többeknek nevében ír, azt hozom ki, hogy valamely Olasz Társasággal szándékozik Magyar országban megtelepedni, a' mi ugyan kedves Ferentzy szabad akaratyától függ, hanem én azon Társaságot az én munkáimban használni nem akarom. Egyedül magát személyesen, ha valamit önnön magára fel vállal, hogy el készitt, és Esztergomba akar dolgozni, szívesen elvárom”. Ezután finoman helyre teszi Ferenczyt, amikor megírja neki, hogy Bécsben számos szobrász akad, akár olyan is, aki Rómában képezte magát, de mindenesetre jóval kedvezőbb feltételek mellett vállalnának munkát akár az árról, akár az időről van szó. Mint írja „az a' józan okossággal ellenkeznék”, ha az esztergomi köveket előbb a szobrász műhelyébe Budára, majd onnan ismét vissza Esztergomba szállítanák. De sorra veszi a többi pontot is. A tíz esztendővel kapcsolatban

megjegyz, hogy „mivel Isten segedelmével úgy szándékozom folytatni a' dolgot, hogy hét esztendő alatt az egész Templom tökéletesen fel épüljön, a Kerubimok el-készítésére tiz esztendőt nem engedhetek”, arra meg nem kötelezheti magát, hogy másoktól megbízásokat szerezzen, pláne arra, hogy a fizetés ütemezése oly módon történjen, ahogy Ferenczy elképzelte, arról pedig szó sem lehet, hogy az érsekség bányáiból korlátozás nélkül csak úgy elvigyen kötömböket. „Ezek így lévén, intézze kedves Ferentzy úgy el a' dolgát, a' mint leg jobbnak állítja, s adja tudtomra, mire határozta magát” – zárja sorait Rudnay.

Ferenczy egy hónap múlva, 1824 januárjában küldte utolsó hűvös és meglehetősen kurta levelét a hercegprímásnak. Ebben gyakorlatilag kifejezi, hogy ragaszkodik a pontjaihoz, illetve tisztázza az „Olasz Társaság” kérdését is, amikor írja, hogy korábbi levelének tartalma „mellett hittelenítettem maradni, ki vévén a többes számmal való élést az egyesre fordítani, mert én még ez ideig magam vagyok”. Kissé sértődötten jegyzi meg, hogy ha ingyen nem kap követ, akkor kifizeti azt, de Carrarában a márvány ölet mindösszesen „garasával fizetik”. Bár levele szűkszavú és némiképp lemondó, mégis azzal zárja gondolatait, hogy „más különben hamar haza megyek, még szoval többet kibeszélhetek, vagy ha ezen említett munkákkal nem, más alkalmatossággal, hiv szolgálatommal erdemet szerezhetek”.

Így zárul a csaknem két esztendőn át húzódó Róma-Esztergom közötti levelezésük, s a tervezett együttműködésből ekkor semmi sem valósult meg, mert a hercegprímás – talán nem csodálkoznivaló – inkább tapasztaltabb, elsősorban bécsi szobrászokat szerződtetett⁴. Ahogy az elején jeleztük, Rómából visszafelé, 1824 őszén Bécsben Ferenczy megállt és audienciát kért a császártól, aki ezt meg is adta neki. A szobrász elbeszélése alapján az alábbi történet ez után:

„A császár veleszületett kegyessége szerént fogadott úgy, hogy már-már minden jót kezdtem reményleni. Aztán hirtelen azt kérdezte tőlem németül:

– Hát a karbonárik mit csinálnak Rómában?

Én ugyanazon nyelven modeszte válaszoltam:

– Én arról semmit sem tudok, mert én egyedül a művészségnek életem!

– Tudom – folytatta tovább a felség –, mindent elmondott nekem herceg Metternich. Egyéberánt sajnálom, hogy semmi foglalkozást nem adhatok; de nekem nincs arra való pénzem. Van a prímásnak, menjen ahhoz, ő egy pompás bazilikát kezdett építeni Esztergomban: ott lesz elég munkája!

Ezzel vége volt az audienciának, s ezzel együtt az én reményeimnek is. Mindég féltem ugyan a titkos policájtól, de azt még sem hittem, hogy ennyire érjenek a mesterem kezei.”⁵

Érdemes megjegyezni, hogy látható, hogy a Rudnay-Ferenczy levelezés végszója annyira elkedvetleníthette a szobrászt, hogy sokkal inkább gondolkodott bécsi munkákon, mintsem abbéli reménybe ringatta volna magát, hogy feladata lesz Esztergomban. Nem sokkal

⁴ Kezdetben – valószínűleg Packh János javaslatára – Andreas Schrothot aki hamarosan Bécsből a helyszínre is költözik két féltestvérével és mostohaapjával, de 1827 körül – a munkák gyarapodásával – itt kapott munkát a szintén bécsi Georg Herzog, valamint Ignaz Hoffmann és a nyitrai születésű Fugert Imre is.

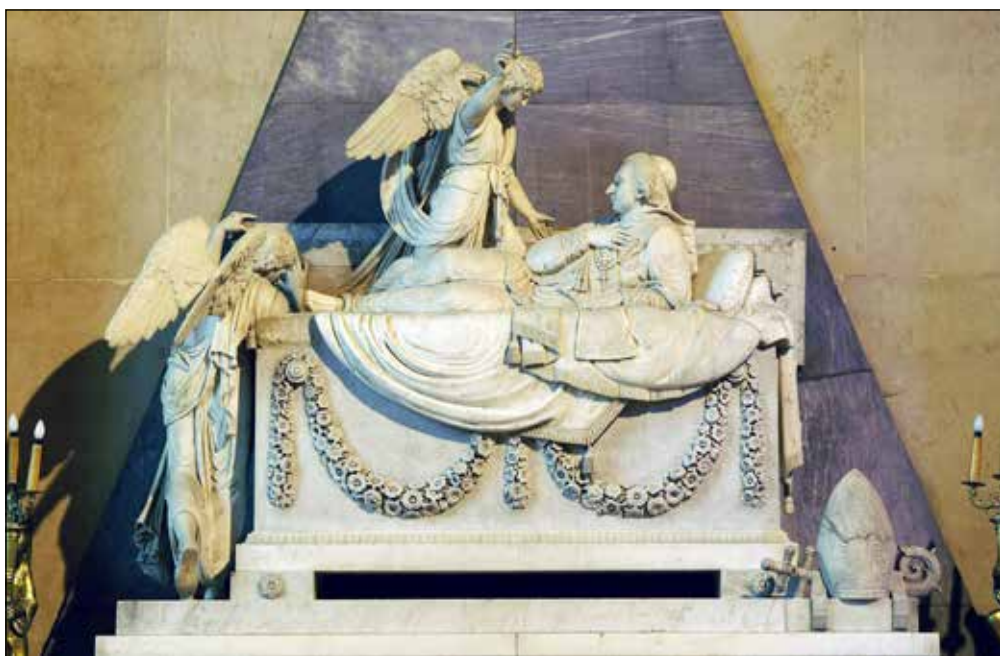
⁵ Dr. WALLENTINY Dezső: *Ferenczy István levelei*. Rimaszombat, 1912, 200–201.

5. kép. Ferenczy István: Szent István vértanú oltárszobra, 1831 (a szerző felvétele)

az után, hogy Bécsből Rimaszombatba – a szülőfalujába – visszatért a szobrász, első útja 1824 őszén mégis Esztergom volt. Itt nagyon barátságos fogadtatásra talált a hercegprímás részéről, talán nem is remélt ilyen pozitív bánást az utolsó levélváltásuk záró akkordjait követően (mint írja: „a' primás úgy viselte magát, hogy jobbat lehetetlen kívánni”). Rudnay felvilágosult egyházi vezetőként és nagy hazafiként is érezte, hogy Ferenczy olyan jelenség, amely figyelmet és esélyt érdemel, ezért a fentiek dacára is megbízásokat adott neki, hiszen a bazilika építését – így annak díszítését is – nemzeti ügynek tartotta. Mivel időközben kiderült, hogy az uradalom bányáiban található kövek nem alkalmasak szoborművek kifaragására, ezért a következő év nyaratól Ferenczy elindult hosszú és keserves expedíciójára a magyar márvány feltalálása végett (ugyanis római éveit követően nem volt hajlandó más anyagból – pl. homokkőből, vagy mészkőből – dolgozni). Ezekben az időkben úgy nézett ki Ferenczy élete, hogy a „jó időket”, vagyis nagyjából április-október közötti hónapokat „terepen” töltötte (Felvidék, Bánát, Erdély stb), majd a „rossz idők” beálltával műhelyébe visszavonultan mintázgatott és halmozta szobrai gipszből – melyek megfelelő kőanyag hiányában végső formájukat nem tudták elnyerni.⁶ Ferenczy éveken át gürizett, hogy az áhított márványra ráleljen – ezeknek eredményeiről leveleiben Rudnayt folyamatosan tájékoztatta és okkal feltételezzük, hogy

⁶ Ferenczy márványkereséséről bővebben: SZERDAHELYI Márk – BORÓVI Dániel: *Szobrok és szobrászok a 19. századi Magyarországon*. Budapest, 2022, 149–152.

6. kép. Giuseppe Pisani: Károly Ambrus hercegprímás síremléke, 1824 (a szerző felvétele)

a hercegprímás támogatta is vállalkozásban (mint ahogy a szobrász számos hálálkodó leveléből kitűnik, a későbbiekben is segítette). Akkor is épp azt gondolta, hogy megtalálta Dognácska (Dognecea, Románia) közelében a „magyar karrarát”, amikor 1827 év elején az akkor épülő Szent István-kápolnában felállítandó Szent István-oltár szoborra és annak hátterére (1. és 5. kép) megkötötték a szerződést. Rudnay e munkával kapcsolatban is megmutatja, hogy számára az ügy nemcsak egyházi, de nemzeti kérdés is és elkötelezett hazafiságának szép mondatát veti papírra amikor a leendő művel kapcsolatban megjegyzi: „reményilem, azon fog kedves Ferentzym iparkodni, hogy ezen Hazánkban első munkája által egészen megfeleljen az én és az egész Haza várakozásának”. Ennek a nagyfokú várakozásnak és a hazai művész patronálásának a jele az a horribilis, 12 000 váltóforintos összeg, melyért a szobrász vállalta a feladatokat (úgy, hogy az alkotás aranyozott keretét Andreas Schroth faragta, de még a szállítást is – külön tétel keretében – a prímás állta). A kő azonban nem volt megfelelő és Ferenczy még több alkalommal árnyékra vetődött ez ügyben, míg végre 1828 nyarán Ruszkicán (Rușchița, Románia) megtalálta, amit keresett. Ebből szállított magának tömböket, bár mindez az 1820-as években egy drága, hosszadalmas és sok esetben veszélyes manőver volt, nem véletlen, hogy az első tömbök csak az év végére érkeztek meg hozzá. Nem véletlen az sem, hogy a szerződés szerinti 1828 novemberi dátumból lett 1831: előbb a háttér, majd az ősz folyamán a főalak érkezett meg végső helyére, a pár évvel korábban felállított Giuseppe Pisani-féle Károly Ambrus-síremlékkal szemben (6. kép), ezzel akaratlanul is összehasonlításra ösztökélve a szemlélőket. Az általános kortárs vélekedést nagyjából ezzel az idézettel lehetne jellemezni (Csató Pál-

7. kép. Ferenczy István: Rudnay Sándor hercegprímás büsztje. Esztergomi Keresztény Múzeum, ltsz.: 56.894.

tól): Ferenczy esetében a „Márvány és munka itt is szépek, de nem olly szépek, mint amott [...] én, részemről, sohasem helyeztem volna azt Pisano művével szembe”.⁷ Valóságos hazafiúi kérdés alakult ki a két mű megítélésekor: melyiket szeressük jobban? sikerült, de külföldit, vagy a kevésbé sikerült hazait?

Kapcsolatukból ismeretes még egy Rudnay-portré (7. kép) is szintén ruszkicai márványból – ez a mai napig megvan a Keresztény Múzeum gyűjteményében – illetve a hercegprímás 1831-es halálát követő elszámolásokból tudjuk, hogy az a két „kerubim” valamilyen formában mégiscsak elkészült (volna). Tudniillik 1833 nyarán Ferenczy igazolást, illetőleg kérvényt állított ki arról, hogy a „Ruszka-hegyi Fejér Márvány” bányájában várnak lenagyolva a bazilika főoltára mellé szánt, mintegy 7 láb (cca. 2,2 méter) magas angyalszobrok (2 angyal és 4 szárny 2 darabban). A fejtésért és az addigi kőfaragásért közel 1000 ezüstforintot kér és a későbbi iratokból tudjuk, hogy mindezt meg is kapta, de az nem derül ki, hogy ezek sorsa mi lett.

Ferenczy utolsó ismert kapcsolata Esztergommal a Rudnayt követő Kopácsy Józsefhez köthető és az 1844-es dátumhoz. Bár Ferenczy ezekben az években a Mátyás- emlékmű körüli tervezgetésbe (és harcokba) merült el szinte teljesen, a szükség mégis rávitte arra, hogy nála jelentkezzen. Azt javasolta ugyanis a prímásnak, hogy csináltasson egy ércajtót a templomra – a Mátyás-szobor öntése előtt ez talán előpróbaként is praktikus lett volna. Kopácsy erre azonban nem volt hajlandó.

Végül, ami a másik, a Rómából küldött gipsz „kerubimok” sorsát illeti: Ferenczy a prímás halálát követően 200 ezüstforintot kért értük – ezt meg is kapta –, a szobrokat pedig több építészeti modellel együtt egy szekrényben tárolták a Primási Könyvtárban. 1832-ben biztos. Utána viszont ezeknek is nyoma veszett.

⁷ Regélő (65. sz.) 1835. augusztus 13., 513-514. A síremlékre vonatkozóan bővebben lásd: SZERDAHELYI Márk: Az esztergomi Károly Ambrus-síremlék Rudnay Sándor hercegprímás levelezésében és a korabeli sajtóban. In: TÜSKÉS Anna (szerk.): *Ars perennis*. Budapest, 2010, 309–316.

Lőrincz Viktor Olivér

GANNEVAL EGYHÁZI ÉPÜLETEI ÉS ESZTERGOMI TERVEI

„Az új templom fala kezdődik mint magbul,
Ennek Forkonrasti adatott példájul,
Mindszentnek havában mert minden megújul,
Ily jók következnek e szent házasságbul.”

– írja Széless György, a Bakócz-kápolna papja 1763-ban, Barkóczy Ferenc esztergomi érsek névnapja, és Erdődy Jánosnak, valamint Széchenyi Annának a kápolnában kötött házassága alkalmából.¹ A részlet számos szempontból kitűnő kontextust ad témánkhoz: Széless maga az esztergomi emlékek egyik fontos forrása, az e kötetben is több helyen hivatkozott kéziratának két korábban is ismert változata mellett egy harmadikat Zágrábban sikerült fellelni². A hivatkozás Erdődy és Bakócz családi kapcsolataira³ megalapozza az újjászületésről szóló narratívát, ezt erősíti a hasonlat, mely a kápolnát, mint az építkezés magját mutatja be. Széless itt nemcsak azt jósolta meg, hogy a kápolna a későbbi építkezések fizikai kiindulópontja lesz – hiszen a tervek is igyekeztek figyelembe venni az épületet, és az végül a megvalósult székesegyháznak is része lett – de arra is ráértett, hogy a Barkóczy által megrendelt tervek végső soron – mintegy alvó magként – magukban hordozták a későbbi

¹ Esztergom, Főszékesegyházi Könyvtár, Coll. II. 94/5. Hirdető levél, melyben Méltóságos Groff Erdődy János, és Gróffné Kiss Asszony Szécsényi Anna Menyegzői Solemnitásban Megh tiszteltetnek 1763 Esztendőben Mind szent havának 4. napján Azon ritka böcsű márvány Kápolnában, mellyet Bakocs Tamás Esztergami Érsek, vér Erdődy házhoz fel építet És Barkoczy Ferencz Kegyelmes Herczeg Egy házi Palliumát vér Szécsényi házhoz fel vette, Midőn Esztergami nagy Templom, Káptalan, és a Semináriumok által hozására Készétendő épületek el kezdettek., idézi SZELESTEI 2007, 120.

² SZÉLESS 1761 (1998), LŐRINCZ 2014.: RVDera ECCLeslarVM Vnius Catheralis s. Adalberti M Alterius Collegiatae eCCleslae DIVI Stephani prothoMartlrls In arce Strig[onense] existentia descripta donec exsurgat NoVV's MeLChiseDeCH aut aDsit Insignis, paciflCU's SaLaMon qui excitet Domino tabernaCVLUM Deo laCob, Zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, kézirat, R 3040.

³ SZELESTEI 2007. 119.

*Előző oldalon:
1. kép. A váci
székesegyház
homlokzatának
rajza
(magántulajdon)*

tervek és építkezések lényeges elemeit. A Barkóczy által elvetett mag szöckent szárba és hozott végül termést a következő évszázad folyamán. A *renovatio* gondolata⁴ pedig szintén megjelenhet Széless költeményében Fuorcontrasti kapcsán: bár az a 19. századi felvetés, hogy Felsőtárkányban a Barkóczy mint egri püspök által építtetett kastély helyén már esztergomi elődjének, Estei Hippolitnak, illetve Bakócz Tamásnak is állt volna palotája, és hogy maga a név is innen eredeztethető, egyelőre nem nyert bizonyítást⁵, de Barkóczy talán nem véletlenül fogott építkezésbe híres elődjei vadaskertjének területén.

Barkóczy törekvései Esztergomban kapcsolódnak kortársai törekvéseihez, és illeszkednek a megbízók és megbízottak korabeli hálózatába: az Egerben Barkóczyt követő, annak Fuorcontrastiját egyébként leromboltató⁶ Eszterházy Károly Mojzer Miklós szerint a Franz Anton Pilgram által készített váci rezidenciaterveit adaptálja új székhelyén⁷, Lepoldnál az esztergomi tervek kapcsán felmerül Giovanni Battista Ricca neve, aki aztán Forgách Pál nagyváradi építkezéseinek szerepét⁸, ugyanakkor Forgách váci törekvéseit kevesebb siker koronázza. Esztergomban és Vácott is feltűnik Oracsek Ignác⁹. Ugyancsak a Bakócz-kápolnában adja át Migazzi Kristóf Barkóczy Ferencnek az érseki palliumot¹⁰, és mindketten megbízói lesznek az itt tárgyalandó Isidor Marcellus Amandus Ganneval¹¹ francia építésznek.

Ganneval esztergomi tevékenysége számos kérdést vet fel, a szerzők döntő többsége egy, az 1970-es évek során két lépésben elvesztett famodellt tulajdonít neki, mely jelenleg csak fotókról ismert.¹²

Mivel Horogszegi Tamás az ismert, az eltűnt és az előkerült tervekhez vonatkozó szakirodalmat új adatokkal kiegészítve kitűnően összefoglalta a közelmúltban,¹³ e tanulmányban csak arra koncentrálnunk, milyen stíluskritikai elemek erősíthetik vagy gyengíthetik a famodell attribúcióját, összevetve más, biztosan Gannevalnak tulajdonítható művekkel.

A famodell átfogó elemzését Mojzer Miklós adta, aki egyrészt a Navis Ecclesiae ideájának megtestesülését látta benne, másrészt a székesegyházat a Bakócz-kápolna felnagyításaként és megnégyszerezéseként értelmezte, az így kapott centrális tér meg-

⁴ Ganneval tervei és a Bakócz-kápolna kapcsán lásd FARBAKY 2000. 165–167.

⁵ SUGÁR 1996. 107–108.

⁶ SUGÁR 1996.

⁷ MOJZER 1960. (Itt nem térünk ki az épületegyüttes funkciójával – egyetem vagy püspöki palota – kapcsolatos téves hipotézisére.)

⁸ LEPOLD 1933. 27.

⁹ BÓNISNÉ 1932., PROKOPP 1981.

¹⁰ SZELESTEI 2007. 117.

¹¹ A Canevale helyett Ganneval írásmódot ma már bevettnek tekinthetjük, minden autográf dokumentumon így szerepel a neve (vö. BIBÓ 2004. 205.)

¹² E kötetben RAFFAY Endre (2025) reprodukálta egy részletét: 96. oldal 7. kép.

¹³ HOROGSZEGI 2022. Lásd továbbá KELÉNYI 2022.

hosszabbításával a szerinte lokális középkori emlékeket (Zsámbék) idéző két torony által közrefogott főhomlokzat irányába.¹⁴

Mojzer szerint a famodell megérdemli a forradalmi jelzőt, mert az az egyébként – szerinte – historizáló megoldásokat geometrikus formákra redukálja. Azt ugyanakkor ő is elismeri, hogy ennek részben a modell vázlatos volta az oka.¹⁵ Valóban, túlságosan messzemenő következtetéseket nem lehet levonni a famodellből, hiszen az egy korai klasszicizáló vagy akár forradalmi épületegyüttesnek éppúgy a tömegvázlata lehet, mint egy barokk tervnek, amelynek a díszítő részletei hiányoznak. Korántsem biztos például, hogy az egyszerű gúla alakú toronysisakok középkori előzményekre utalnak, és nem a régióban bevett barokk toronysisakok egyszerűsítve kifaragott változatai. A modelltől tehát csak korlátozottan lehet következtetéseket levonni a stílusra nézve, és ezt kellene összehasonlítani a biztosan Gannevalnak tulajdonítható néhány egyházi épülettel.

A Wiener Neudorfban található, jó eséllyel Gannevalhoz köthető Maria Schnee plébániatemplom¹⁶ nem igazán igazít el minket, sem a homlokzat, sem a váci székesegyház továbbgondolásának tekinthető alaprajz tekintetében. A Jiří Kroupa által publikált, a Moravský Krumlov-ban található kastély kápolnájához készült, Ganneval által szignált tervsorozat¹⁷ bár kapcsolatot teremt a francia uralkodói kápolnákkal, így különösen a Versailles-i kastély Sainte Chapelle-jével, illetve egyértelművé teszi, hogy a váci székesegyház belső terének kidolgozása is Gannevalhoz köthető, de az esztergomi modell szerzősége tekintetében szintén nem szolgál új érveléssel.

Eddig publikálatlan az a müncheni kézirat, mely a pesti Újépület leírását adja az egyes részek funkcióinak megnevezésével.¹⁸ Ez tartalmazza a meg nem valósult központi kápolna homlokzati rajzát is (2. kép). A nyolcszög alaprajzú, kétszintes épület kapcsolatban hozható a pesti Versorgungshaushoz hasonló funkciót ellátó¹⁹ Salpêtrièrre-kórház kápolnájával (Louis Le Vau és Libéral Bruant), annak központi, szintén oktogonális részével. Ez a centrális, hajókkal bővített épület esetleg mintául szolgálhatott a famodell székesegyházához. Az Újépület alaprajzát (3. kép) összevethetjük az esztergomi épületegyüttesével. A Versorgungshaus megoldása nem áll távol Claude Nicolas Ledoux első tervétől, amit az Arc et Senans-ban építendő sóleparló (saline) számára készített.²⁰ A valóban egyszerű geometriai formákra – egy nagy négyzethez 45 fokban kapcsolódó négy kisebb négyzetre – redukált alaprajz meglehetősen távol áll az eszter-

¹⁴ MOJZER 1973., KELÉNYI (2022) a Navis Ecclesiae-t utólagos belelátásnak véli (351. oldal 12. lábjegyzet).

¹⁵ MOJZER 1973. 495.

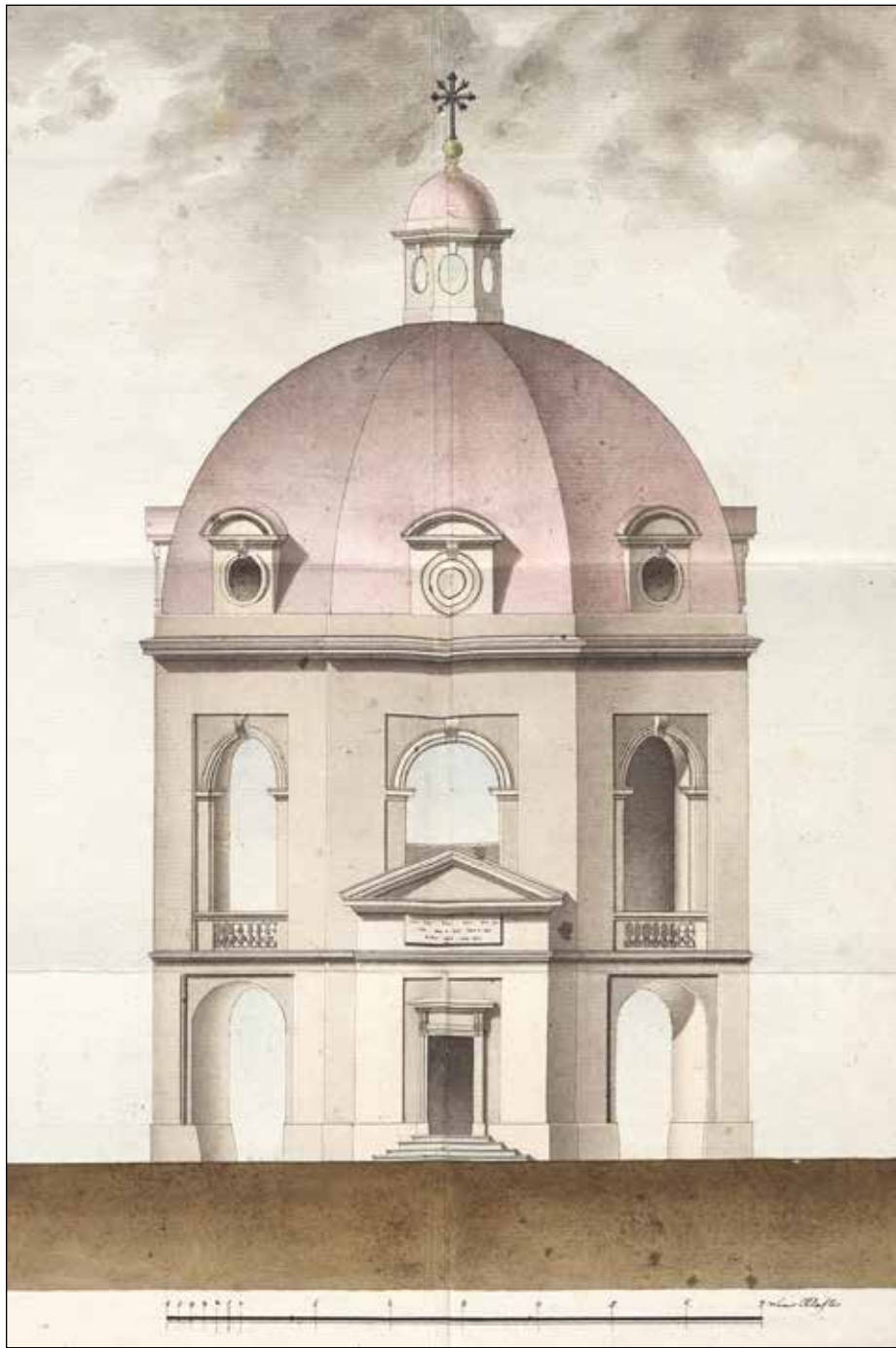
¹⁶ BIBÓ 2004. 217.

¹⁷ Nemzeti Műemlékvédelmi Hivatal, Prága, Inv.-Nr. PPOP 991-5-0642-0645, KROUPA 2013. 11–13. oldal 8–13. kép.

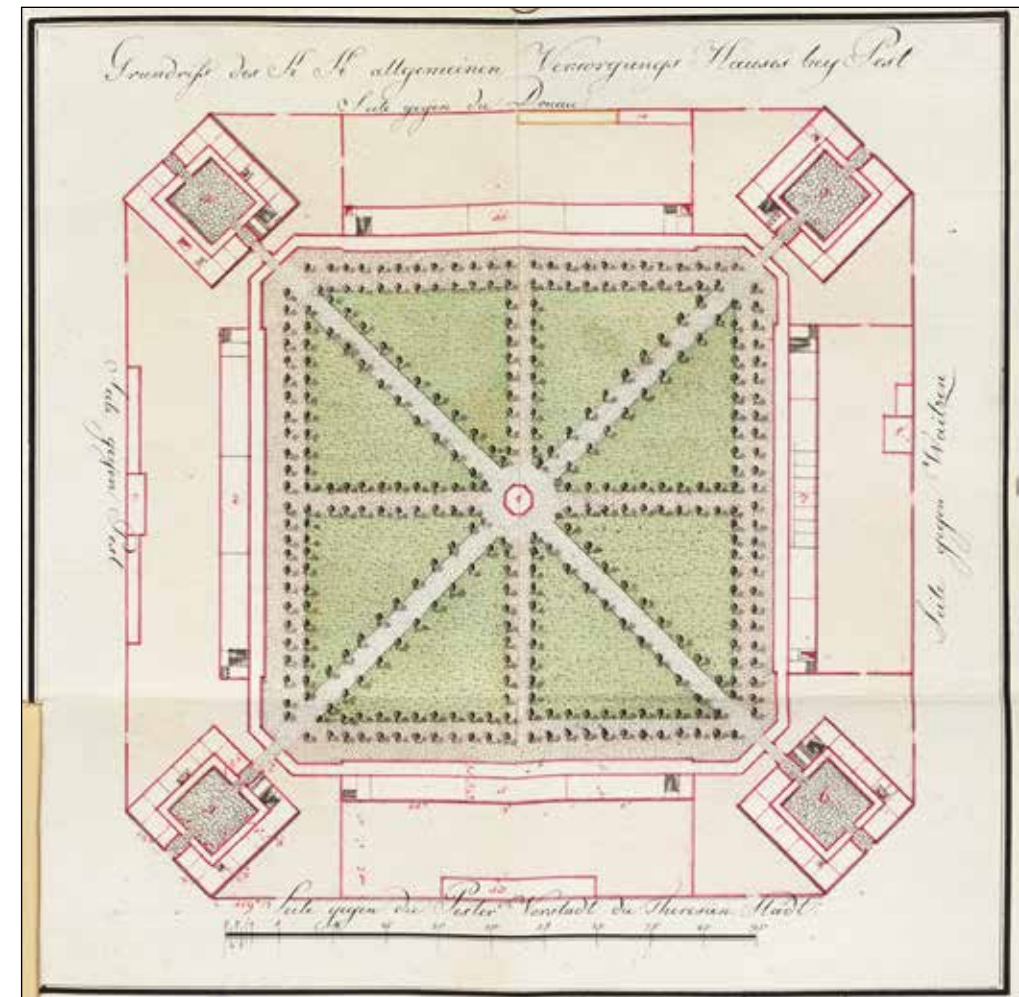
¹⁸ Entwurf zu einem K.K. Versorgungshaus in Pest (Budapest/Ungarn) – Bayerische Staatsbibliothek, Cod.icon. 207 mf.

¹⁹ Mint az a kéziratból is kiderül, az Újépület sem kaszárnyának épült eredetileg.

²⁰ Bár a tervek már az Újépület előtt elkészültek, a szélesebb közönség számára csak 1804-ben váltak elérhetővé a L'architecture considérée sous le rapport de l'art, des mœurs et de la législation. első kötetének publikálása után (H. L. Peronneau, Paris).

2. kép. A pesti Újépület (I.M.A. Ganneval) kápolnájának homlokzata. In: Entwurf zu einem K.K. Versorgungshaus in Pest (Budapest/Ungarn) – Bayerische Staatsbibliothek, Cod.icon. 207 mf.

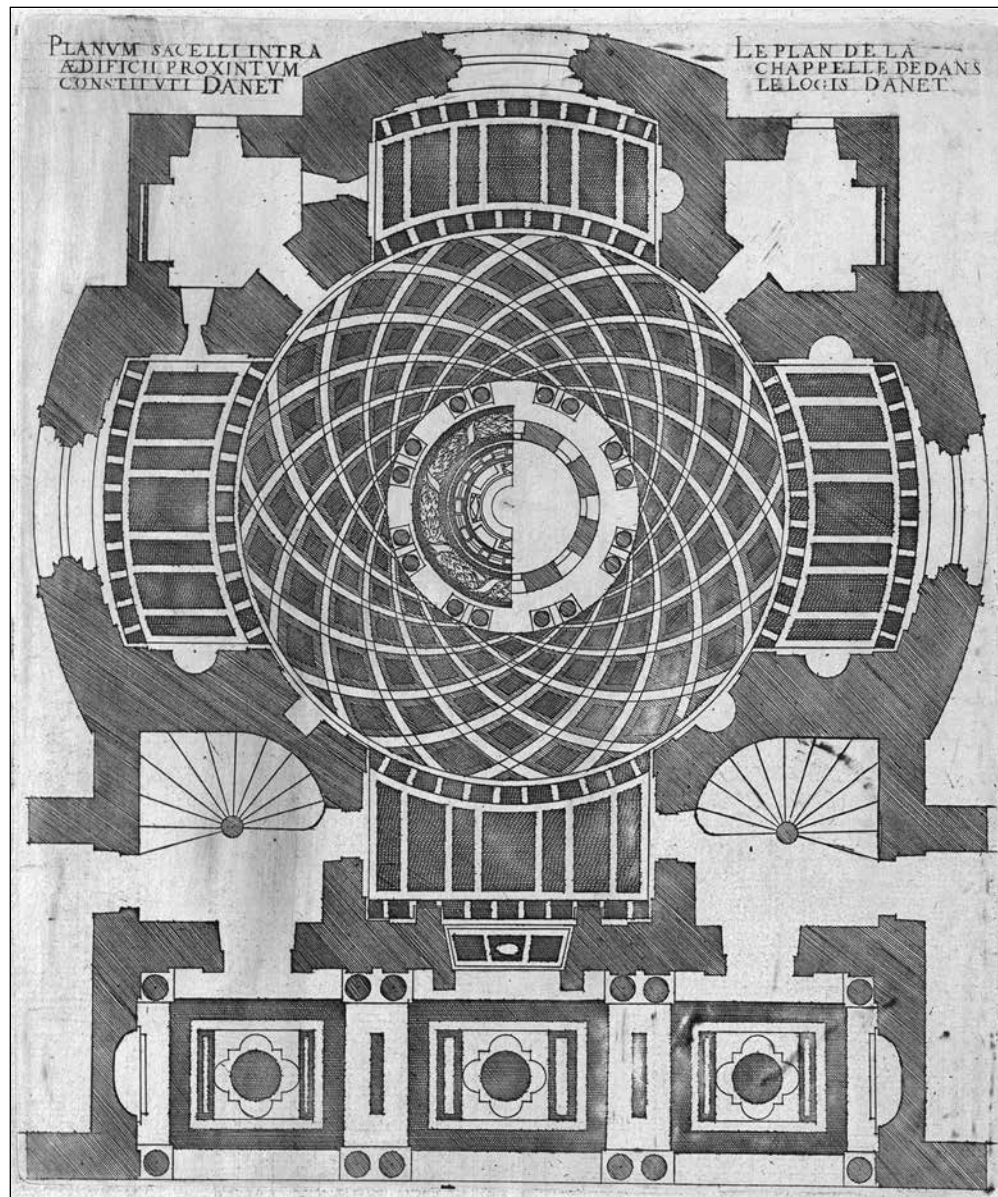

3. kép. A pesti Újépület (I.M.A. Ganneval) alaprajza. In: Entwurf zu einem K.K. Versorgungshaus in Pest (Budapest/Ungarn) – Bayerische Staatsbibliothek, Cod.icon. 207 mf.

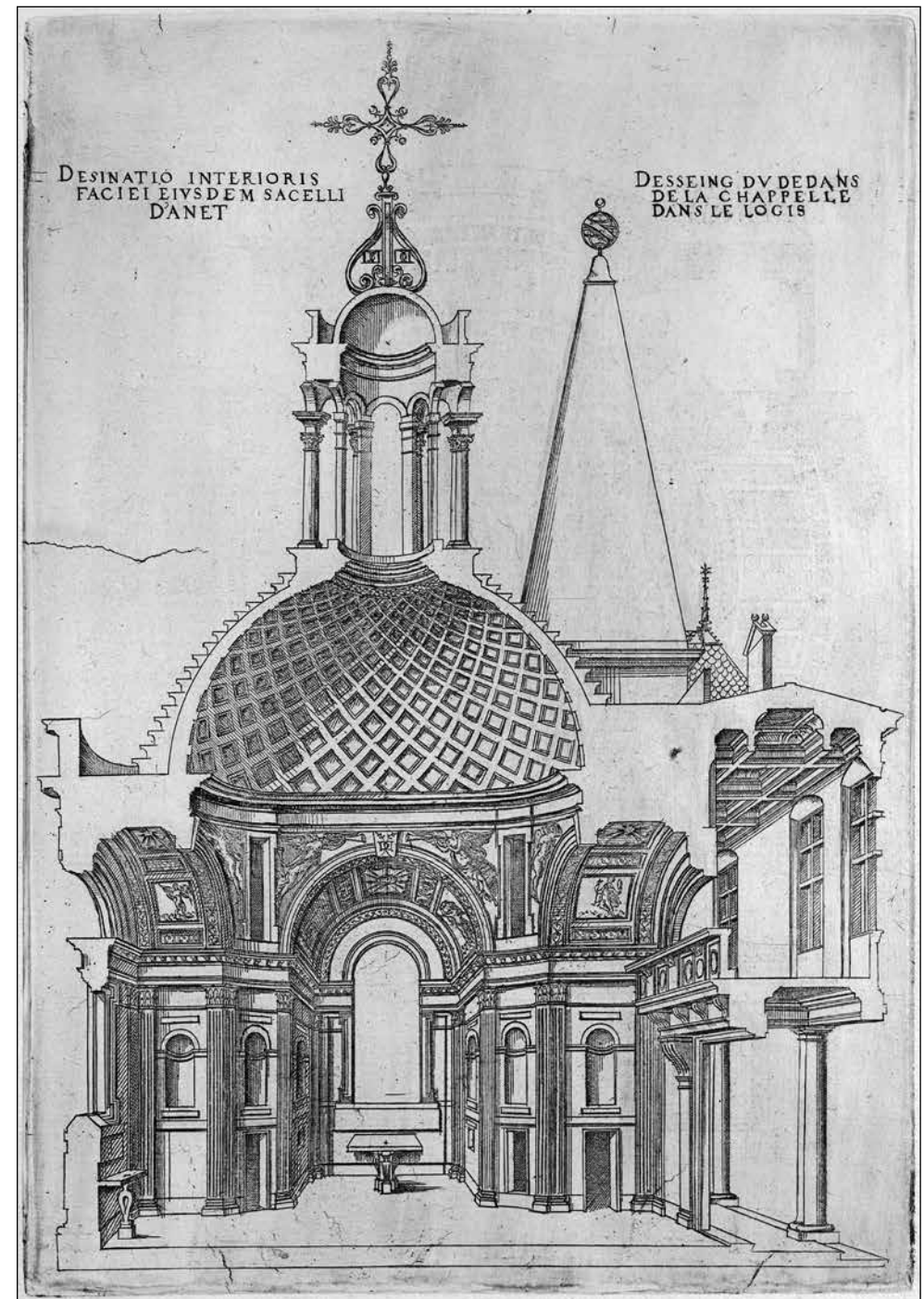
gomi famodell megoldásaitól. Igaz azonban az is, hogy a pesti síkságon sem a speciális terepviszonyokat, sem a korábbi beépítettséget nem kellett figyelembe venni.

Francia analógiák után kutatva felmerül még a Philibert de l'Orme által II. Henrik szeretőjének, Diane de Poitiers-nak épített anet-i kastélya, illetve annak kápolnája. Ez az épület metszetes ábrázolásokból is ismert volt (4–5. kép), és alaprajzában mutat némi hasonlóságot az esztergomi famodellel: mind a szentély, mind a kereszthajó íves záródású, a két tornyot egyszerű gúla fedi. Az épület ma szabadon áll, de eredetileg a kastély egyik szárnyához kapcsolódott, így analógiaként felhasználható főhomlokzata tulajdonképpen nem volt.²¹

²¹ A típusról bővebben: BOUDON & BLÉCON 1985.

4. kép. Az anet-i kastély kápolnájának alaprajza (In: DU CERCEAU 1607)

5. kép. Az anet-i kastély kápolnájának metszete (In: DU CERCEAU 1607)

Végső soron a leginkább kínálkozó párhuzam, melyre Ganneval nem sokkal esztergomi jelenléte után megbízást kap, a váci székesegyház (1. kép). Róka János 1777-es könyvének Vác város látképét mutató metszetén²² a váci székesegyház főhomlokzatától a Dunáig egy lejtő vezet, a templom előtti téren egy obeliszks van. A pilgrami tervekkel ellentétben a püspöki palota kikerül a fő tengelyből, szabaddá téve az utat a folyóig. Megmarad ugyanakkor a főút keresztengelye is. Ez összevethető a famodell rámpájával is, ami tulajdonképpen a terv egyik megvalósuló lényegi eleme. Természetesen a terep adottságai miatt Esztergomban a rámpa nem a Dunához vezet, hanem ellenkező irányba. Vácon a jóval enyhébb lejtő miatt a két tengely találkozása könnyen megoldható volt, érdemes viszont kiemelni, hogy Esztergomban a famodell készítője még nem úgy tervezte feloldani a két tengely kereszteződésének problémáját, ahogyan az végül megvalósult. A Sötétkapu alagútja helyett a famodellen a keresztengelyt kisebb rámpákkal, illetve a terep lejtésével oldotta meg a tervező. A folyó és az épületegyüttes kapcsolata nemcsak a Duna menti világi és egyházi rezidenciák (például Melk) esetében merült fel, mint építészeti feladat, de Párizsban is több olyan épületegyüttes volt, ahol a Szajnáig egy tágas tér (*esplanade*) vezet a váci eredeti megoldáshoz hasonlóan: ilyen az Invalidusok épületegyüttese, az École Militaire, vagy a jelenlegi Concorde tér.

Ami magát a székesegyházat illeti, bár az alaprajz tekintetében a Pilgram-féle építkezések miatt Gannevalnak meg volt kötve a keze²³, a megvalósuló székesegyház alaprajza, főleg a külső tekintetében tovább redukálódott. Nyoma sincs íves záródásnak sem a főhomlokzaton, sem a kereszthajónál, de még az egyébként félköríves szentély is egyenes záródású kívülről. Kritikus kérdés az attribúció szempontjából, hogy hogyan oldotta volna meg Ganneval a modell szerint íves záródású esztergomi főhomlokzatot ismerünk, és Ganneval tervei is Hillebrandt vagy Pilgram ilyen megoldásai közé ékelődnek be. Ganneval mestereinél és lehetséges előképeinél azonban aligha találunk ilyet. Bibó István megfigyelését, hogy a váltakozó oszlopközök a váci homlokzaton valamilyen módon a lanterna ablakainak rövidülését adják vissza,²⁴ megfogalmazhatjuk úgy is, hogy az oszlopcsarnok egy cirkuláris megoldás, például egy monopterosz síkvetületeként is felfogható, ténylegesen íves oszlopcsarnokot Ganneval előképei között homlokzati megoldásként azonban nehezen találunk. Ráadásul a modell szerint a főhomlokzat oromzata vagy timpanonja is íves, tehát még ha egy sík homlokzathoz kapcsolódó íves oszlopcsarnokot esetleg el tudnánk képzelni – nem túl meggyőzően hivatkozva például a Maria Schnee karzatának íves megoldására –, Ganneval formakészletével nem igazán lehetne rekonstruálni az íves oromzatot.

A kupolához visszatérve: itt a legszembeötlőbb különbség a dob hiánya Vácon. Tény, hogy a főpárkány fölötti régióban, közvetlenül a Maulbertsch-kupolafreskó alatt váltakozó ritmusú oszlopszékeket figyelhetünk meg, amelyek esetleg fal-nyílás-váltako-

²² RÓKA 1777. 35.

²³ Arról, hogy milyen készütségi fokon veszi át az építkezést Migazzi Eszterházy Károlytól és Ganneval Pilgramtól, itt közöltünk korábban egy dokumentumot: LŐRINCZ 2011. 95. oldal 4. kép.

²⁴ BIBÓ 2004. 209.

zásra és így egy meg nem valósult kupoladobra utalhatnak, de ennek más bizonyítékát – tervek hiányában – nem tudjuk hozni.

Korábban már érveltünk amellest is, hogy párizsi analógiák (Contant d'Ivry Madeleine-je vagy Soufflot Sainte Geneviève-je – Panthéonja) alapján a váci tornyok befejezetteknek tekinthetőek, azaz nem hiányzik róluk sem félgömb²⁵, sem másfajta, például az esztergomi modellhez hasonló lezárás, így ez is lényeges különbségnek tekinthető. Az esztergomi székesegyház változó tájolása kapcsán megjegyezzük, hogy míg a régiókban szinte minden esetben a főhomlokzatot övezik a tornyok, addig a fenti párizsi példák esetében ez nem így van, ott a szentélyhez kapcsolódnak. (Hozhatunk példákat erre Velencéből is – a kupolák megoldása szintén terelheti ebbe az irányba a gondolatainkat.) Tekintettel tehát a mindkét végén íves lezárású főhajóra, támadhat bennünk némi kétség afelől, hogy Esztergomban melyik is a templom eleje, kevéssé valószínű ugyanakkor, hogy a centrális teret a szentély irányába hosszabbították volna meg, így el kell fogadnunk azt, hogy a modell székesegyháza nem a Dunára néz. Akárhogy is, a templom viszonya a teljes együtteshez képest is furcsa, mivel a rekonstrukció alapján²⁶ a székesegyház a Duna felőli, illetve a város felőli tömbökhöz szervesen nem, csak a csücskeinél kapcsolódik.

A két épület összehasonlítása kapcsán végül azt is feltételezhetjük, hogy mivel Ganneval a váci székesegyházban ténylegesen felhasználta a fennmaradt reneszánsz balluszttereket, a Balogh Jolán által közölt esztergomi rajzai a Bakócz-kápolnáról²⁷ nemcsak az érdeklődését, de a konkrét szándékát is mutatják arra, hogy a kápolnát a saját művébe beépítse.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy most sem sikerült átvágni azt a gordiuszi csomót, amit lassan egy évszázada próbál a szakma megoldani. Sem Ganneval szerzősége mellett, sem az ellen nem hoztunk szubsztanciális érvet. Ganneval oeuvre-jének kutatása során sajnos sokszor kell szembesülnünk a dokumentumok pusztulásával, ritkaságszámba megy, ha teljesen véletlenül olyan jó minőségű rajzokat és részletes leírásokat találunk, mint amit például a pesti Újépület kapcsán itt közlünk. Mivel azonban ez a dokumentum is félredatálva és tévesen lokalizálva lappangott eddig egy közgyűjteményben, nem lehetetlen, hogy teljesen váratlan helyről majd újabb tervek, iratok kerülnek elő. Talán egyszer arra is lehetőség nyílik, hogy a székesegyház famodelljét újra fizikai valójában tudjuk megvizsgálni. Bár Ganneval életművének apró morzsák alapján történő rekonstruálása izgalmas szellemi kihívás, talán egyszer előkerül egy jelentősebb tervanyag is, amiből következtethetünk munkamódszereire, és stabilabb lábakon álló attribúciós kövekeztetéseket is levonhatunk. (E tanulmányunkban – a terjedelmi korlátok miatt – nem tértünk ki olyan egyéb egyházi épületekre, ahol a szakirodalom szintén felvetette Ganneval szerzőségét anélkül, hogy szubsztanciális bizonyítékokat szolgáltatott volna.)

²⁵ LŐRINCZ 2011. 94–95.

²⁶ Bugár Mészáros Károly alaprajzfelvételét közli MOJZER 1973 491. oldal 92. rajz.

²⁷ BALOGH 1955. 37–45. kép.

Ami pedig Ganneval esztergomi tevékenységét illeti: egyrészt a csekély mennyiségű adat alapján is kijelenthető, hogy az itt végzett munka befolyásolta későbbi karrierjét. A rendelkezésre álló kevés idő és csekély díjazás ellenére is szinte biztosra vehetjük, hogy az itt szerzett tapasztalatait felhasználta például a váci székesegyház építésénél. Minden bizonnyal az Alpokon túli reneszánsz építészet egyik legjelentősebb alkotása, a viszonylagos épségben megmarad Bakócz-kápolna volt rá hatással akkor, amikor úgy döntött, hogy a Váchoz köthető jóval csekélyebb mennyiségű és jelentőségű reneszánsz kőemléket felhasználja és megőrzi az utókor számára.

Az is elmondható ugyanakkor – a konkrét tervanyag attribúciója nélkül is –, hogy Ganneval jelentősen befolyásolhatta a későbbi esztergomi terveket és így végső soron a megvalósult épületegyüttest is. Bár viszonylag fiatalon érkezik Esztergomba, de a híres Servandoni tanítványaként, a párizsi építészet képviselőjeként, akinek értékes tapasztalatai voltak az ott zajló jelentős építkezésekkel kapcsolatban. Megbecsülését mutatja, hogy Migazzi, a váci püspök és bécsi érsek is rá bízta saját székesegyháza tervezését. Biztosra vehető tehát, hogy Esztergomban „mint magbul” nem kis részben az ő elképzeléseiből sarjad ki és hoz gyümölcsöt a Magyar Sion ideája.

Irodalomjegyzék

- BALOGH 1955: Balogh Jolán: *Az esztergomi Bakócz kápolna* – Magyar Műemlékek Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata 1955.
- BIBÓ 2004: Bibó, István: A váci székesegyház helye és jelentősége a magyar építészet történetében, In: Bodnár Szilvia et al (szerk.): *Maradandóság és változás*, MTA Művészettörténeti Intézet/ Képző- és Iparművészeti Lektorátus, Budapest, 2004. 205-218.
- BÓNISNÉ 1932: Bónisné Wallon Emma: Oracsek Ignác váci székesegyház-terve, *Archaeológiai Értesítő* 1932/46. 179-181.
- BOUDON & BLÉCON 1985.: Françoise Boudon, Jean Blécon: *Philibert Delorme et le château royal de Saint-Léger-en-Yvelines*. Picard, Paris, 1985.
- DU CERCEAU 1607: Androuet Du Cerceau, Jacques: *Second volume des plus excellents bastiments de France*. Párizs, 1607.
- FARBAKY 2004: Farbak Péter: A középkor renovatioja a 18. századi magyarországi barokk művészetben, In: Bodnár Szilvia et al (szerk.): *Maradandóság és változás*, MTA Művészettörténeti Intézet/ Képző- és Iparművészeti Lektorátus, Budapest, 2004. 160–176.
- HOROGSZEGI 2022: Horogszegi Tamás: Az esztergomi főszékesegyház és egyház-kormányzati központ építészeti koncepciójának kialakulása és változásai: I. rész: Az esztergomi Várhegy a 18. század második felében, *Művészettörténeti Értesítő* 2022/71. 1–26.
- KELÉNYI 2022: Kelényi György: Tervek az esztergomi székesegyház felépítésére a XVI-II. században In: Prokopp Mária (szerk.) *Új kutatások Esztergom megyei jogú város építészeti értékeiről*, Esztergom Város Önkormányzata, Esztergom, 2022. 346–355.
- KROUPA 2013: Kroupa, Jiří Die Idee der josophinischen Residenz : Die Architekten

- Isidore Marcel Ganneval und Johann Christoph Fabich in Mährisch Kromau. In: *Opuscula historiae artium*. 2013/1, 2–25.
- LEPOLD 1933: Lepold Antal: Ki csinálta az esztergomi Bazilika első tervét? *Nemzeti Újság* 1933/1 27.
- LŐRINCZ 2011: Lőrincz Viktor: Róma vagy Párizs? Megjegyzések a váci székesegyházhoz In: Tóth Áron et al. (szerk.) *„És az oszlopok tetején liliumok formáltattak vala” – Tanulmányok Bibó István 70. születésnapjára*, CentrArt Egyesület, Budapest, 2011, 93–98.
- LŐRINCZ 2014: Lőrincz Viktor: La symbolique juridique de la «Porta speciosa» de La cathédrale archiepiscopale d'Esztergom en Hongrie au XIIe siècle In: Béatrice Fourniel (ed), *La justice dans les cités épiscopales du Moyen Âge à la fin de l'Ancien Régime*. Presses Universitaires Toulouse 1-Capitole 2014. 241–260.
- MOJZER 1960: Mojzer Miklós: A váci barokk rezidencia. Dercsényi – Granasztói: Vác c. könyvével kapcsolatban. *Művészettörténeti Értesítő*, 1960/9. 280–289.
- MOJZER 1973: Mojzer Miklós: Canevale esztergomi rezidencia-terve, *Építés – Építészettudomány* 1973/3–4, 489–496.
- PROKOPP 1981: Prokopp Gyula: Az esztergomi „királyi város” a 18. században. *Művészettörténeti Értesítő*, 1981/30. 1–22.
- RAFFAY 2025: Raffay Endre: Rudnay székesegyháza és a Bakócz kápolnája, In: Prokopp Mária: *A Magyar Sion gondolat építészeti megvalósítása a Reformkor kezdetén – Rudnay Sándor hercegprímás*, Ars Sacra Alapítvány, Budapest. 86–99.
- RÓKA 1777: Róka, Johannes (János): *Alt und neu Waitzen*, Johann Michael Landerer, Pozsony és Kassa, 1777.
- SUGÁR 1996: Sugár István: Gróf Barkóczy Ferenc egri püspök Felsőtárkányban építtetett Fourcontrasti kastélya s annak 1761. július 17-i átadása, *Művészettörténeti Értesítő* 1996/1–2., 107–121.
- SZÉLESS 1761 (1998): Széless György: *Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház*. Széless György 1761. évi leírása a Szent Adalbert székesegyház és a Szent István templom romjairól, Fordította: Waigand József és Romhányi Beatrix. A bevezetést és jegyzeteket írta: Marosi Ernő és Horváth István. Kultsár István Társadalomtudományi és Kiadói Alapítvány, Esztergom, 1998.
- SZELESTEI 2007: Szelestei N. László Barkóczy Ferenc érsek névnapja 1763-ban. In: *Magyar Sion* 2007/1, 116–122.

Szuromi Rita

PYRKER JÁNOS LÁSZLÓ VIDÉKI „SZITTYA VIRÁGAI”

Az alsópapság műveltsége az egri érsekségben Rudnay Sándor hercegprímás idején

A Kárpát-medence egyházi életének központjaként megálmodott Magyar Sion gondolata építően hatott a történelmi érsekségekre reformkori szellemi életére is. Eger, amely a Szent István által alapított tíz egyházmegye egyikeként évszázadokon át párhuzamosan fejlődött az esztergomi érsekséggel, a 19. század elején sem maradt le az ország szakrális központjának szellemi- és kulturális központjától.¹ Az 1822-ben elkezdődött nagyszabású építkezés és az esztergomi Bazilika alapkövetétele az egri felsópapságot is ráébresztette arra, hogy az 1804-ben érseki rangot nyert észak-magyarországi város főszékesegyházának kivitelezése sem tűr halasztást.

Rudnay Sándor hercegprímás (1760–1831) kor- és pályatársa volt Eger érsekének, Pyrker János Lászlónak (1772–1847). Mindkettő egy olyan, a korszakban természetesnek tekinthető multikulturális közegeből származtak, amely műveltségüket alapjaiban határozta meg: több nyelven beszélő, író és prédikáló egyházi személyek voltak, Rudnay Sándort a szlovák művelődéstörté-

¹ A két egyházmegye fejlődése, élete között számos párhuzam mutatható ki. Mindkét egyházmegye virágkorát a humanizmus korában élte, Estei Hippolit esztergomi érsek 1497-ben cserélte el székét Bakócz Tamás egri püspökkel (1493–1497). Estei Hippolit egri utódai, Szalkai László és Váradai Pál is esztergomi érseki kinevezést nyertek, tehát egy fél évszázadon át a főpapok egymást váltották a két szakrális központban. A hódoltság komoly terheket rótt mindkét egyházmegyére: Rudnay Sándor feladata lett, hogy Nagyszombatból 1820-ban visszaköltöztesse az érseki székhelyet Esztergomban, s ezzel egy 1683 óta fennálló helyzetet szüntessen meg. Kortársa, Pyrker János László Egerben szintén évszázados adósságot törlesztett: az érseki palota mellett álló, szerény, barokk székesegyház helyett – amely alig különbözött egy falusi templomtól – a fiatal érsekséghez méltó főszékesegyházat épített.

*Előző oldalon:
Rudnay Sándor
(Ismeretlen művész
metszete, Esztergom,
Keresztény
Múzeum)*

Friedrich Lieder: Pyrker János egri érsek arcképe, 1830-as évek
ELTE Egyetemi Könyvtár - grafikák
Ltsz: 000819230

net jeles személyiségei között tartják számon, Pyrker János László epikus költeményei pedig német nyelven maradtak fenn, ugyanakkor mindketten a magyar királyság alattvalóiként szolgálták koruk és egyházuk gyarapodását. Kettőjük pályakezdésében is több párhuzam mutatható ki.

Felsőöri Pyrker János László 1772. november 2-án a Fejér vármegyei Nagylángon született. Családja 1582-ben kapott nemesi adománylevelet Rudolf királytól Alsó- és Felsőörrre, melyeket már I. Károly 1327. évi adománya alapján is birtokoltak. Családja középkori birtokos nemesi család volt, igaz, ez a földvagyon a 18. századra már igencsak összezsugorodott. Pyrker János László édesapja ezért már olyan foglalkozást választott, amely méltó volt az armalista nemesség kora újkori hagyományaihoz: uradalmi tisztartóként tartotta el családját. Az armalista nemesség már a 17. században is szívesen he-

lyezkedett el alsóbb fokú értelmiségi pályákon, a vármegyei adminisztrációban, vagy az uradalmak igazgatás rendszerében. Ez a hivatásválasztás egyfajta presztízsbeli elkötelezést jelentett a városi polgárságtól és a birtokon gazdálkodó nemesektől is. Ennek a tisztviselői nemesi csoportnak, amelyet nevezhetünk korai alsó fokú tudás elitnek is, az anyagi lehetőségei igencsak korlátozottak voltak. A fiatal Pyrker János László bármennyire is tehetséges diák volt – képességeire felfigyeltek a székesfehérvári gimnázium tanárai, Ányos Pál és Virág Benedek is –, a pécsi Bölcséleti és Jogi Akadémiát mégsem tudta befejezni, mert megváltozott családja anyagi helyzete, ezért dolgozni kényszerült. Budán helyezkedett el a Helytartótanácsnál, ahol egy szicíliai gróf mellett titkári állást vállalt, aki Itáliába is magával vitte. Utazásait befejezve 1792. október 18-án Lilienfeldben belépett a ciszterci rendbe, ahol négy évvel később pappá szentelték.²

Pyrker pályakezdése tehát lényegesen nehezebben indult, mint Rudnay Sándoré. Az esztergomi főpap ősnemes magyar nemzetségből származott, a rudnai és divékújfalusi Rudnayak a Divék nemzetségbelieknek tartják magukat, a család első írásos oklevele, egy osztályegyezség, ugyancsak a 14. század közepén keletkezett. Rudnay Sándor apja, András bokréti szolgabíró, majd érsekújvári főszolgabíró, vagyis a vármegyei adminisztráció tagja. A családfőt ez esetben is a tudás elitben kell elhelyezni, de a vármegyei szolgálat már lényegesen jobb körülményeket biztosított, mint az uradalmi szolgálatvállalás. Rudnay Sándor pályájának kezdete ezért is volt könnyebb: tanulmányait Nyitrán a piaristáknál és a pozsonyi főgimnáziumban kezdte, filozófiát a nagyszombati Királyi Akadémián, teológiát Budán tanult, pappá 1783-ban szentelték Nagyszombatban.

² HORVÁTH 2013: 5.

Pappá szentelésük után mindkettőjüket vidéki szolgálattal bízták meg: Pyrker a lilienfeldi kolostor apátjaként 1812-ben ismerte meg I. Ferenc osztrák császárt, magyar és cseh királyt, aki következő évben császári titkos tanácsosnak, 1819-ben szepesi püspöknek, 1820-ban velencei pátriárkának nevezte ki. Pyrker, aki 1826-ban kapta meg egri érseki kinevezést, az uralkodó iránti hűségét sosem titkolta, a császár halála után úgy fogalmazott: „Ötöle kaptam a jólétet, a méltóságot és a kitüntetést, melyekre az olyan születésű ember, mint én soha nem is gondolhatott volna!”³ Erről a külső segítséggel kezdődő karrierútról sosem feledkezett meg a főpap: az egri szeminárium szegény származású növendékeinek támogatása, az iparosok gyermekeinek egyházi pályáorientációja végigkísérte életét.

Rudnay útja 1815-ben Erdélybe vezetett. Erdély püspökeként igyekezett alaposan megismerni a plébániákat és a községeket. Az 1816-os éhínség alatt megnyitotta magtárait az ínségesek számára és a nyomort pénzzel enyhítette. Figyelmét nem kerülte el az sem, hogy a ferences rendiek fegyelme meglazult, a kolostorok élete már nem a lelkipásztori tevékenységről szól. Ezért határozta el, hogy szerzetesi szemináriumot alapít Gyulafehérvárott. A püspök a papnevelésben tanuló 26 kispap számát három év alatt ötvenre növelte és a szeminárium fenntartására évenként 16 ezer forintot költött a saját vagyonából.⁴ Az erdélyi kispapok képzést esztergomi kinevezése után is támogatta.

A szemináriumi papnevelésre mindkét főpap hangsúlyt helyezett. Ebben a törekvésben mindkettőjük pályakezdése visszaköszön: az alsó- illetve középfokú tudás elitben élő gyermekek számára a tanulás a mobilitás lehetőségét jelentett, amely akár a legmagasabb egyházi méltóságok elnyeréséig is vezethetett.

A műveltség terjesztése, a szellemi értékek gyarapítása tehát mindkét egyházi főméltóság értékrendjében éppen akkora szerepet kapott, mint egyházmegyéjük épített kultúrájának fejlesztésére.

*

Esztergom, hazánk vallási központja a reformkorban is értékadó példa maradt. Pyrker János László egri főpap 1826. évi kinevezésekor már jól ismerte az Esztergomban 1822 óta zajló nagyszabású építkezést, a Magyar Sion tervét, ami felkeltette az érdeklődését. „Nyilván az ő kezdeményezésére történt ugyanis, hogy 1828 elején Rudnay arra utasította Packhot, küldje el Pyrkernek az épülőfélben levő esztergomi bazilika rajzait. Pyrker a február 5-én kelt, Packh-hoz intézett levelében köszönte meg a küldeményt és hozzáfűzte, hogy csak beható tanulmányozás után fogja azokat visszaküldeni. Ez június 14-én történt meg. A kísérőlevélben arra kérte Packhot, jöjjön el Egerbe. (...) Packh eleget tett a meghívásnak és akkor kapott megbízást Pyrkerktől az egri székesegyház tervének elkészítésére. Packh 1829 tavaszára készült el a tervvel és április elején küldte el a rajzokat Pyrkernek.”⁵

Az egri érsek elgedett volt Packh terveivel, s már az építkezés elkezdését tervezte, amikor Packh esztergomi elfoglaltságai miatt visszamondta Pyrker megrendelését. Az

³ HORVÁTH 2013: 6.

⁴ MARTON 1993: 116.

⁵ PROKOPP 1974: 13.

egri érsek nem fogadta barátságosan az építésznek ezt a lépését, mivel emlékirataiból ez az intermezzo kimaradt.

Pyrker János László hasonló nagyszabású városépítészeti terveket szőtt, még annak ellenére is, elődei, Eszterházy Károly és Fischer István sokat tettek a püspökség egyházi rangemeléséért. Ebben a két főpap pályája ismét párhuzamokat mutat. 800 éves fennállása után az egri püspökség 1804-ben – a szatmári püspökség területének kiválása és annak megalakulása után – kapott érseki rangot. Pyrker érsek-főispán gyorsan meglátta a fiatal érsekség fejlődésének lehetőségeit.

A műveltség széles körű terjesztése nem volt lehetséges a jól felkészült, magyar nyelvű, polgári származású értelmiség nélkül. Az egri érsek ezért 1828-ban megszervezte az általa korábban Szepeskapitalanon alapított német nyelvű tanítóképzőt mintájára Egerben a magyar nyelvű tanítóképzőt. A képzés kezdetben a Foglár Intézetben kapott helyet, s csak 1852-ben költözött át a Liceum épületébe. Ezzel Egerben megszületett a magyar nyelvű tanítóképzés.

A másik, általa alapított iskola, „*schola graphidis*”, vagyis a rajziskola volt. Az iskola működtetésére saját pénzén vásárolt taneszközöket. Az iskola nem művészeket, hanem iparos embereket képzett, hiszen minden technikai és kézműves mesterség alapja a „műszaki” rajz. Pyrker jól ráértett arra, hogy jól képzett mesteremberek nélkül nem alakul ki egy olyan hazai iparos réteg, amely a nemzet további fejlődésének feltétele.

A főpapnak Egerbe érkezése után gondot okozott, hogy a velencei pátriárkasága alatt megszerzett 190 darabból álló képgyűjteményét méltó módon helyezze el. A nagy értékű kollekciónak nem volt elég helye az érseki palotában, ezért az épülethez egy új szárnyat rendelt 1832-ben Zwenger József egri kőművesmestertől.⁶ Az érseki palota déli, földszinti részén az ott lévő tiszti lakást elbontatta, a helyére pedig egy új, klasszicista stílusú emeletes szárny készült, az épületszárny két végén lévő filagóriát pedig megmagasította, hogy illeszkedjen az összképbe. Az új épületszárny első emelete kizárólag a képgyűjtemény elhelyezésére szolgált, amely a város lakossága előtt nyilvános képtárként működött. A festményeket 1845-ben ugyan elszállították a Nemzeti Múzeumba, majd az 1906-ban a megnyíló Szépművészeti Múzeumba, egy részük mégis visszakerült Egerbe, amely az Egri Képtár alapgyűjteménye lett.

Pyrker János László nevéhez fűződik az egri vár kultuszának kialakítása is. A főpap nagyon korán meglátta az egri vár történeti jelentőségét, s rendelkezésére kezdődött el a vár történeti emlékhelyé kialakítása. Előbb egy hét stációs kálvária épült ki az ágyúdomb körül, majd a Kálvária-hegy tetején három keresztet állított fel. Történetek feltárások annak érdekében, hogy megtalálják a középkori katedrális maradványait, de csak egy késő gótikus templombővítésből származó oszloppillért fedeztek fel. Erre került az egyházmegyét alapító Szent István király szobra került, amelyet az Egerben dolgozó Marco Casagrande készített. A főpap ajándékozás útján szerezte meg Dobó István dobóruszkai sírjának vörösmárvány fedőlapját, amelynek egy kápolnát alakított ki. Ezzel az egri vár kultuszát is megalapozta.

⁶ Zwenger József édesapja is mesterember volt, mégpedig a Liceum építésekor az egyik pallér, tehát Eszterházy Károly püspök szolgálatában állt. – VOIT 1964: 239.

Gondot fordított az egri gyógyvíz hasznosítására is: elrendelte a szegényes fürdőház bővítését, majd 1829-ben elkezdtek a négy fürdőhelyiségből álló új épületszárny építését is. A fürdőkádas gyógyfürdő vezetésével egy orvost bízott meg. Az érseknek tehát nemcsak a vár kultuszának, de az egri fürdőkultúra megteremtésében is elévülhetetlen érdemei vannak.

Nevéhez kötődik az egri Kaszinó Társaság, a városszépítő bizottság megalakulása és a város tűzrendészeti szabályrendeletének kidolgozása. Főispánként szorgalmazta, hogy a városvezetés tisztább, áttekinthetőbb működési szabályzat alapján dolgozzon.

Pyrker nevét mégis az egri főszékesegyház építése emelte az egyház nagyjai közé, s teremtette meg életének párhuzamát Rudnay Sándoréval. Az egri szerény barokk székesegyházon elődei, Telekessy István és Erdődy Gábor Antal kisebb átépítéseket már végeztetett, de az épület így sem volt méltó az egyházmegye érseki rangjához. Mivel a Packh Jánossal folytatott tárgyalásoknak nem lett eredménye, ezért az érsek Hild Józsefet kérte fel a munka elvégzésére. A templom elbontását 1830. november 2-án kezdődött, az új alapkövét 1831. március 22-én tették le. A klasszicista székesegyházat 1837. május 6-án szentelték fel, az alkalomra esztergomi egyházzeneészek is meghívást kaptak. A belső díszítést olyan mesterekre bízta, mint Marco Casagrande, a Velencei Képzőművészeti Akadémia elnöke, vagy Johann Lucas Kracker.

Joggal tekintjük tehát Pyrker János Lászlót épp úgy egyházépítőnek, mint kor- és pályatársát, Rudnay Sándort, előbbi érdeme, hogy megteremtette a polgárosodó Eger érseki méltóságát és rangját, utóbbi pedig a Magyar Sion építészeti gondolata.

*

Az épített örökség mellett az egyházmegyékben szellemi téren is nagy változások történtek a reformkorban, ennek helyszíne pedig az egri egyházmegyében szeminárium volt. Az egri papnevelés kezdetei a 13. századig vezethetők vissza, de konkrét adatokkal csak a 16. század eleje óta rendelkezünk. A török megszállás után 1699-ben Telekessy István egri püspök gondoskodott arról, hogy a megyeszékhelyen ismét elkezdődjön a papnevelés, ezért első intézkedéseinek egyikével megalapította a szemináriumot.

A papnevelő intézet a reformkor egyik bölcsője, szellemi központja volt. Az intézmény falai között 1835. december 19-én megalakult a tehetséges kispapok önképzését szolgáló Olvasó Társaság alakult. Ezen a gyűlésekben oly ifjúság nevelkedett, akik nem elégedtek meg az olvasás szépségével, hanem hazafias költemények szavaltattak, s elhatározták, hogy évente minden tag legalább egyszer költői, vagy tudományos munkával méreteti meg magát. Az Olvasó Társaság köré szerveződött pezsgő szellemi légkör megteremtésében, Eger irodalmi életének föllendítésében fontos szerepet játszott Pyrker János László érsek, aki maga is német nyelven alkotott, s jó érzékkel karolta föl a tehetséges papnövendékeket.⁷

Ebben a szellemi műhelyben nevelkedett a modern egyházi triász három pap-költője, Pájer Antal, Tarkányi Béla és Mindszenty Gedeon.

⁷ LISZTÓCZKY 2003: 134.

Pájer Antal portréja, Kiss János, Sziklay János 1902.

Pájer Antal (Maklár, 1817. május 20. – Jászapáti, 1881. június 4.) a Heves vármegyei Maklár községben született egy kőműves édesapja, Pájer János gyermekeként. Korán félárvaságra jutott, s édesanyja kívánságára, aki közben két gyermekét is elvesztette, a papi pályát választotta. Elemi iskoláit Makláron végezte, majd beiratkozott az egri jezsuita gimnáziumba. Nehezen tűrte a korlátokat, könnyen konfliktusba keveredett, ezért az utolsó évben eltanácsolták. Az érettségi vizsgát a gyöngyösi ferences gimnáziumban tette le 1835-ben. Még ebben az évben az egri szeminárium növendéke lett. Itt kapcsolódott be az 1830-ban megalakult Magyar Olvasó Társaság (később Magyar Egyházirodalmi Társulat) munkájába. Pájer szemináriumi évei alatt az önképző kör Verseny a Gyakorlat Pályáján címmel még

kézírtos hetilapot is kiadott. A fiatal papnövendék 1836-tól rendszeresen publikált és országos hírnevet szerzett. Írásait közölte az Athenaeum, a Koszorú, a Rajzolatok és a Szemlélő. A Kisfaludy Társaság 1840. évi verspályázatán a legjobb négy között végzett. A romantika stílusában megírt verseire Vörösmarty Mihály is felfigyelt. Világi témaválasztása miatt egyházi pályája veszélybe került, de az önképző kör vezetője, Kovács József, sőt Pyrker János érsek is védelmébe vette a fiatal plébánost. Így elhárult az akadálya annak, hogy 1842. július 26-án pappá szenteljék.

Pájer költészete Petőfi Sándor érdeklődését is felkeltette, aki 1844 februárjában Debrecenből Pest felé tartva felkereste Egert, remélve, hogy találkozhat Pájer Antallal. A pap azonban 1842 óta már Füzesabonyban szolgált, így a költő Tárkányi Béla vendége lett. Tárkányi azonnal átadta a szobáját a költőnek. Petőfi egri tartózkodása alatt többször emlegette Pájert, s megerősítette, hogy Szittyavirágok ciklusa miatt mindenképp üdvözölni szeretné őt.

A füzesabonyi plébániára jó hatással volt költészetére. Elmélyítette szónoki ismereteit, a vidéki élet pedig a költészet folytatására is inspirálta. Költőtársait is arra buzdította, találják meg a szépséget, a lelki nyugalmat a természetben. Talán Petőfi figyelme is hozzájárult ahhoz, hogy Pyrker érsek még ebben az évben visszahívta Egerbe a plébánost és a főplébánia káplánjává nevezte ki. Pájert a pezsgő szellemi élet újabb versei írására ösztönözte. Emlékszózat című kötetét a Pyrker érsek 1846. december 8-án megtartott aranymiséje alkalmából adták ki.

A következő esztendőben Pesten jelent meg Pájer Antal verseinek első reprezentatív gyűjteménye, amely a Dugovics Tituszról írt díjnyertes költeményt, a Szittyavirágok szonettjeit és a Petőfihez írt verset is tartalmazta. Ekkor már szerelmi líráját és költőtársaihoz írt verseit is megbocsátották neki előljárói.

1848 nyarán Tiszabábolnára helyezték, ahol életének két meghatározó eseménye érte: a szabadságharc híre és egy nem várt szerelem. Előbbinek bizonyítéka A nemzeti ősrereg dala, amely önálló nyomtatványként is megjelent, s amelyben a haza és a szabadság védelmére buzdít. Reménytelen szerelmét a *Villámok* című ciklusa örökítette meg.⁸

A szabadságharc leverése és az emberek rosszindulatú suttogása juttatta Pájer Antalt odáig, hogy távozni akart Tiszabábolnáról, s visszavágyott Egerbe. Levele azonban elkésett, így Tiszafüredre került 1851-ben. Tehetségével, irodalmi hírnevével, közéleti szerepvállalásával, karitatív tevékenységével nagy tekintélyt szerzett új állomáshelyén. Plébániáján az osztrák önkényuralom elől menekülő szabadságharcosokat bújtatott, ezekben az években gyakran anyagilag is segítette a füredi születésű Bernát Gáspárt, az irodalmi hiperbola hazai megteremtőjét. Plébániája az irodalom műhelye lett, felkeresték őt egykori szemináriumi társai, Mindszenty Gedeon és Tárkányi Béla is. Magyarságának még akkor is hangot adott, amikor a társadalmi enyhülés már megkezdődött: 1858 augusztusában, Rudolf trónörökös megszületésekor a templomban betyárkalapban jelent meg, amiért egy rosszakarója feljelentette.

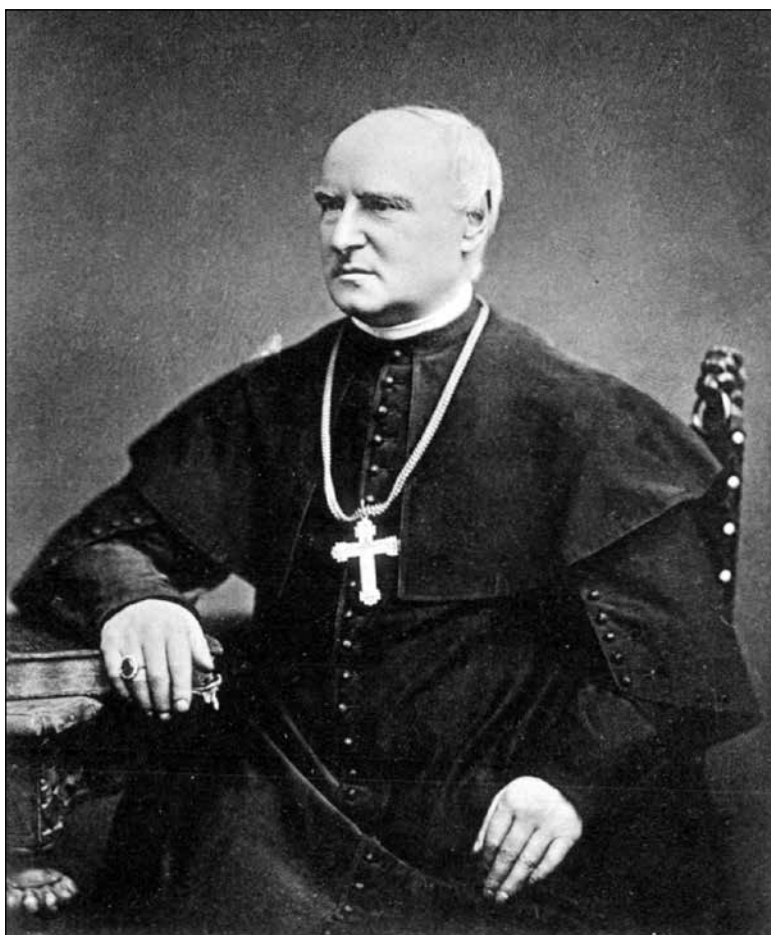
Jól érezte magát az alföldi városban, s ennek jelét is adta. A tiszafüredi kántortanítói állomás javára 200 ezüst forintnyi alapítványi tőkét adományozott, a templomnak pedig átengedte azt a negyedteleknyi földet, amivel egyik híve ajándékozta meg. 1854-ben kezdeményezte a vasárnapi ipari iskolát, s aktívan közreműködött egy szegényeket gondozó kórház létrehozásában. Költőként is aktív maradt: 11 év alatt három új versgyűjteménye látott napvilágot. Szakrális lírája kiteljesedett, papi hivatása immár valóban lelki megnyugvást és letisztult költészetet hozott számára. Nemzetfelfogása és hite elmélyült, költészete letisztult.

Új korszak vette kezdetét, amikor 1862-ben megpályázta Jászapáti megüresedett plébániáját. Tiszafüredről azonban itt sem feledkezett meg, egy kötet kiadásával és annak bevételével akarta segíteni az ottani kórház működését. A jázságban is aktívan írt, versei jelentek meg a Katholikus Néplapban, a Vasárnapi Újságban és a Családi Körben. Figyelmét nem kerülte el az egyszerű nép sorsa sem, így versben állított emléket a cigányoknak s az esőért könyörgő földműveseknek. Nem kerülte el figyelmét a jázság múltja sem, Lehel kürtje is versre ihlette. Idősödve már bölcsességet érzett ahhoz, hogy prédikációit nyomtatásba jelentesse meg, ezzel gazdagítva az egyházi irodalmat. Prédikációinak érdekessége, hogy gyakran élt a hiperbola, azaz irodalmi túlzás eszközeivel, amely bizonyos Bernát Gáspár hatása és füredi éveinek emléke.

Életének utolsó évei lehetőséget adtak számára, hogy hazafias érzületének újra hangot adjon. 1874-ben kinevezték az alsójasz kerület alesperesévé, s őt kérték fel, hogy versben köszöntse a jászberényi 50. honvédszászlóaljzat zászlószentelése alkalmából. Szerepet vállalt Jász-Nagykun-Szolnok vármegye közéletében, a törvényhatósági bizottság virilis tagja lett.

1879-ben tette közzé a korabeli egri zenei élet két kiválósága, Zsaskovszky Ferenc és Endre nevezetes Temetőkönyvét. A kötet öt olyan gyászéneket tartalmaz, melynek szövegét Pájer Antal írta. Hosszú betegeskedés után 1881. június 4-én Budapesten érte a halál.

⁸ LISZTÓCZKY 2011: 223.

Tárkányi Béla.
Divald Károly
fénynyomata, 1887.
MTA emlékbeszédek, 4.

Tárkányi Béla költő, műfordító (Miskolc, 1821. január 2. – Eger, 1886. február 16.) szintén iparos szülők gyermekeként került az egri szemináriumba 1836-ban, ahol hamar eljegyezte magát a költészettel. Sikerei eredményeként dicséretet kapott a Kisfaludy Társaságtól és elnyerte Toldy Ferenc barátságát is. Tárkányi líráját is a reformkor izzó hazaszeretete táplálta, s mohón szívta magába a reformkor tanításait, Kölcsey és Vörösmarty cselekvő hazafiságát.

Másodéves hittanhallgatóként *Honáldozat* című balladájával a Kisfaludy Társaság pályázatán dicséretet nyert, 1841-ben pedig *Indítványok* című szatirájával az említett társaságnál szintén dicséretben részesült. Felszentelése után Pyrker János László érsek mellett a művészeti tanulmányokban is képezte magát, 1846-ban pedig Pyrker érsek udvarához hívta meg szertartójának, akit karlsbadi, majd Bad Gastein-i útjára elkísért. Az érsek 1847-ben ismét ma-

gával vitte szerpapját Bécsbe, majd Pozsonyba. A főpap halála után az új érsek, Bartakovics Béla is maga mellett tartotta és megbízta a Szentírás korabeli magyar nyelvvezethez igazított átdolgozásával.⁹

Legjelentősebb munkája a katolikus egyházi ének reformja volt. Tíz esztendő alatt 1855-ben a Zsasskovszky testvérek közreműködésével megjelentette az Egyházi Énektárat, amely 330 egyházi éneket tartalmazott. Ez az anyag részint gyűjtés, részint fordítás útján gyűlt össze, de Tárkányi maga is írt egyházi énekeket, százötven szövege az ő alkotása. Az Egyházi Énektár jelentős része kedvelt, énekkincse lett a katolikus hívők közösségének.

A triász harmadik tagja *Mindszenty Gedeon* (Jósvafő 1829. október 8. – Eger, 1877. június 5.) egy kisbirtokos nemes családban született. Az egri szemináriumba 1844-ben vették fel, s itt eltöltött évei alatt ő is lapot szerkesztett Zsenge mutatóványok címmel. Teológiai tanulmányait már Pyrker érsek halála után fejezte be (1850), s két év múlva áldozópappá szentelték.

A szemináriumi évek irodalmi működését egész életében meghatározták. Termékeny költő és alkotó volt, verseit olyan világi lapok közölték, mint a Családi lapok, a Vasárnapi Újság, a Képes Újság, vagy a Hölgyfutár. Több egyházi beszéde és beszédgyűjteménye is megjelent. Egyházi beszédeit olyan hazafias szempontok jellemezték, mint az ipar és valláserkölcsei kapcsolata, vagy Szent István hitbeli meggyőződése. Pályatársáról, Pájér Antalról sem feledkezett meg, akinek 1858-ban kiadta Orgona- virágok című verskötetét. Életműve már Pyrker halála után teljesedett ki, ezért itt irodalmi munkásságát nem követjük, csupán megjegyezzük, a reformkor szellemisége élete végig meghatározta írói pályafutását.

Nem volt e triász tagja, jelentősége miatt mégis meg kell emlékeznünk *Tariczky Endre* (Gyöngyös, 1818. november 18. – Tiszafüred, 1912. május 10.) plébánosról, régészéről, aki szintén Pyrker érsek időszakában nevelkedett az egri szemináriumban.

Tariczky Endre egy gyöngyösi csizmadia céhmester fiaként látta meg a napvilágot. Iskoláit a gyöngyösi ferenceseknél kezdte, akik dicsérték szorgalmát, kitűnő képességeit, a gimnázium második osztályában már Justinust fordított. Az egri papnevelő szeminári-

⁹ Hazai tudósítások, 1971. október 15. 9.

Mindszenty
Gedeon, Kiss János,
Sziklay János, 1902.

Tariczky Endre,
Eger, 1892, festmény,
Tiszafüred, Kiss Pál
Múzeum

umba 1835-ben került, 1842 júliusában szentelték pappá. Újmiséjét 1842. augusztus 20-án, Szent István ünnepén mutatta be.¹⁰

Első szolgálati helye Tiszanána volt 1842-ben. Négy év múlva Jászárokszállásra került, ahol a szabadságharc kitörésekor hazafias lelkesedéssel buzdította híveit, ha kellett, a sebesülteket is ápolta. Hívei szerették és tisztelték fiatal papjukat. 1853-ban plébániát kapott Bükkzsércen. Rendbe tette az elhanyagolt paplakot, s mivel Gyöngyösön született és értett a szőlőtermeléshez, a faluba szőlőt telepített, s ezzel példát mutatott híveinek.

Következő állomáshelye Tiszafüred lett. A település az Alföld egyik magaslati pontja volt, egyik oldalon a Tisza, a másikon a Hortobágy folyó határolta, körös-körül víz,

¹⁰ SZECSKÓ 2000: 110.

láp, mocsarak vették körül. Ez a terület ősidők óta lakott volt, a rézkori kultúrák épp úgy megtelepedtek itt, mint a hunok, majd az avarok. Úgy tartották, a honfoglaló magyarok is megszálltak itt, korábban pedig a dorogmai réven a hunok keltek át. Szintén mondták maradtak arról, hogy a közeli Zelemér földjén állt Etellaka, a hunok központja. Anonymus szerint Tass és Szabolcs vezérek „a Tiszán a drugmai (dorogmai) réven áthajóztak, Árpád vezér kegyelméből egy Huhót nevű kun vitéznek nagy földet szereztek, melyet maradékai mostanáig bírnak”. A Huhót név Ohut alakban ma is létezik. A középkorban itt állt Ohat falu, ahol apátság is volt.

Tariczky megismerte ezeket a történeteket, amelyek felkeltették érdeklődését. Kutatni kezdte az itt élt ősök tárgyi emlékeit, amelyeket vagy a szántás, vagy a Tisza áradása vetett a felszínre.

A plébános 1873. január 12-én a tiszafüredi kaszinóban előadást tartott „A Tiszaörvényi pogány sírokról, különösen s átaljában Tiszafüred vidéke régészeti becséről”. Előadását siker koronázta, ami azzal zárta, hogy alakítsanak Tiszafüreden egy minél nagyobb területet átfogó, Heves- és Külső Szolnok kettős vármegyében működő Régészeti Egyletet, amelynek célja a régészeti emlékek gyűjtése és megmentése. Tariczky 1873. január 15-én levelet írt Bartakovics Béla egri érseknek, beszámolt előadásáról, s kérte, hogy a tiszaszőlősi lelet leírását és a mostani előadását az érsek kis füzetben nyomtassa ki 500–600 példányban. Megírta továbbá az általa megalakítandó régészeti egylet terveit, s jelezte, hogy a kiadásra kerülő két munkájából befolyt összeget is erre a célra szeretné felhasználni. A leleteket egyébként Egerbe küldte az érsek múzeumába. Tariczky e felajánlást annak tükrében tette, hogy ebben az évben adót sem tudott fizetni, sőt 300 forint tartozása volt. Az érsek 1873. január 21-én örömet fejezte ki, hogy plébánosa a munkája mellett még kutatással is foglalkozik, és tájékoztatta Tariczkyt, hogy az egri Líceumban múzeumot szándékozik berendezni, a régészeti emlékek ide kerülnek. Ígéretet tett arra, hogy a kettős megyében intézkedik egy régészeti egylet megalakítása ügyében.¹¹

Tariczky 1873. február 20-án azt írta, hogy nagyon várja a kettős megye régészeti egyletének megalakulását, mivel ő ebben az ügyben nem tud intézkedni. 1876-ban azonban egy közigazgatási reform miatt megszűnt a kettős megye, a szolnoki részek leváltak Hevesről. A régészeti egylet a korábbi formájában így okafogyottá vált, viszont 1877 áprilisában megalakult a Tiszafüredi Régészeti Egylet. A múlt feltárását vállaló szervezetet szakmailag Rómer Flóris is támogatta.

Az alakuló közgyűlés után Tariczky 400 darabos régiség- és éremgyűjteményét az Egyletnek ajándékozta. Végeredményben ezzel az ajándékkal nagyban hozzájárult a későbbi tiszafüredi múzeum megalakításához. Munkája eredményekét a Magyar Történelmi Társulat is tagjai sorába választotta.

Tariczky Endre az 1873. évi kolerajárvány idején is helytállt, s lelki vigaszt nyújtott híveinek. Tudományos területen is jelentős eredményeket ért el. A város lakossága vallás és társadalmi különbség nélkül tisztelte, becsülte. A plébánost Ferenc József a Koronás Arany Érdemkereszttel tüntette ki, Tiszafüred városától pedig díszpolgári címet kapott.

¹¹ PROHÁSZKA 2012: 15.

Pyrker János László a művészetek minden formáját kedvelte és támogatta, az érsek-ség épületében gyakran rendezett koncerteket, így nem csoda, hogy felfigyelt a Zasskovszky testvérek tehetségére, akik jogakadémiai hallgatóként érkeztek a városba. Az Árva megyei kántortanító, id. Zsasskovszky Endre két fia, Zsasskovszky Endre (Alsókubin, 1824. január 21. – Eger, 1882. május 15.) az egri főszékesegyház későbbi orgonistája és Zsasskovszky Ferenc (Alsókubin, 1819. április 3. – Eger, 1887. december 1.) a főszékesegyház karnagya, Pyrker János László időszakában kötelezték el magukat az egyházzene mellett és telepedtek meg az egri érseki városban.

Zsasskovszky Ferenc a város zenei életének szervezésében is élen járt. Megszervezte az egri főszékesegyház férfi- és vegyes karát, oktatott a tanítóképzőben, a ciszterci gimnáziumban és az Angolkisasszonyok Intézetében, módszertani útmutatóként írta meg a Karénekes kézikönyvet, de az egyházzenei tanítás egyik alapműve, a Katolikus egyházi énektár is az ő nevéhez köthető, ennek összeállítását Tárkányi Béla segítette. A Hozsanna népezenekönyvben megjelent énekelt versek szerzője pedig Tárkányi Béla volt.

Testvére, Endre orgonajátékát a Prágai Egyházi Zeneegylet, majd a salzburgi Mozarteum is elismerte. Gazdag életművéből itt csupán a Hymnus a pápáért című munkáját emeljük ki, amelyet IX. Pius tiszteletére komponált, szövegét pedig Mindszenty Geleon szerezte.¹²

*

Pyrker János László érsek időszakában egy olyan sokszínű szellemi kultúra alakult ki az egyházmegyében, amely a 19. századot is túlélő és meghatározó maradt. Rudnay Sándor és pedig Pyrker János László életművét rendszerint a nagy építkezések tükrében vizsgálják. Az anyagi kultúra mellett a magyar művelődéstörténetre gyakorolt hatásuk viszont nem csekély.

Egerben a szeminárium falai között a reformkorba egy olyan fiatal nemzedék nevelkedett, akik vidéke kerülve megalapozói lettek a születendő nemzetállam keresztény művelődéstörténetének. Az alsópapság művelődési viszonyai vizsgálva erről a korszaként valóban elmondható, ezek a kispapok lámpásként világították be a vidéki Magyarország életét. Az sem elhanyagolandó, hogy az egri érsek – talán saját pályája kezdésének anyagi nehézségekre emlékezve – mindvégig támogatta az iparosok, alsófokú értelmiségi családok gyermekeinek szemináriumi nevelést. Tariczky Endrének, Pájer Antalnak és Tárkányi Bélának az egyházi pálya olyan mobilitási lehetőséget kínált, amely a tehetség és az ambíció ellenére sem bontakozhatott volna ki, ha mögötte a szellemi és erkölcsi támogatás. Ezzel pedig végső soron létrejött egy olyan értelmiségi réteg, akik a polgári fejlődést hatékonyan tudták segíteni.

A szellemi kultúra több mint matéria. Rudnay és Pyrker korszaka a nagy egyházi építkezések mellett egy nemzeti tudattal megalapozott művelődéstörténeti időszak volt, amely megteremtette a kiegyezés után születő nemzetállam keresztény és nemzeti gondolkodását.

¹² Lásd: WATZATKA 2006/2007: 259–282.

Felhasznált irodalom

- LISZTÓCZKY 2003: Lisztócky László: „Az egyházi költészet Petőfije”. Portrévázlat Pájer Antalról. In: (Horváth László szerk.) *Mátrai Tanulmányok*. Gyöngyös. 133–147.
- LISZTÓCZKY 2011: Lisztócky László: Szolnok megye irodalmi hagyományából. Pájer Antal élete és költészete. (Gulyás Katalin – Horváth László – Kaposvári Gyöngyi szerk.) Tisicum. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 20*. Szolnok. 221–240.
- MARTON 1993: Marton József: Papnevelés az erdélyi egyházmegyében 1753-tól 1918-ig. *Studia Theologica Budapestinensia 5*. Budapest.
- PROHÁSZKA 2012: Prohászka Péter: Tariczky Endre és a VIII. Nemzetközi Ősrégészeti és Embertani Kongresszus (1876). Levelek és rajzok Tiszafüred és környéke régészetéhez. (Gulyás Katalin (szerk.) Tisicum. *A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyvei 21*. Szolnok. 9–26.
- PROKOPP 1974: Prokopp Gyula: Packh János 1796–1839. *Könyvek Esztergomról*. Esztergom.
- SZECSKÓ 2000: Szecskó Károly: Újabb adatok Tariczky Endre életéhez és munkásságához. *Mátrai Tanulmányok*. Gyöngyös. 109–114.
- WATZATKA 2006/2007: Watzatka Ágnes: Zsasskovszky Ferenc és az egri zenei élet virágkora a XIX. század második felében. *Magyar Egyházzene XIV*. 259–282.
- VOIT 1964: Voit Pál: Az egri extrinitárius templom. *Magyar Műemlékvédelem*. Az Országos Műemléki Felügyelőség Kiadványai 1959–1960. Budapest.
- Hazai Tudósítások *Hazai Tudósítások*, 8. évfolyam, 20. szám. 1971. október 15.

JÓZSEF NÁDOR ÉS A JÁSZKUNOK KATONÁSKODÁSA (1795–1847)

Sr. kais. kőnigl. Hoheit
ERZHERZOG JOSEF,
Inhaber des Palatinal 12. Huszaren-Regiments von 1800, bis zu seinen Tode,
13. Jänner 1847.

Rudnay Sándor esztergomi hercegprímás kortársa, József Antal nádor hosszú és sikeres pályafutásának sarokkövei a napóleoni háborúk időszaka és a reformkor, amelynek érdekes szeletét képezi a jászkunok katonai áldozatvállalása.

Az 1745. évi *redemptio* alkalmával a jászok és kunok visszavásárolták függetlenségüket és innentől kezdve, bizonyítandó a magyar Szent Korona és az uralkodóház iránti hűségüket, vérükkel adóztak a Habsburg Birodalom háborúiban.

Ebből adódóan a Jászkun Kerület a franciák elleni háborúskodások időszakában is kitett magáért, így vett részt az 1805. és 1809. évi nemesi *insurrectió*ban, s 1800-ban József nádor hathatós támogatásával a Hajdú Kerülettel közösen ültetett nyeregbe egy teljes huszárregimentet, amely 1801–1802 folyamán 12. Nádor-huszárezred megnevezéssel került a császári-királyi hadsereg lovasezredeinek sorába, ezredtulajdonosi méltóságát pedig József nádor gyakorolta.

A jászkunok ünnepi bandériumokat is több ízben állítottak ki az uralkodó és a nádor fogadására, így például 1845-ben, a *redemptio* centenáriumán.

A méltán híres Nádor-huszárok soraiban több olyan tiszt is szolgált az 1840-es években, akik a szabadságharc folyamán tettek szert hírnévre, mint például Görgey Artúr, Ivánka Imre vagy Kökényesi (Gärtner) Szaniszló.

*

A kunok és a jászok a XIII. század negyvenes éveiben megindult betelepülésüket követően emberileg és anyagilag sokat áldoztak a haza oltárán, hogy a „véradón” alapuló kiváltságaikat, sajátos közigazgatásukat és kollektív nemességüket megtarthassák. Híres volt a királyi hadakban szolgáló, a nomád harcmodort jól ismerő íjász könnyűlovasságuk, ám huszárjaik még ismertebbek, ugyanis

Előző oldalon:
József nádor
a jászkun 12.
huszárezred ezredesi
egyenruhájában
(Forrás: Amon 1876,
o.n.; Babucs Zoltán
gyűjteménye)

a jászkun katonai virtusa a XVIII. század második felétől a második világháború végéig fogalomnak számított, mert a jászkun huszár „úgy ül a lovon, mintha rá lett volna vasalva”.¹

A jászkun viseletben a kék szín árnyalatai domináltak, a férfiak világos- és sötét-kék színű felsőruházatot viseltek ezüst zsinórokkal és pitykével, „rókatorkos” mentét, csizmát, a jászok fejükön fehér báránnyal kucsmát, a kunok fekete nemez süveget, széles vagy pörge karimájú fekete kalapot hordtak. A XVIII. század első felében Bél Mátyás is leírta, hogy a kunok és a jászok kékbe és fehérbe öltözködtek. Palugyai Imre az alábbiakban jellemezte viseletüket: „A férfiak fő ruházati czikke a bunda (suba) [...] alatta nem is hordoz magán e nép vászonnemű ruházatnál egyebet. Némi kivételt tesz ebben a kis- és nagy-kún nép; melly többször s főképp ünnepies alkalmakkal diszes setétkék posztó ruhával cseréli azt fel. Ugyan így sajátságos, de csak ünnepélyes alkalmakkor [...] öltözött ruházatjuk a jászoknak, a szinte sötétkék posztóból, sárga prémmel szélesen szeptett, kék zsinórokkal díszített úgynevezett rókás-mente [...]”²

A Jászkun Kerületet 1702-ben I. Lipót császár 500 000 rajnai aranyforintért elzálogosította a Német Lovagrendnek, ám a jászkunok nem nyugodtak bele nehezen megszerzett kiváltságaik elvesztésébe, így vérrel, szablyával és pénzzel próbálták meg visszaszerezni azokat.

E megfontolásból küzdöttek a kuruc hadakban a Rákóczi-szabadságharc során. 1731-ben a Hármaskerület a pesti *Invalidus* Ház földesurasága alá került, majd 1735-ben a Szegedinác Péro ellen hirdetett *insurrectio* alkalmával 1156 lovast állítottak ki.

Az osztrák örökösödési háború elején, az 1741-ben elrendelt *insurrectio* alkalmával a Jászkun Kerület 400 huszárt állított ki, akik adminisztrátoruk rendelkezése alapján kék színű „*mundurt*” viseltek.

A „jász és kún testvéremzet” számára 1745 fontos esztendő volt, ugyanis az elzálogosított Hármaskerület önmegváltása – azaz a *redemptio* – révén (575 900 rajnai aranyforint kifizetése) és 1000 huszár („*redemptionális* regiment”) kiállításának³ köszönhetően a Mária Terézia által 1745. május 6-án aláírt ún. *redemptiós* diploma visszaállította a jászkunok függetlenségét. Az ezred mozgósítására 1745. augusztus 20-án adott utasítást gróf erdődi Pálffy János nádor, amelynek felszerelt svadronjait az uralkodónő a nyár végén megszemlélte. Egyenruházatukról egy korabeli forrás így tudósított: „A mundér égszínkék posztóból *rubeulus* színű zsinórral, kétfelől makkos gombokkal. A szablya-tarsolyokra címer: egy fél kéz karddal, tetejében egy korona.”⁴ A korona a Szent Korona és az uralkodó iránti hűséget szimbolizálta, míg a kivont szablyát markoló, páncélos jobbkéz a jászkunok katonai áldozatvállalását jelenítette meg.

A Jászkun Kerület a *redemptio* alkalmával három darab vörös selyemből készült, fecskéfarkú zászlót kapott a királynőtől, amelyekből két, viszonylag épen maradt da-

¹ GULYÁS 1987, 123.

² PALUGYAI 1854, 84–85.

³ A Jászság 500, míg a két Kunság 250–250 huszárt állított ki.

⁴ KISS 1992, 249.

rabot, rúdjaikkal együtt a jászberényi Jász Múzeum őriz. E zászlókat a későbbi *insurrectiók* idején – 1756, 1800, 1805, 1809 – is használták a jászkunok. A zászló előlapjára Mária Terézia királynő egyesített uralkodói címerét, hátoldalára a gróf Pálffy család, valamint a jászkunok címereit (jász gyalogos páncélos, kezében kürttel és három nyílveszővel; nagykun oroszán, jobb mellső mancsában szablyával; kiskun alabárdos gyalogpáncélos) festették.

Legfelsőbb jóváhagyás alapján 1745–1746-ban kaptak új címereket a kerületek és azok települései, amelyek hűségüket és katonai eregyeiket szimbolizálták. A Hármaskerület új címere heraldikai leírás szerint a következő volt: „Álló, csücskös talpú tárcsapajzs vízszintesen elvágva, felső része három mezőre osztva. 1. arany mezőben, jobbra fordult, természetes színű, két farkú, vörös nyelvű koronás oroszán ágaskodik. A pajzsfőben jobbról fogyó vörös félhold, balról hatágú vörös csillag. (Nagykunság címere) 2. kék mezőben hármassal zöld halmon arany kerékből kinövő ágaskodó arany-szarvas. (Pálffy család címere) 3. Ezüst mezőben szembefordult, kék dolmányba, vörös nadrágba és süvegbe, sárga csizmába öltözött gyalogos vitéz, jobbáiban kivont szablyát tart. (Kiskunság címere) A pajzs alsó, 4. kék mezejében jobbfelé fordult, vágató fehér lovon ülő, vörös, kék és arany ruhába öltözött, vörös tollforgós arany sisakot viselő, pajzsos vitéz. Jobbáiban a jászok Lehel-kürtjét tartja. (Jászság címere) [Vélelmezhetően a jászok nem voltak megegyedve korábbi címerükkel, s ezért kértek gyalogos helyett lovas alakot címerükbe – BZ] A pajzsfőben a három hullámos ezüstvonal a Dunát, a Tiszát és a Marost jelképezi. A pajzson ékkövekkel díszített, nyitott aranykorona.”⁵ A Jászkun Kerület címerének jelképei bekerültek a kerületi városok, falvak címereibe (a jászoknál a kürt, a nagykunoknál az oroszán, a kiskunoknál a gyalogos vitéz). Érdeemes megjegyezni, hogy a magyar címerek tizenöt százalékánál figyelhető meg katonai motívum, míg ez az arány a jászkun településeknél esetében hatvan százalékot jelent (kivont szablyát tartó oroszán négy, kivont szablyát tartó kar három, fegyverek három jászkun település címerében szerepelnek).

A hétéves háború kezdetén, 1756-ban gróf németújvári Batthyány Lajos nádor a hajdúkkal együtt újból hadba szólította a jászkunokat. „Emlékezzünk, hogy a jász- és két kun kerületek a múlt hadjárat alkalmával mily serényen szerelték fel és küldötték táborba lovasaikat és mily hasznos szolgálatokat tettek nekünk.”⁶ – írta a nádornak 1756. szeptember 23-i levelében Mária Terézia. 1756. október 19-én vette kezdetét a 600 jászkunt és 400 hajdút számláló regiment szervezése. Az ezred egyenruházata fehér zsinóros és gombos világoskék, ujjain piros hajtókájú dolmányból, fekete prémes világoskék mentéből, világoskék nadrágból, fehér-piros zsinórövből, piros leffentyűs barna kalpagból állt, amelyek költségeit a *districtusok* és a jászkun települések arányosan állták. A kerületi megbízottak több helyről szerezték be az egyenruhához valókat: fekete csizmákat és menteprémekeket Budáról, fehér zsinórokat, ólomgombokat és pitykéket Pestről, mosómedveprém kalpagokat Pozsonyból, de Bécsben is megfordultak.

⁵ KOZICZ 1995b, 44.

⁶ Közli: ILLÉSY 1897, 590.

1757. január 20-án Gödöllőn a nádor megsemmisítette a *Palatinális*⁷-huszárezredet, amely olyannyira elnyerte tetszését, hogy jelentése szerint a jászkunok bármely hadseregbeli lovasezreddel felvehették a versenyt (hamarosan bizonyíthatták rátermettségüket, hiszen részesei volt az 1757. október 16-i berlini portyának). 1762-ben változás állt be a *Palatinális*-huszárok egyenruházatában, hiszen piros nadrágot és sárga csizmát.

A nádor halála után 1765-ben báró Török András tábornok személyében kaptak új ezredtulajdonost. Az 1767-ben kiadott egyenruházati szabályzat jelentősen módosította a Jászkun-huszárok⁸ öltözetét, hiszen fekete-sárga zsinórzatú, fehér gombos, világoskék öltözetet kaptak, fekete-sárga zsinórövvvel, fekete csizmával és szürke (1772-től fekete) csákóval. 1767 után új – 1765 M. – zászlókat kaptak, a fehér ezredzászló mellett három piros-kék színű osztályzászlót, rajtuk Mária Terézia és II. József egyesített uralkodói monogramjával. A hímzéssel díszített selyemzászlók az utókor számára fennmaradtak, két osztályzászló a Hadtörténeti Múzeum, az ezredzászló és egy osztályzászló a bécsi Hadtörténeti Múzeum gyűjteményében található.

1775-ben feloszlatták a Török-huszárezredet, s újabb jászkun lovasezred felállítását csak a napóleoni háborúk idején, 1800-ban történt.

A napóleoni háborúk idején 1797 után 1800. szeptember 4-én újabb *insurrectiót* hirdettek, amely ismét áldozatokra készítette a Hármaskerület lakosságát. Az 1795-ben Magyarország helytartójává kinevezett, majd 1796-ban az országgyűlés által közfelkiáltással nádorrá választott József Antal főherceg, a jászkun koronabirtok legfőbb előljárójaként (jászok-kunok grófja és bírója) 1800. szeptember 14-én elrendelte, hogy a jászkunok a Hajdú Kerülettel közösen kezdjék meg a „Nádor Ispányi *Regement*” felállítását. József nádor segítségével a császári-királyi hadsereg óbudai *Monturs Commissio*-ja látta el egyenruházattal, felszereléssel és fegyverzetrel a regimentet. Az egyenruha szabása megegyezett a szászországi huszárokéval, a fekete csákó mellett világoskék dolmányt, nadrágot és mentét viseltek fekete-sárga zsinórzattal és fehér gombokkal a jászkun huszárok, huszártársolyuk hasonlatos volt a többi ezredéhez (rajta az uralkodói névjellel). A tiszték „rókatorkos” mentéje, ezüst sujtásos zsinórozása tette jóval díszesebbé egyenruhájukat.

Első parancsnokuk hertelendi és vindornyalaki Hertelendy Gábor ezredes volt, aki mögött már 41 esztendei katonai szolgálat állt, a nádor másik ezredének, a 2. József főherceg-huszárezred alezredese, későbbi tábornok és a Mária Terézia Rend lovagja. Eskütételükre 1800. október 26-án került sor, amelyen rapini Steöszel József jászkun (nádori) főkapitány a következőket mondta: „Főnséges nádor ispányunk különös, önként, s hozzánk mindig viselő hajlandóságából, ki kérte a Felső Császártul, hogy ezen kiállított sereg az Hajdú Városokbul ide kapcsolandó osztállyal egyetemben Nádor Ispányi *Regement* név alatt kormányoztasson, és ugyan Főnséges Nádor Ispányunk oltalma, vezérlése és különös kormányja alatt vitézkedjen, diadalmaskodjon.”⁹

⁷ Másutt: Jászkun.

⁸ 1769-ben a császári-királyi lovasezredek sorában az ezred 33. hadrendi számot kapott.

⁹ Közli: BOTKA 2000, 124–125.

Az 1801. április 17-én megtartott bécsújhelyi katonai szemlén az uralkodó tetszését olyannyira elnyerte az új ezred, hogy kifejezte azon óhaját, miszerint a „*Palatinális Regiment*” kerüljön a sorhadi huszárezredek közé. Ez leginkább a hajdúk körében okozott elégedetlenséget, több századuk felmondta az engedelmisséget és hazaszökött, s megregulázásukra karhatalmat vezényeltek ki.

Az ezred regularizációjának utolsó mozzanataként 1802. szeptember 11-én Érsekújvárott került sor zászlószentelési ünnepségükre. A nádor jelenlétében történt a négy, 1792 M. lovassági zászló *consecrálására*, addig a *redemptionális* zászlókat használták, világoskék uniformisukat 1803-ban búzavirágkékre cserélték, a jászkun regimentet 12. hadrendi számmal sorolták be a császári-királyi sorhadi huszárezredek közé, ezredtulajdonosi méltóságukat pedig a Magyar Királyság mindenkori nádora kapta – és legénységi állománya 1867-ig a Hármaskerületből került ki. Érdemes megjegyeznünk, hogy József nádorral több olyan ábrázolás is fennmaradt, amely Nádor-husár ezredesi egyenruházatban örökölte meg.

A Nádor-huszárok első komolyabb fegyverténye 1805-ben történt. Az ulmi erődbe szorult császári csapatok egy része 1805. október 14-én kitörést kísérelt meg, élükön a Nádor-huszárezreddel – soraikban a közhuszár mundérba bujtatott Ferdinánd főherceggel. Sikerral jártak, bár komoly veszteségeket szenvedtek és két osztályzászlajuk is odaveszett (Ezek pótlása 1806. november 4-én Nyitrán történt, újabb *consecrálási* ceremónián). „A derék Nádor-huszárezred a vitézség csodája”¹⁰ – fogalmazta meg helytállásokról az egyik szemtanú az Udvari Haditanácsnak írt jelentésében és viszonylag gyorsan, két hónap alatt újjászervezték az ezredet. Ebből az időből származik a császári-királyi 12. Nádor-huszárezred indulója, amelyet állítólagosan ezredparancsnokuk komponált és a Hertelendy-indulót a legnépszerűbb magyar katonai indulók között tartjuk számon.

1811. április 19-én Ferdinánd főherceg születésnapja tiszteletére Pesten tartottak lovasbemutatót, amelyet ezredtulajdonosuk is megtekintett. Pár hónappal később, augusztus 11-én Laxenburgban adtak számot lovastudásukról. Erről a *Hazai s Külföldi Tudósítások* is tájékoztatót: „[...] mikor a *Palatinális* nemes ezredre jött a sor, oly eleveleggel s gyorsasággal tették gyakorlásukat, hogy nem csak a sok oda gyűlt Bétsi lakosok, hanem magok a Generálisok is gyönyörűséggel nézték remek lovaglásokat s viaskodásokat. [...] A trombiták harsogására megindulván, kirántott kardjokat markokba szorították, s fejek felé fenntartván oly sebesen futottak, hogy inkább repülni, mintsem nyargalni látszattak. [...] Az ünnepséget követően maga császár is kifejezte legfelsőbb meglegedettségét.”¹¹

Derekasan küzdöttek az 1813. augusztus 26–27-i drezdai és az 1813. október 16–18-i lipcsei csatában, és 1814. április 15-én, amikor I. Ferenc császár bevonult Párizsba, a menet élén a Nádor-huszárok lovagoltak, április végén pedig ők alkották Napóleon hitvese, Mária Lujza katonai kíséretét, amikor Párizsból Dijonba utazott. Francia földről hazatérve 1814. augusztus 27-én Pest-Budán tartott felettük szemlét József nádor.

¹⁰ Közli: RÉFI 2021, 812.

¹¹ Hazai s Külföldi Tudósítások, 1812. 15. sz. (augusztus 19.) 115.

Helytállásukat jól tükrözi, hogy a legénység soraiból 1805-ben két Arany és 12 Ezüst, 1809-ben 18 Ezüst, 1813–1815 között öt Arany és 11 Ezüst Vitézségi Érmét kaptak.

1800 után a jászkun nemesi felkelést még két ízben, 1805 őszén-telén (ekkor a Jász és Kiskun kerületek a Tiszán inneni, a Nagykun kerület a tiszántúli lovasezredhez tartozott) és 1809 folyamán (ekkor a Dunán Innneni Kerület 2. Nógrádi lovasezredének állományában) szólították hadba, s mindkét alkalommal a *redemptionális* zászlókat vitték magukkal. A Jászkun Kerület iratai között található Állandó *Comissió* jegyzőkönyvei az alábbiakat jegyezték fel a zászlókról: „[1805. december 2-án – BZ] A Jász Berényi veres Zászló el fogadva [...] a *pantallért*¹² pedig aranyból *ad fiscum* fog reformáltatni.” 1809. május 22-én a Kerületet értesítették, hogy a „[...] Megyebéli felkelő osztály seregnek számára az óbudai *Commissió*tól Zászló adattatván ki a *Districtusok* zászlója ekként vissza fog hoztatni.”¹³ A jászkunok mindkét *insurrectio* idején fekete-sárga zsinóros, világoskék egyenruhát viseltek fehér gombokkal és fekete-sárga zsinórövével. Csákójuk 1805-ben – lévén két ezredben szolgáltak – fekete (Tiszán inneni) és sötétzöld (tiszántúli), 1809-ben fekete színű volt.

A fenti katonai áldozatvállalás mellett a Jászkun Kerület reprezentációs célokra több alkalommal állított ki díszbandériumot. Az 1764-ben nyeregbe ültetett bandérium lovasainak ruházata fekete csákós süvegből, kék dolmányból, mentéből és nadrágból, fekete nyakravalóból, vörös zsinórövből és fekete csizmából állt. Az 1790-ben kiállított bandérium tagjainak világoskék színű, ezüst zsinóros-gombos ujjatlan dolmányból, „rókatorkos” mentéből, szűk magyar nadrágból és ezüst sarkantyús, fekete kordován csizmából állt. A tisztek kócsagtollas nyuszt kalpagot, a legénység kócsagtollas, ezüst paszománnyal díszített, fekete süveget kapott. A vörös posztóból készült, szélein ezüst paszománnyal díszített tarsoly közepére a magyar Szent Korona ábrázolása került.

A XIX. század első felében a jász és kun banderisták többször rukkoltak ki az uralgó és a nádor tiszteletére. József nádor első alkalommal 1797. november 13-án járt a Hármaskerület székhelyén, Jászberény 80 fős lovasbandériummal várta, s a díszelgő alakulat tagjai „[...] veress rókás setét kék fel öltött mentében, hasonló színű nadrágban, fekete süvegben, kardossan [...]”¹⁴ rukkoltak ki. A Nagykunságban 1805. július 16-17. között fordult meg először, mire a nagykun városok 100–100 lovast állítottak ki, akik „[...] setét kék Nadrágban, ujj lajbliban és fekete süvegben [...]”¹⁵ voltak. A *redemptio* centenáriuma, 1845. május 19–21. József nádor Jászberényben tartózkodott. Fogadására Jászberény főterén, ahol egy feldíszített oszlop és diadalkapu állott, rajta „az 1745-ik évi veres kamuka zászlóval”¹⁶, és a Cserőhalomhoz történő kivonulást megelőzően ott „[...] gyülekezett össze ezüst zsinorral körülszegett, buzavirág szín

¹² Zászlótartó vállöv.

¹³ MNLJNSZVL, JK ir. AC jzk. 1809.

¹⁴ Közli: CSEH 1988, 25.

¹⁵ Közli: CSEH 1988, 25.

¹⁶ A szabad jász-kún kerületek' váltáságnak első százados ünnepe é. n., 13.

posztóból készült, *csótárral*¹⁷ diszitett büszke paripákon, a' minden kerületből százat haladó, sajtászerű nemzeti öltönyben – a' jászok ugyan az ismeretes rókás mentében – a' két kúnok pedig sötétkék ezüst gombos dolmányban, karddal övedzve, tollakkal és zöldfa-lombokkal¹⁸ ékesített, fekete kisszerű kalppal csinosan felkészült, és a' b. Kress ezrede¹⁹ zenekarából alkalmazott 36 nemzeti egyen-ruhás szürke lovas-zenészekkel el látott dandársereg, gazdag ezüstös egyenruhás kerületi kapitányai Vágó Ignác, Illésy János és Aczél István urak vezérlete és minden kerületnek saját czimerével 's a' fenséges nádor hiven festett arczképével, kék *kamuka*, ezüst himzetű, pompás szalagú zászlók alatt, és a' kerületi ház előtt rendben állítva, fővezérére, nádori kapitány urra, várakozott; itt jöttek össze azon csinos készületű, búzavirág szín, ezüstös egyenruhás 13 jászkún ifjak, kik a' megérkező nagy vendég kocsija melletti lovaglásra vállalkoztak, – csak hamar Lehel vezéralakjában, szinte pazar fényű ezüstös egyenruhában, párducz bőr válltakaróval, és oldalán gazdag arany kötésről függő jászkürttel kitüntetve, magas termetéhez választott, 's gazdagon vert ezüsttel ékesített nyeregszerszámú nagy délczeg paripán megjelent a' dandársereg vezére is [verbói Szluha Imre nádori főkapitány – BZ], tábori segédje kíséretében [...]”²⁰

A fenti idézetben említett három zászlót József nádor adományozta a centenárium alkalmából. A három, zöld – és nem kék – selyem alapú zászló szabad széleit arany rojtozás díszítette, mindhárom előlapjára József nádor festett mellképe került – méghozzá Nádor-husár ezredesi uniformisban –, a hátoldaluk azonban különböző volt, kerületenként saját címerükkel. A zászlók fennmaradtak: a jászoké Jászberényben, a nagykunoké Karcagon, a kiskunoké a Hadtörténeti Múzeumban található. A kiskun zászló „[...] Jobboldali lapja: Középen József nádor arcképe olajjal festve, körülötte »József Cs. K. [császári-királyi – BZ] Fő-Herceg, Magyar Ország Nádora Jászok, Kunok Grófja és Bírója.« – felírás. Baloldali lapja: Középen kivont szablyával és csípőre tett kézzel álló husár, olajjal festve, körülötte »A Szabad Kis Kunok Kerületének Cimere« – felírás. A címer fölött »845« szám. Tartozéka: 256 cm. hosszú rúd /: Vasalva /: lapos zászlócsúcs, egyik oldalán Magyar [Szent – BZ] Korona.”²¹

A napóleoni háborúkat követő békeidőszak eseménydús volt a Nádor-husárok számára, 1833. szeptember 29-én Bécsben kaptak négy új, 1816 M. szabályos lovassági osztályzászlót, a *consecráláson* maga József nádor is jelen volt. Régi hadijelvényeik Jászberénybe kerültek, közülük egy ma is megtalálható a Jász Múzeum gyűjteményében (Az 1816 M. zászlókat 1862-ben adták le a brünni *Monturs Comissionak*, közülük egy a Hadtörténeti Múzeum zászlógyűjteményében található).

¹⁷ Csótár vagy sabrak, azaz díszes nyeregtakaró.

¹⁸ Ez a császári-királyi hadsereg alakulatai által használt ún. hadijel volt, ami tavasztól őszig három cser vagy tölgyfalevél, télen háromágú fenyőgally volt, amelyet a katonák csákórózsájuk mögé tűzve viseltek.

¹⁹ A báró Carl Kress von Kressenstein altábornagy nevét viselő itáliai császári-királyi 7. könnyűlovasezred, amelynek törzse ekkor Kecskeméten állomásozott.

²⁰ A' szabad jász-kún kerületek' váltáságnak első százados ünnepe é. n., 15.

²¹ HM Hadtörténeti Múzeum 0333/zl. törzslap.

A korszakra jellemző módon, megalakulásukat követően garnizonjaik sűrűn változtak 1848-ig: Szentmárton (1800), Szentgyörgy (1801), Nagytapolcsány (1802), Nyitra (1804), Nagytapolcsány (1806), Rzeszów (1807), Zolkiew–Rohatyn (1808–1809), Rzeszów (1809), Stanislau, Kecskemét, Nagykőrös (1810), Bécs (1811), Rohatyn (1812), Kecskemét (1814), Gyöngyös (1815), Lodi (1821), Alessandria, Lodi (1822), Voghera, Cremona (1823), Gyöngyös (1824), Bécs (1833), Wels (1835), Klattau (1843), Saaz (1846).

Az 1840-es években az ezred tisztikarában több olyan ifjú is szolgált, akikre hatást gyakoroltak a reformkori eszmék és az 1848/1849-es magyar szabadságharc katonai vezetőinek sorába kerültek. Így például nemes görgői és toporczi Görgey – 1848-tól Görgei – Artúr, aki 1842-ben került ezen ezredhez a Magyar Királyi Nemesi Testőrségtől, s választása azért esett rájuk, mert az ezred magyar szellemű volt, az ezüst zsinóros tiszti egyenruha megvarratása pedig kevesebb összeget emésztett fel, mint az arany zsinóros. Görgey egyébként a jászkun huszárok között tanulta meg rendesen anyanyelvét, 1845-ben főhadnagyként *quietált*, és szabadságharcbeli teljesítménye alapján benne tisztelhetjük a magyar katonai Géniusz eleven megtestesítőjét. Rajta kívül megemlíthetünk még két Nádor-husár főhadnagyot: draskóczi és jordánföldi Ivánka Imre, aki 1839-től szolgált Nádor-husároknál, s 1848. október 26-án ezredesként, a Feldunai sereg dandárparancsnokaként, hadiköveti minőségében fogták a császáriak, a másik Kökényesi (Gärtner) Szaniszló, aki 1844-től szolgált itt és 1848-ban a Nádor-husárok hadfogadó irodájának parancsnoka volt, majd 1849-ben ezredesi rendfokozatban állt a III. hadtest egyik gyalogos hadosztálya élén.

A legénység soraiból érdemes megjegyeznünk Kordás Mihály zászlótartó őrmestert, aki 1800-tól kezdve szolgált ezredénél, 1858-ban bekövetkezett haláláig. A napóleoni háborúk alatt több kitüntetést adományoztak számára (Arany Vitézségi Érem, Szolgálati Kereszt, Hadseregkereszt, orosz Szent György Rend IV. osztálya), és az 1813. szeptemberi haditetteiért nyerte el az Arany Vitézségi Érmét: „[Altenburg városa – BZ] alatt harcra került a sor. ahol meglehetősen hosszú és heves küzdelem után a francziák Zeits városa felé visszahúzódtak. A tusakodásban a francziák körülfozták a lovát vesztett Andóts János közhuszárt. Kordás, a ki társa veszedelmét meglátta, gyors elhatározással és nagy dühvel rátámadt a francziákra, közülök egyet levágott, a többit futásba verte, egy lovat zsákmányul ejtett, a melyre társát felültetvén, elrobogott vele.

Később, a midőn a francziák megint védelemre készültek és tüzéségüket is fölvo-nultatták. Kordás, a roham után, az ellenséges tüzéség közé rontott, összekaszabolta az ágyúkat kezelő legénység egy részét, s a mikor a többi az ágyúk egy részével elmene-kült, két ágyút lefoglalt és ezeket meg is tartotta.”²²

1858. április 16-i „díszes temetésén ezrede egész tisztikara és bajtársainak majdnem valamennyie megjelent, hogy megadják a végtisztességet annak a vén veteránnak, a ki egy félszázadnál is tovább hűséggel szolgálta királyát és hazáját.”²³

A jászkunok legkedvesebb nádora, József Antal főherceg kilenc alkalommal járt a Hármaskerület fővárosában. Első ízben 1797-ben, amelynek emlékezetére 1798-ban

²² PILCH 1914, 302.

²³ PILCH 1914, 303.

Nádor-husár
főtiszt az 1840-es
években. Kertai
Zalán akrilfestménye
(Forrás: Babucs
Zoltán gyűjteménye)

obeliszket emeltek a jászberényi Nádor kertben. Az emlékmű megszenvedte a történelem viharait, az 1849. április 14-i detronizációt követően ledöntötték, de még 1849 késő őszen helyreállították, te-tejéről azonban a császári kétféjű sást többször levették. 1934-ben került végleges helyére, a Nádor utcába. A jászberényi Városvédő és Szépítő Egyesület a nádor jászberényi látogatásának bicentenáriumán felújította az obeliszket, amely napjainkban is hirdeti József nádor, valamint „a király és haza szolgálatában érdemkoszoruzott jászkún ősök” szoros kapcsolatát.

Levéltári források

MNLJNSZVL, JK ir. AC jzk. 1809. Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Vármegyei Levéltára, Jászkun Kerület iratai. Állandó Comissió jegyzőkönyve 1809.

Szakirodalom

Amon 1876. Amon von Treuenfest, Gustav Ritter: *Geschichte des k. k. 12. Huszaren-Regiments. 1800–1850 Palatinal; 1850–1875 Graf Haller; 1875 von Fratricsevics*. Verlag des Regiments, Wien, 1876. 1–180.

A' szabad jász-kún kerületek' váltásának első százados ünnepe é. n. A' szabad jász-kún kerületek' váltásának első százados öröm-ünnepé az ezt magas jelenlétével díszesítő József' cs. kir. örökös főherczegnek, Magyarország nádorispánjának, mint a' jászok kunok grófjának 's birájának e' minőségbeni fél évszázados ünnepével egyesítve, Jász-Berényben, majus 20. 1845. Landerer és Heckenast, Pest. é. n.

BABUCS 1994. Babucs Zoltán: Fejezetek a jászkun huszárok történetéből. A kezdetektől 1849-ig. In: Pethő László (szerk.): *Jászsági évkönyv 1994*. Jászsági Évkönyv Alapítvány, Jászberény, 1994. 102–109.

BABUCS 2000. Babucs Zoltán: Fejezetek a jászkun huszárok történetéből (a XVIII. századtól 1945-ig). In: dr. Söptei István szerk.: „Huszárok a történelem forgószínpadán”: *Tudományos konferencia. Sárvár, 2000. szeptember 14–15*. Nádasdy Ferenc Múzeum, Sárvár, 2000. 149–160.

BABUCS 2001. Babucs Zoltán: Jászkun katonai jelképek a XIII. század közepétől 1867-ig (Egyenruhák, címerek, zászlók). In: Hausner Gábor – Kincses Katalin Mária – Veszprémy László (szerk.): *A Hadtörténelmi Múzeum értesítője 4*. Hadtörténelmi Múzeum, Budapest, 2001. 153–164.

BABUCS 2009. Babucs Zoltán: Jászkun egyenruhák és hadijelvények (a XVIII. század közepétől a kiegyezésig). In: Fülöp Tamás (szerk.): *ZOUNUK 24. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár évkönyve*. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár, Szolnok, 2009. 111–139.

BABUCS 2017. Babucs Zoltán: Huszárerények és katonai szimbólumok. Jászkun zászlók, hadijelvények, egyenruhák. In: *Rubicon*, 28. (2017) 308. sz. 58–67.

BARCY 1991. Barcy Zoltán: *Évszázadok egyenruhái*. Magyar Honvédség Ruházati Szolgálatfőnökség, Budapest, 1991. 24–28., 41–45.

BARCY 1995. Barcy Zoltán: *Életünket és vérünket! Mária Terézia hadserege*. Kézirat, Budapest, 1995. 57–76. (Másolata Babucs Zoltán gyűjteményében)

BERKÓ István, báti (összeáll.): *A magyar huszárság története. A huszárság keletkezése, fejlődése, szervezete, hadjáratai a jelenleg fennálló, valamint az idők folyamán feloszlott huszárcsapatok történetének leírása*. Liptsey Kálmán Könyvkiadóhivatala, Budapest, 1918. 113–116., 145.

BOTKA 2000. Botka János: *Kunok-jászok katonáskodása és ünnepi bandériumai a betelepüléstől a kiegyezés koráig*. Antológia Kiadó, Lakitelek, 2000.

CSEH 1988. Cseh Géza: Mire emlékeztetnek a jászkunsági nádoroszlopok? In: *Honismeret*, 16. (1988) 2. sz. 24–28.

GULYÁS 1987. Gulyás Éva: Népviselet. In: Bellon Tibor – Szabó László (szerk.): *Szolnok Megye népművészete*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1987. 109–157.

ILLÉSY János: A Nádor huszárezred a hétéves háborúban. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 10. (1897) 1. sz. 589–614.

KISS József: Hadkötelezettség és hadiadó egy koronabirtokon 1731-től 1745-ig. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 33. (1986) 2. sz. 272–299.

KISS József: *A Pesti Invalidus Ház jászkunsági földesurasága 1731–1745*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

KOZICZ 1995a. Kozicz János: A jászkun huszárezredek egyenruhái 1745–1876. In: Szakál Aurél (szerk.): *Jászkun Redemptio. Emlékkönyv a jászkun redemptio 250. évfordulójára*. Kiskunhalas Város Önkormányzata – Thorma János Múzeum – Városi Polgári Kör, Kiskunhalas, 1995. 21–29., 32–37.

KOZICZ 1995b. Kozicz János: A Jászkunság címerei. In: Szakál Aurél (szerk.): *Jászkun Redemptio. Emlékkönyv a jászkun redemptio 250. évfordulójára*. Kiskunhalas Város Önkormányzata – Thorma János Múzeum – Városi Polgári Kör, Kiskunhalas, 1995.

PALUGYAI 1854. Palugyai Imre, ifj.: *Jász-kún kerületek s Külső Szolnok vármegye leírása*. Heckenast Gusztáv, Pest, 1854.

PILCH 1914. [Pilch Jenő] ch: Hadtörténelmi apróságok. Kordás Mihály huszár zászló-tartó vitézi tettei. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 15. (1914) 301–303.

PRÜCKLER József: A régi jászberényi népviselet képes ábrázolásai. In: Komáromy József (szerk.): *A jászberényi Jászmúzeum évkönyve 1938–1943*. II. Jászsági könyvtár III. Komáromy József kiadása, Budapest, 1943. 186–187.

RÉFI 2021. Réfi Attila: A császári-királyi 12. számú Nádor-huszárezred története alapításától a napóleoni háborúk végéig (1800–1815). In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 134. (2021) 4. sz. 805–842.

SÁGVÁRI-SOMOGYI 1999. Ságvári György – Somogyi Győző: *Nagy huszárkönyv*. Magyar Könyvklub, Budapest, 1999. 48–114.

WREDE, Alphons Freiherrn von: *Geschichte der K. und K. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts*. Verlag von L. W. Seidel & Sohn, Wien, 1898–1903. I–V., III. 296–299.

Besey László

EGY KLASSZICISTA MÉRNÖKI REMEKMŰ SZÜLETÉSE A REFORMKOR HAJNALÁN

A Packh János által tervezett kanonoki pincék
építészeti értéke és jelen hasznosítása

*„...az építész Packh János zseniális megoldással
Viaduktot emelt, amely rámpaként szolgált a
Főszékesegyházhoz, Magyarország főtemplomá-
hoz vezető ünnepélyes felvezetéshez.”*

Rudnay Sándor érsek kinevezése után Nagyszombatról Esztergom-
ba hozta vissza az egyházi központot. Már Esztergomban rendez-
ték meg az 1819. évi nemzeti zsinatot. A zsinati határozatok királyi
jóváhagyása azonban akadozott I. Ferenc politizálása, jozefinizmus
következő évszázadokra áthúzódó hatása, és a reformkor kibon-
takozásának első nemzeti jelei miatt a magyar érzelmek felé hajló
egyház ellenében. E rövid korrajz után lássuk a műszaki történetet.

A mérnöki tudományok fejlődése nyomán, a 18. század folyamán
kezdeti törekvések voltak a „Magyar Sion” építészeti megvalósításá-
ra, a konkrét lépéseket azonban a Vágszentkereszten született Rud-
nay Sándor tette meg. Tereprendezés történt a várhegyen 1821-ben,
és egy pince építése is megkezdődött 1822-ben a várárokbán, ame-
lyen keresztül akkor kocsit kötötte össze a királyi várost a Szeminá-
riummal. Ekkor tűnt fel az építész Kühnel Pál unokaöccse, Packh Já-
nos, aki mérnöki bravúrral pinceomlást akadályozott meg zseniális
megerősítő szerkezet beépítésével a Kispincében. A pince hegynek
támaszkodó boltozatos terei között ma is látható.

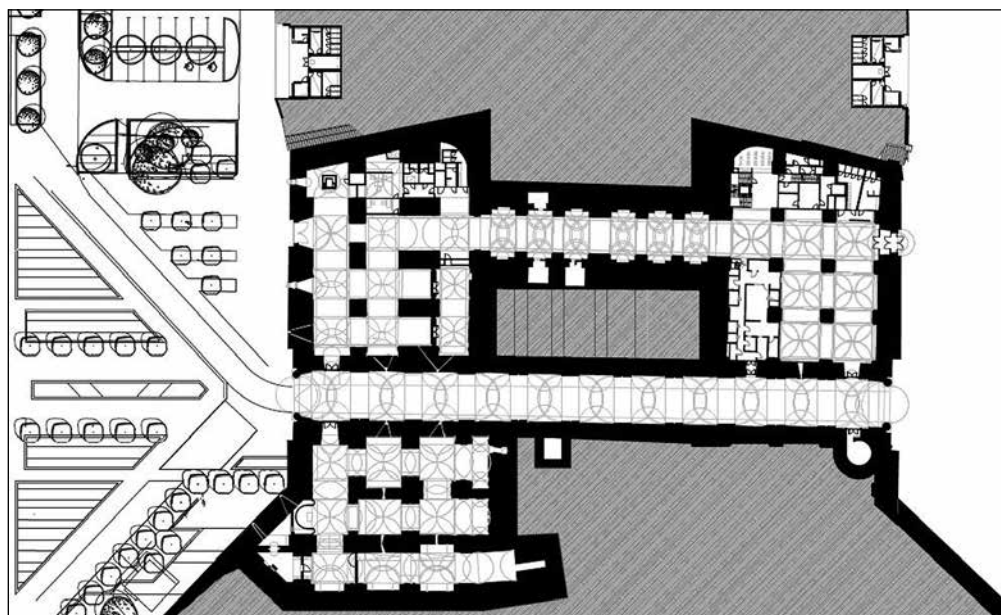
A tehetséges fiatalember az építető érsek utasítására 1821 de-
cemberétől – mint nagybátyja állandó helyettese – a helyszínen
irányította a várarok pincerendszerrel való beépítését, amelynek
boltozatos szerkezetei felett rövidesen a Bazilikához vezető rámpa

*Előző oldalon:
Esztergom,
Sötétkapu Rudnay
Sándor primás
emléktáblájával
(1824)*

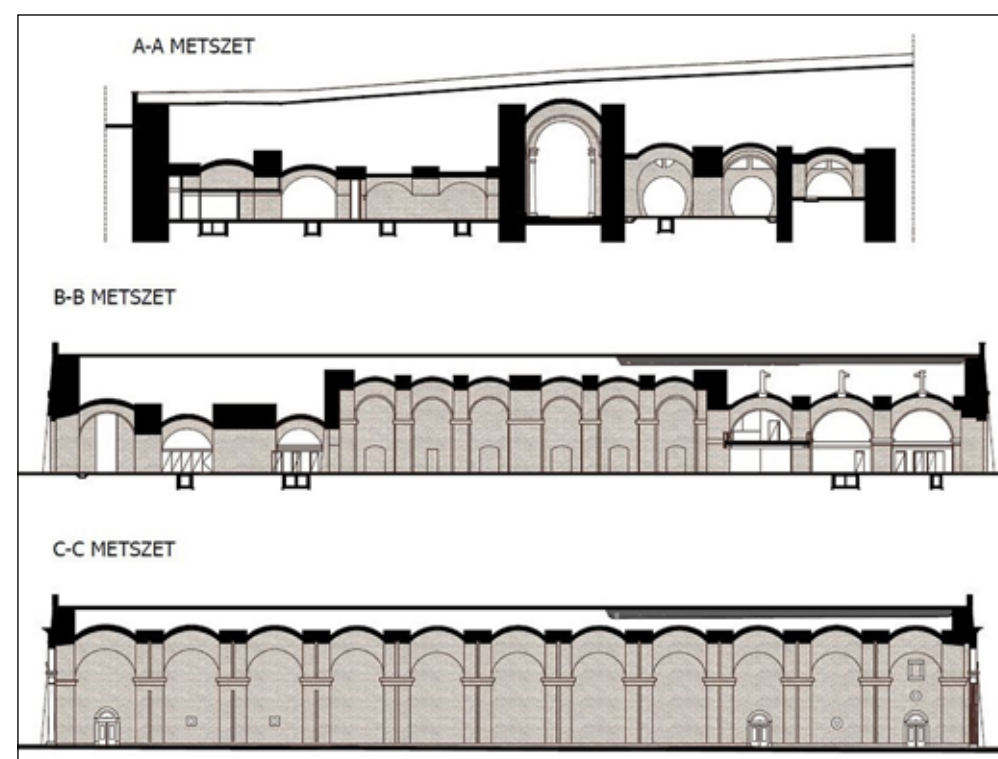
legyező formában szétterülő felülete alakult ki. A rámpa felfelé szűkülő felületének látványa vizuális formában, a perspektíva szabályai szerint becsapva a közeledőt, még növeli is a hatalmas épülettömb látványának hatását. Klasszicista Európai sugárutak végpontjainak élményét is idézi, de nem teljes a Visegrád felé vezető út jelen elépítése miatt. Kühnel Pál halála után Packh János átvette az egész építkezés vezetését. Ez már egy másik történet, amiről más előadók szólnak.

Előadásomban a reformkor hajnalán született, Bécsben tanult tervező és kivitelező szellemi teljesítményének kívánok emléket állítani, aki Esztergomban és környékén kamatoztatta tudását. Ő volt az, aki a hatalmas földmű két oldalán diadalíveket állított, a város felőli oldalon az építető nem múló érdemét hirdető felirattal, ami magyarra fordítva „Rudnay Sándor Esztergom Érseke 1824” nemes egyszerűséggel foglalja össze az érseki indítékot: „ALEXANDER DE RUDNA ARCHIEPISCOPUS STRIGONIENSIS MDCCCXXIV”.

Az építő anyagba formált műve két kapun keresztül átjárható, a párhuzamos Barkóczy alagúton keresztül bejárható. Az alagutakhoz kapcsolódó pince tartószerkezeti rendszere sokféle funkcióval már kitűnőre vizsgázott, az elmúlt két évszázad alatt. A létesítmény elrendezése, magassági viszonyai, boltozati rendszere tökéletesen illeszkedik a helyszíni adottságokhoz, a rámpa kialakításának építészeti igényeihez és a városzerkezeti úthálózathoz. A keleti út tengely Visegrád felé nem teljes, mert a kananoki házak elmaradt karéja között átvezető út nem készült el, és későbbben a területet az eredeti gondolat megsértésével építették be.

A pincerendszer alaprajza. Középen az átvezető út a két várossz rész között a Szent Adalbert központ tengelyében, felül a Barkóczy alagút két oldalán a pincerendszerrel, alul az úgynevezett Kispince, egy szivárgó akna és egy használaton kívül maradt csigalépcső. (Kima Studio Kft. felmérése és terve, 2007.)

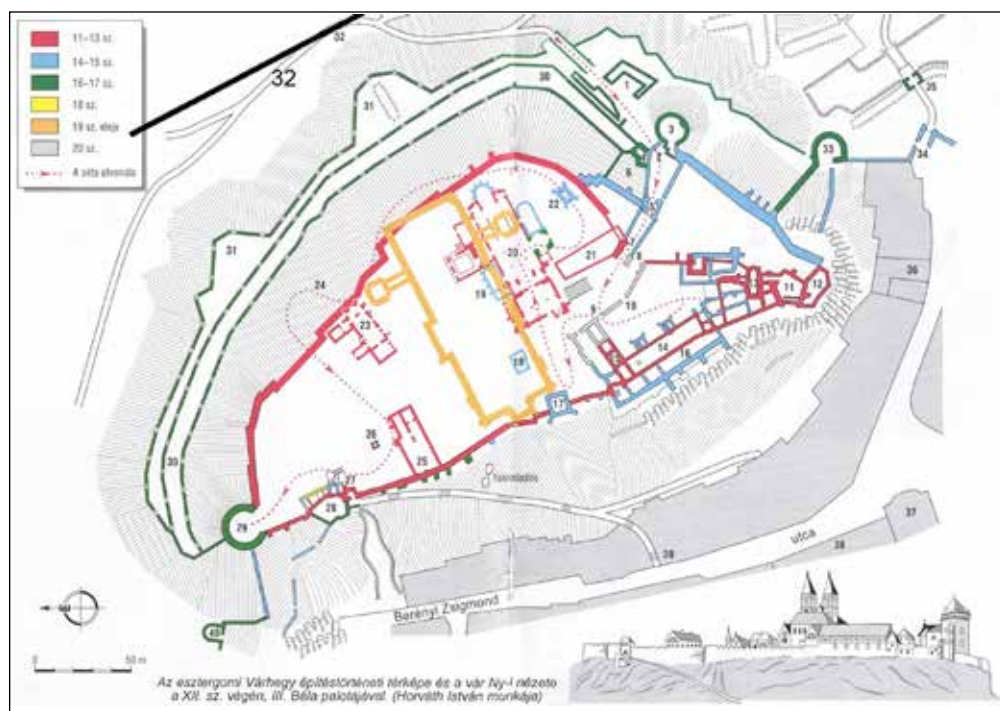

A-A Keresztmetszet az alagutakra merőlegesen, B-B és C-C hosszmetsetek az alagutakon keresztül. (Kima Studio Kft. felmérése és terve, 2007.)

A helyszíni adottságokat az építést megelőzően 1756-ban készült Krey féle térkép metszetén lehet bemutatni. A Várhegyről 8 m vastagságban mindent lebontottak és minden földet elhordtak. Ugyanakkor a kép baloldalán látható részen a rámpa építéséhez rengeteg földet kellett volna behordani. A jelenlegi terepszintet piros vonal ábrázolja. Ezt a helyet, az úgynevezett szárazárkot tölti ki a pincerendszer térfogatának a helye. A pince föld kiszorítása ellenére, így is egy kisebb dombot kellett elbontani és a pincék köré és fölé behordani.

A Krey-féle térkép metszete

A történeti építési periódusokat bemutató térkép

A két diadalív közötti átjáró alagút azon a vonalon húzódik, ahol 32 számmal jelölt egykori szekérút van ábrázolva. A térképen különböző korok épületei, maga a bazilika is ábrázolva van. A térkép egyebekben is történeti építési periódusokat bemutató összeállítás, ami dr. Horváth István múzeumigazgató és régész munkája, amelyre az elhelyezkedés illusztrálásához került a szám és a tengelyvonal.

A beépített terek belső világa önmagáért beszél, egyrészt Packh János kiváló építészeti vénáját, másrészt a magas szinten képzett mérnök szerkezeti ismereteinek magas színvonalát dicséri. A belső terek és a homlokzati megoldások a szerkezet, a funkció és a forma harmonikus egységét mutatják

Packh János-féle kispince most is borospince. A térképezés az átvezető út lendülete, a gyalogos alagút ritmusa elegánsan megkomponált, klasszicista jegyeket viselő szerkezet. Örömmel tölt el, hogy helyreállításában részt vehettem, mint statikus.

A helyreállításig hosszú történet vezet. Eredetileg a környéket ellátó borospince és átvezető út. A trianoni döntés után az érsekség nagy része az újonnan alakult Csehszlovákia területéhez került, így a pincerendszer egy évszázad múltán funkcióját veszítette. Az ötvenes évektől a szomszédos Szeminárium épülete katonai funkciót töltött be, így az egész környéket lezárták, és megközelíthetetlen lett a pince is. Egyes részein zöldség-raktár és elosztó működött. Történetének legsomorúbb mozzanata az 1956. október 26-án buszba csapódott harckocsi lövedék 14 halált osztó robbanása. A tizenötödik

A Pákh János-féle kispince megerősítő szerkezetei

Balra az átvezetett út (Sötétkapu alagút), jobbra a Barkóczy alagút

Az 1956. október 26-án történt robbantásos merénylet emlékezetei

áldozat egy kiskatona, aki a gyilkolásra szólító parancs elől menekülve kapott a hátába golyót. 1956 után szovjet bázis, ugyanakkor zöldségraktár és egyéb kereskedelmi egység is volt benne. Már a rendszerváltás előtt étterem nyílt délkeleti sarkában, majd a változások éveiben ismét egyházi kezelésbe került. Felújítása 2007 után következett.

2007 májusában, amikor dr. Erdő Péter esztergomi érsek megalapította a Prímási Borrendet, központjául a hosszú ideje kihasználatlan pincerendszert kívánta megtenni. Először ekkor fogalmazódott meg a felújítás szándéka. Ezután állították össze a pályázatot, ami 2007 júliusában a pincerendszert az induló második Nemzeti Fejlesztési

A lift áttörés építési munkái, az áttört boltozat és az akna

A Főszékesegyház és Lelkiségi Központ közötti kapcsolatot a pincerendszeren keresztül, lift beépítésével oldották meg. A korszerű gépészeti és villamos berendezéseket védőcsatornába tervezett rendszerekkel kötötték össze. A megjelenés fényét a belső rész számos és nivós építészeti megoldása emelte.

tési Terv keretében a kiemelt felújítási projektek közé emelte. A támogatási szerződést 2008. augusztus 18-án írták alá a Régi Szeminárium, a jelenkori, már felújított és üzembe helyezett Szent Adalbert Lelkiségi Központ fogadótermében. A tervezés két éven át folyt, és a restauráció 2009 áprilisában kezdődött meg.

A lift elegáns üvegszerkezeit, a borospince berendezéseit, általában az építészeti megjelenéssel kapcsolat terveket a KIMA Studio Kft. munkatársai, a szakági terveket alvállalkozók készítették. A támfal horgonyzások lift áttörés és egyéb statikai

Rudnay Sándor hercegprímás sírhelye

Pach János sírhelye

A Kripta bejárata Andreas Schrott szobraival

szerkezeteket a jelen írás szerzője tervezte. Az építési munkákat kivitelezte a Confektor Kft. A komplexum ünnepélyes átadása 2010. július 1-jén volt. Turisztikai fogadó központként működik az épületkomplexum, ami éttermet, kávézót, borozót és üzleteket is magában foglal. A Szent Adalbert Lelkiségi Központtal szoros szervezeti együttműködés köti össze, és lelkiségi – idegenforgalmi kapcsolata van a Főszékes-egyházzal is.

Az egykori borospincéből katonai bázissá, majd zöldségraktárrá vált föld alatti mérnöki alkotás belső tereibe 15 évvel ezelőtt beköltözött az élet. Szerkezeteiben semmit nem változott a hosszú évek során, és ahogyan a gyönyörű íveken játszadozik a mesterséges fény, és amint a bálozók ropják a táncot, felsejlik Pach János alakja a múltból, mert ezeket a tereket ő alkotta. Rövid élete végén nyugalmat a Bazilika kriptájában lelt. A diadalív felett rögzített dátum: 1824. Alig hat évvel későbben Kölcsey Ferenc írta le a következő pár szót: „Hass, alkoss, gyarapíts, s a Haza fényre derül”. Ugyanakkor már emelkedtek a Bazilika falai. Európa nagy építkezései között is egy jelentős beruházás, magyarok által, Rudnay akarata szerint, a reformkor hajnalán.

AKTUÁLIS GONDOLATOK A RUDNAY ÉRSEKET DICSŐÍTŐ 1824. ÉVI ÜNNEPI KAPUZAT ALKALMÁBÓL

Kiállítás a Konferencia-teremben

II. János Pál pápa 1991. évi esztergomi látogatása alkalmára több, mint öt esztendő alatt változatokon át érlelődve készült el a Bazilika előtti Primáspince szívébe megtervezett 600 fő befogadóképességű Szent István Lovagterem.

A 8 m széles, 100 m hosszú, 12 m magas, tehát 800 m²-es átjáró, mely a felülvilágítása által, mint „Fénykapu” méltó előcsarnoka lehet a 14 m széles és – a barokk kori Barkóczy-alagúttal azonos hosszúságú, azaz – 40 m hosszú, 11 m magas, tehát több, mint ötszáz fő befogadására alkalmas tágas rendezvényteremnek. A jelenlegi, előnytelenül szűkös, csak 100 adagos étterem a Barkóczy-alagútra merőlegesen kialakított keleti újabb feltárású térsorban a nagyterem fogadóképességének megfelelő kapacitással, és – nem az immár végre csak gyalogos bejárású Rudnay-kapuzat felől, hanem – a rövid kiszolgálást lehetővé tevő északi bejárat irányából volna ellátható.

Annál is inkább, mert a legújabb időkben már a Főegyházvezetés és a Város példaadó összefogásával számos, nagysikerű Pop-Up rendezvénynek adhatott helyet ez az egyedülállóan szép Rudnay-átjáró: 100 fő számára kilenc fogású vacsora felszolgálása mentén csodálatos fényfestéssel, a Visit-Esztergom által szervezett fotókiállításokkal bizonyítva, hogy ez a „Fénykapu” nem – az egyébként is bődös és zajos, a műemlék-szerkezetek nem kívánt rázkódását óhatatlanul kiváltó, ráadásul csakis egyirányú haladást lehetővé tevő, – a monoton és balesetveszélyes gépkocsik számára fentartandó hely, hiszen ahogy a turista buszoknak, úgy az egyéb autóknak is jelentéktelen különbséggel elkerülhető gyalogos paszszázsz kell legyen.

*Előző oldalon:
Modellfotók
a tablókép
főtengelyében.*

MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM

NEMZETI KULTURÁLIS ALAP

JAVASLATOK A PRÍMÁSI TÉREGYÜTTES FEJLESZTÉSÉRE, 1987-1997-2017...
Építészek: Mujdricza Ferenc és társa

A primási téregyüttes helyszínrajza
I. Bazilika; II. XVIII. századi kőház, rekonstrukció; III. a Bazilika főbejáratához vezető felvonulási rámpa.
A rámpa földfelszínén belül: IV. Szent Péter Szent Péter Lovagterem (1989-től tervezés alatt, 500 m²) VI. Szent István Színházterem (1996-tól tervezés alatt, 3000 m²)

MAGYAR IPARMŰVÉSZETI EGYTEM
BUDAPESTI MŰSZAKI EGYTEM
MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZEK ÉS IPARMŰVÉSZETEK SZÖVETSÉGE

KÖS KÁROLY EGYESÜLÉS
ORSZÁGÉPÍTŐ
ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÖS KÁROLY EGYESÜLÉS NYELVÉDES POLYÓRASA
KÖS KÁROLY EGYESÜLÉS

Több mint egy évtized munkájával dolgoztuk ki az esztergomi Várhegy környezetfejlesztési, idegenforgalmi, kulturális, vendéglátási, és kereskedelmi lehetőségeit kibontakoztató terveinket, hogy az ezredfordulótörténelmi fejlesztéseknek köszönhetően országunk egyik legszebb városaként Esztergom is a Világörökség részévé válhasson. A már részletezett történelmi jelentőségéből adódóan az elmúlt évtizedeknél feltétlenül jobb sorsra érdemes városunk méltán kell, hogy az egész magyar világ érdeklődésének középpontjába kerüljön. A Kormány és az Egyház figyelmébe ajánljuk a fenti támogatásokra, az állami és egyházi alapok igénybevételére, helyi és országos, valamint nemzetközi kedvezményes hitelek és adókedvezmények, és intervenciók keretében felhasználására.

A fenti támogatások által jelenleg nagyrészt parlagon heverő – bár kivétel nélkül első osztályú műemléki védelemmel – épületegyüttesek felhasználásával és továbbfejlesztésével kiépíthetővé válnak a városi társadalmi élet hányzó színtere, mely a millenniumi eseményeket világszínvonalon lesz képes fogadni.

Ennek érdekében az alábbi létesítmények tervezésével foglalkozunk:

Az esztergomi Várhegy főterületében, a több ezer négyzetméteres monumentális pincerendszer középpontjában két új nagyterem, a kb. 3000 m²-es, 1800-2000 fős befogadóképességű Szent István színházterem, és az 500 m²-es, 600 fős befogadóképességű Szent István lovagterem; a körülmények közötti, barokk és klasszicista térsorokat, csarnokokat tartalmazó Primási téregyüttes megújításával és felújításával együtt reprezentatív fogadója lehet bármely ezredfordulós megemlékezésnek; a Magyarok V. Világkongresszusának, az egyházvezetők világtalálkozóinak, stb.

A tervezett létesítmény ökológiai, környezet- és polgári védelmi jelentősége, hogy a várhegyre felvezető lejtő alatti helyzetéből következően maximális akusztikai, hőháztartási és biztonságtechnikai védelemmel rendelkezik, ezáltal a millenniumi eseményeken túl alkalmas nemzetközi szintű világi és egyházi konferenciák, testvérvárosi találkozók, kongresszusok, színházi és zenei előadások, kiállítások, bálók, táncversenyek, fogadások, nyári egyetemek és művészabörök stb. megrendezésére. A beruházás jelentőségét növeli, hogy az ezredfordulótörténelmi fejlesztések keretében az Esztergomi Felvidékek ismét összekötő Mária Valéria híd – az utolsó, még helyre nem állított Duna-híd – továbbá az említett nagyterem építése során várhatóan előkerülő régészeti leletanyag jelentős segítséget nyújthat a fellegvári Vitéz János-féle Lovagterem rekonstrukciójához, valamint a Krey-féle térképen látható középkori védőművek – „Kis és Nagy Gyülekezőhelyek és Kifutópályások” – a leendő Szent István Színházterem diszpozícióiként kerülőnek ismét használatba, mint ahogy a gyönyörű íjáró középső függőközpólájának eredeti, Packh János által tervezett felvilágító opciója is szolgálhatna a nagyterem főbejáratának megvilágítására.

További feladat a volt Kanonokcsarnok műzeumpark, szállodák, vendéglők, stb. számára történő hasznosításának megtervezése (amennyiben ezzel a Főegyházmegeye is egyetért), valamint a volt Szeminárium közép-európai egy-

KÉPZŐ- ÉS IPARMŰVÉSZETI LEKTORÁTUS

MAGYAR ALKOTÓMŰVÉSZEK ORSZÁGOS EGYESÜLETE

házi egyetemének fejlesztése a lehető legtöbb fakultás ideátvitelével, így Esztergom másik nagy lehetősége, a diákvárosi szerepkör is erősíthetővé válna.

Fenti gondolatokat a „Lépés a jövőbe '96” című, a Műcsarnokban bemutatott pályázaton kiállított, anyagunk kiemelt díjazásban részesült. Azóta alternatív megoldásként az esztergomi Primási-sziget közepére is terveztünk egy színházat, hogy 2000-re lehetőség legyen a reformkor idejéből és századfordulótól igen komoly hagyományokkal rendelkező kulturális életünk feltámasztására.

Szentgyörgymezeli városrész
Királyi Város
ORSZÁGOS MŰSZAKI FEJLESZTÉSI BIZOTTSÁG

Gyorslift
Borkatakomba
Üzletek
Csigalépcső

(A tervezett Szt. István Színház egyik helyszíne)

Középkori "Nagy gyülekezőhely"

Mujdricza
ÉPÍTÉSZ MŰTEREM

A helyszínrajz IV-V-VI-sal jelölt tervek alapján. A Barkóczy-féle átjárás során a tervezett Szent István Lovagterem színpadterületén (40 m) alakították ki az építendő bazilikához vezető rámpát. Ez alatt vezetett át a Barkóczy püspök átjárója. A rámpa a későbbi földfelületén során nyerte el mai szélességét, ennek során készülték el – reklámozási céllal – a ma alábolyozott teret és a Szent Péter Lovagterem püspök átjáróját. A HBBH színház a rendelkezésre álló teret kihasználva került kialakításra. További vendéglátóipari hasznosítás lehetne a Zarándok vendéglő és Borkatakombában. Az 500 m²-es Szent Péter Lovagterem – hasonlóan a Szent István színházteremhez – jelenleg földalatti területen alakították ki.

MAGYAR SZABADALMI HIVATAL

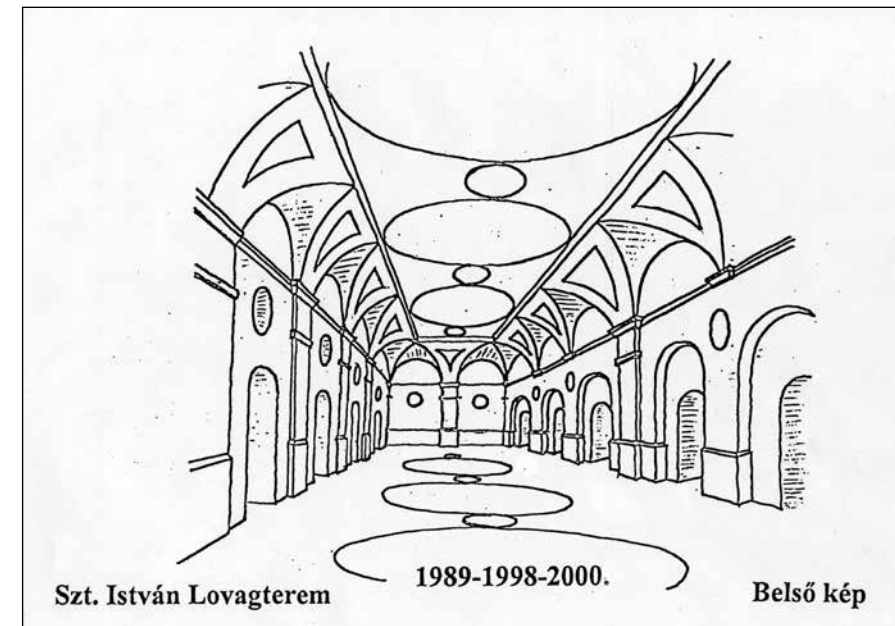
MŰCSARNOK

DUNA TV RÉSZVÉNYTÁRSASÁG

A PÁLYÁZAT
"LÉPÉS A JÖVŐBE"
DÍJAZOTTJA

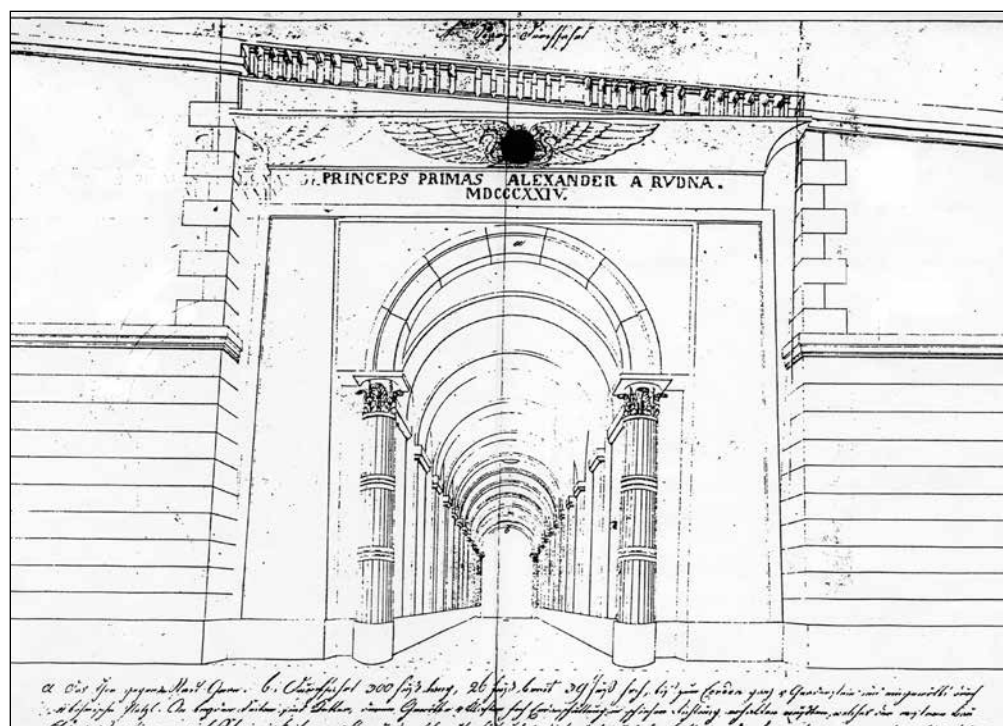
Az új primáspincei rendezvényterem légifotó-montázsképe

Az 500 m²-es felülvilágított rendezvényterem látványterve

A teljes pincerendszer modellje, közepében a tervezett Lovagteremmel

Eredeti tervdrajz a Rudnay-átjáróról, a helyreállítandó felülvilágítójával

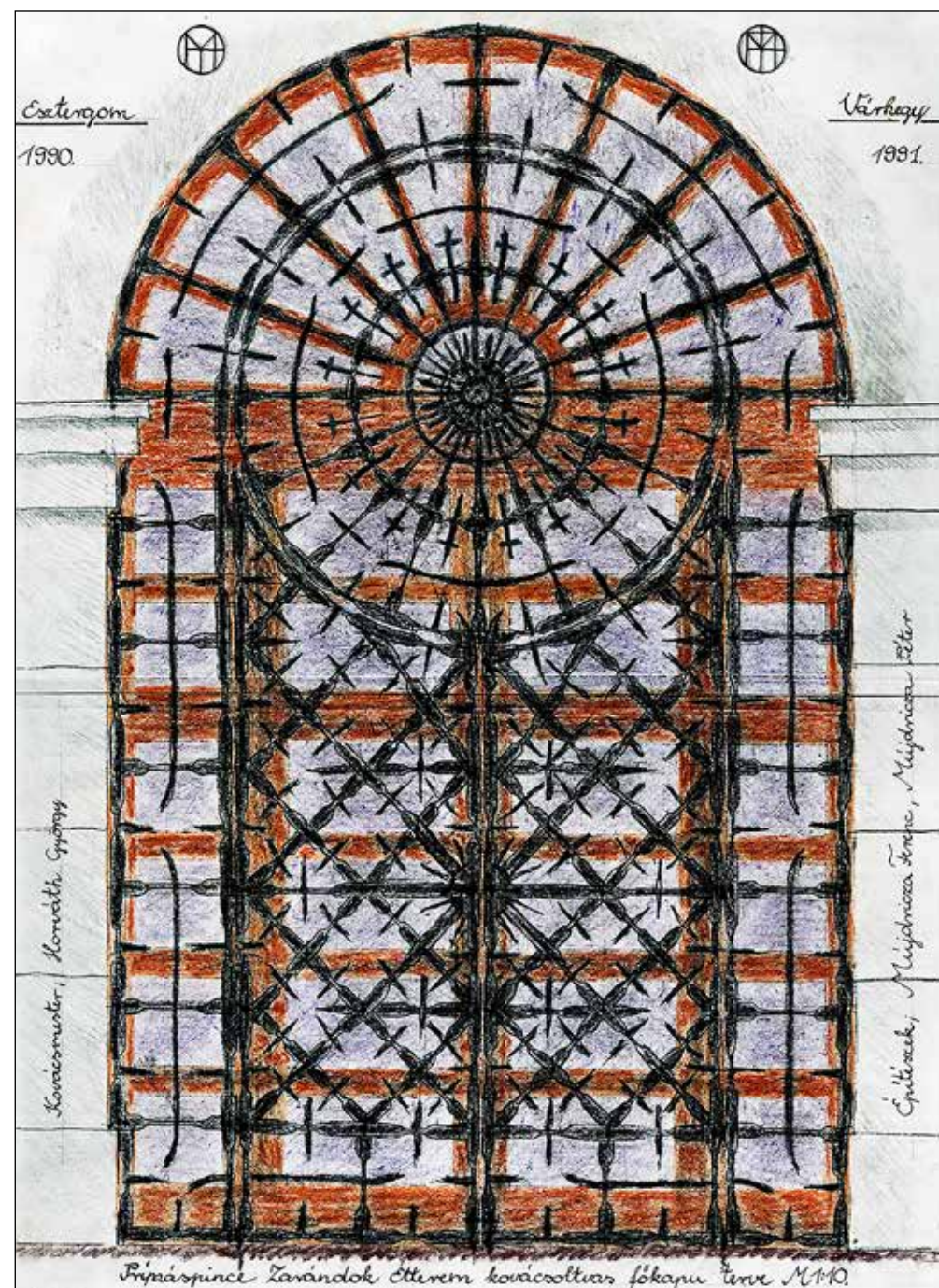
Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a déli bejárat mellett nyílik az a Hild-lépcső, mely élményteli termecskék és az átjáró terébe történő visszalátások mentén, csigalépcsőjével szinte észrevétlenül vezet fel a kb. 15 m-el magasabban lévő Bazilika előtti sétányra. Terveink szerint engedélyezte a Műemlékvédelmi Hivatal a faragott kő oszlopos kijárat pavilon elkészítését is, mely munkálatok megkezdődtek, de jelenleg befejezésre várnak.

Bulfán Miklós a Szent Adalbert Központ és Intézményegyesület igazgatója a Rudnay-alagútban tartott rendezvények kapcsán említette, hogy estére azért az átjáró – mert a két vége nyitott – kicsit hideg is, meg huzatos is.

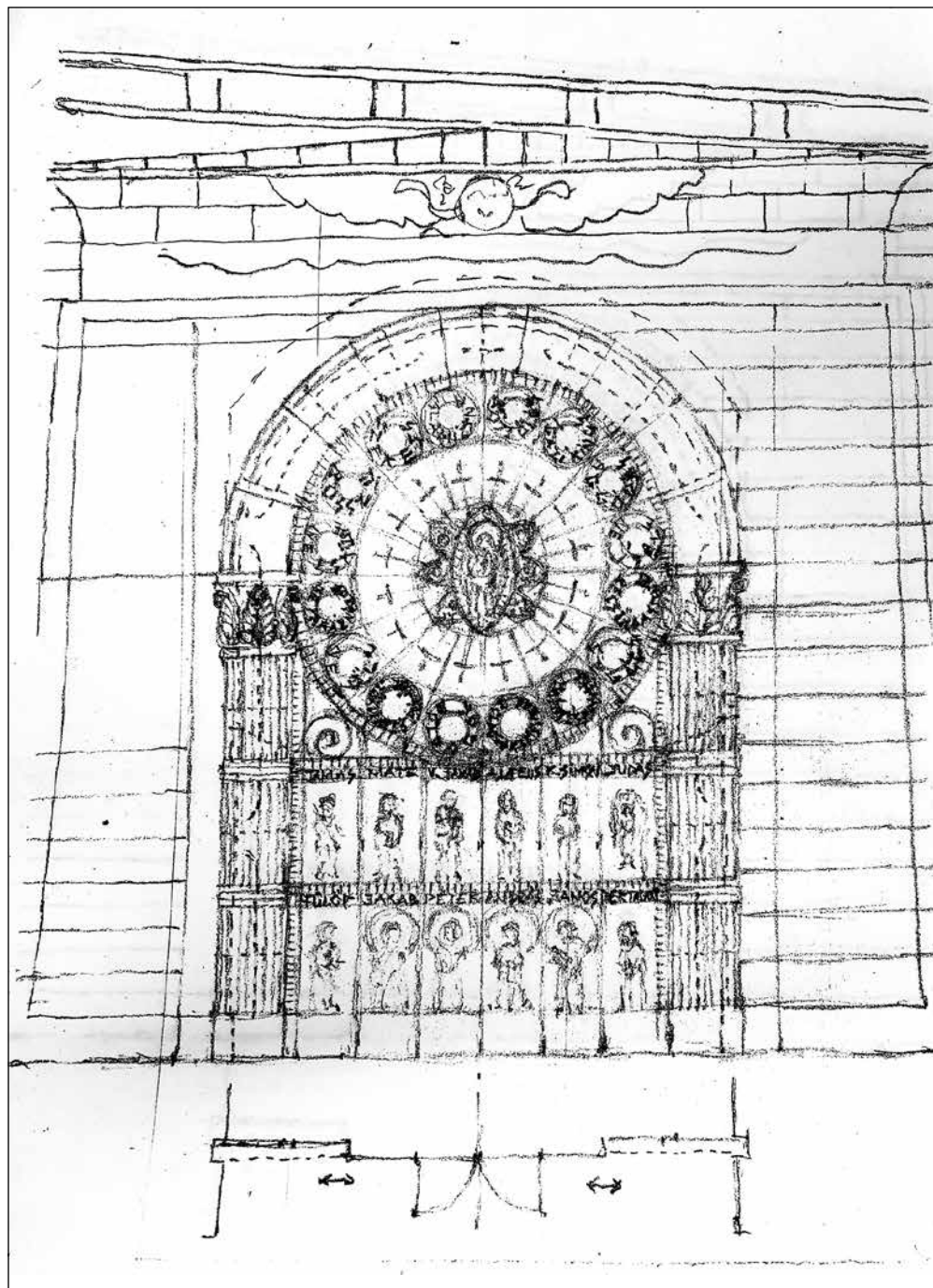
Ezen a helyzeten segíthet az első bolthajtások mögötti síkban elhelyezett, alábbiakban részletezett két, kovácsoltvas, színesüveg kapuzat, melyhez hasonló Mújdricza Péter építész bátyámmal 1991-ben terveztünk az étterem bejáratához és Horváth György kovácsmester a megvalósításával Népi Iparművész elismerésben részesült.

A Rudnay-átjáró főbejáratai 180 cm széles 240 cm magas kétszárnyú, kifelé nyíló gyalogos ajtóval és a különleges járművek behajtásához 360 cm széles és 480 cm magas kétoldalra automatikusan tolódó kapuzattal rendelkeznek, a további részek fix szerkezetűek.

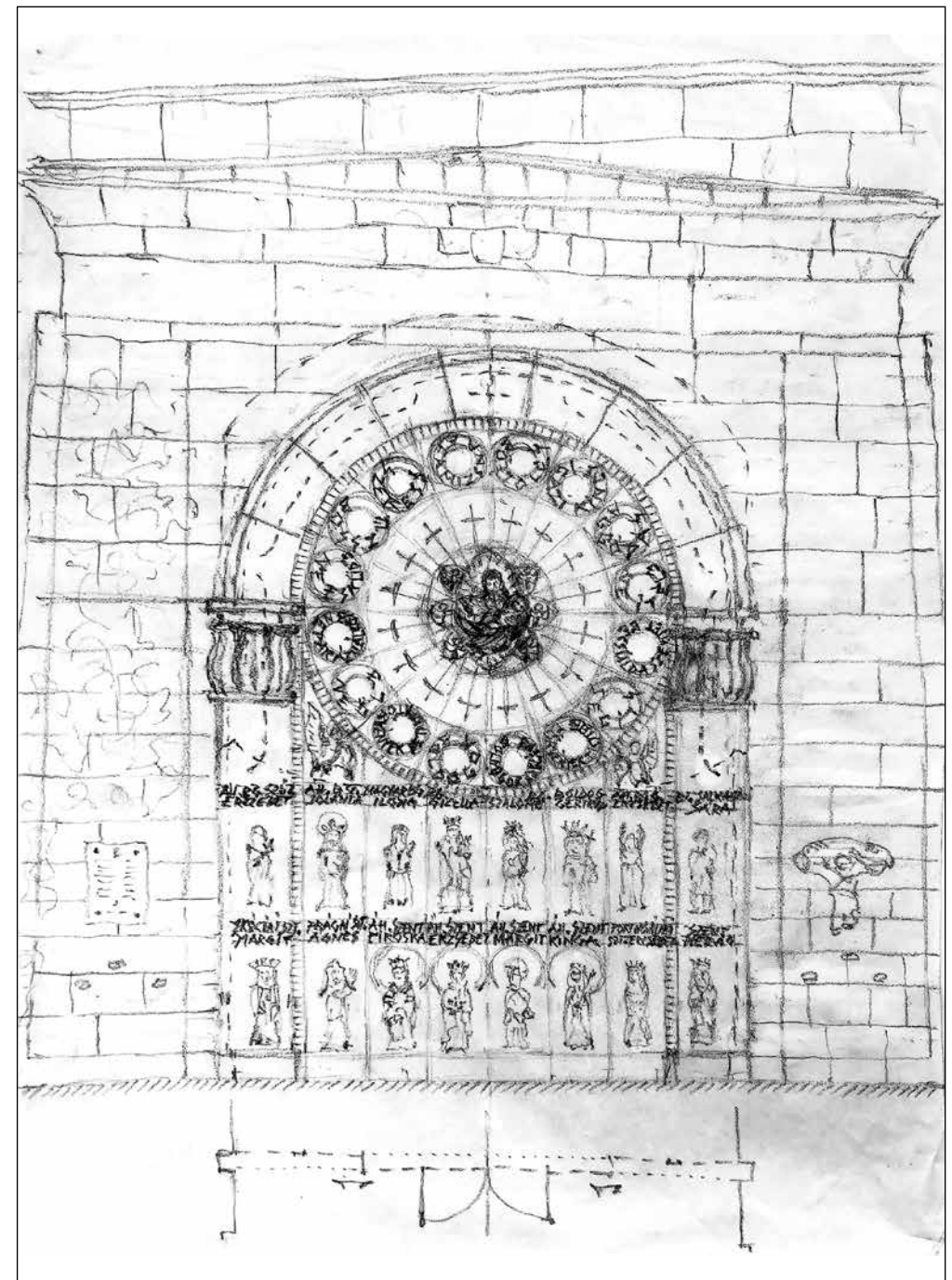
A déli Napkapu a „férfi” oldal, ennek megfelelően az alsó zónában a tizenkét apostol foglal helyet, a kör alakú felső zóna középpontjában a Megváltó, a szélső

A Prímászince Étterem kovácsoltvas kapuzatának terve

A déli, NAP-kapuzat terve

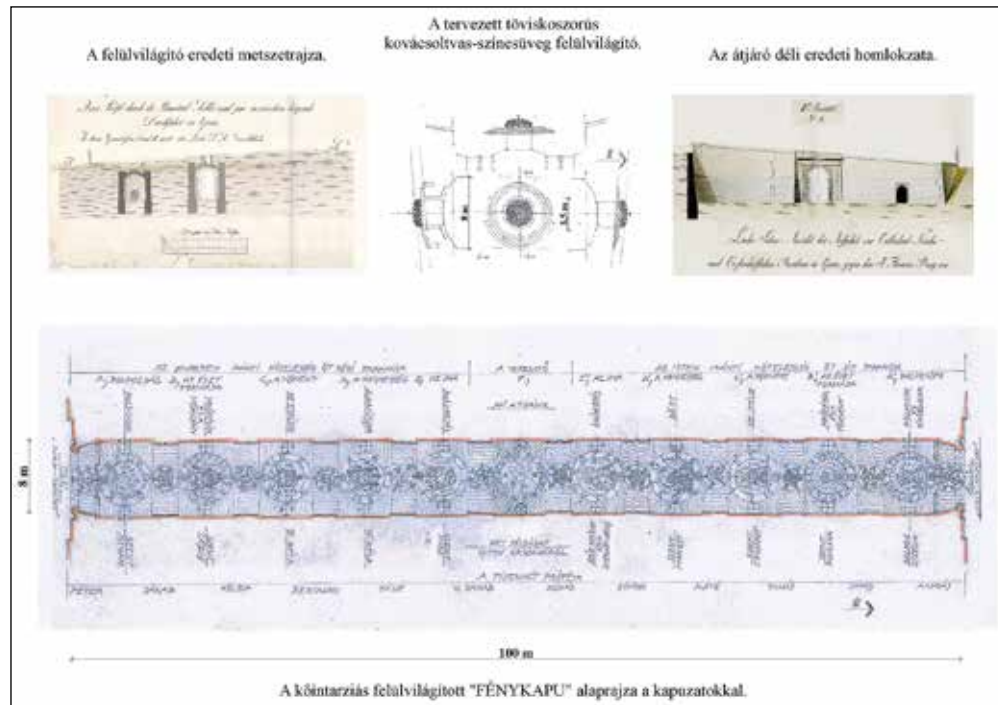

Az északi, HOLD-kapuzat terve

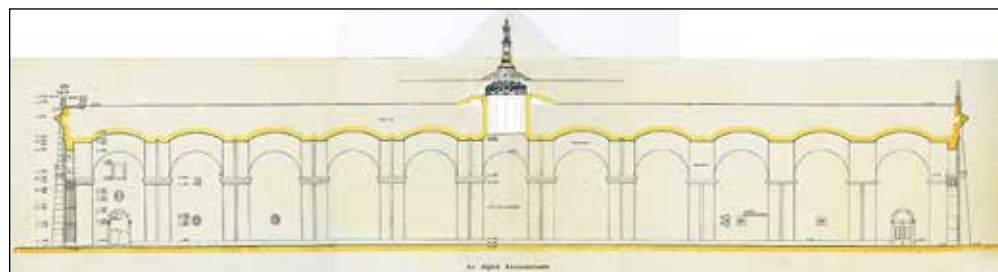
gyűrűben pedig Jézus Hegyi beszéde nyolc boldogság üzenetének isteni és emberi parancsai láthatóak.

Az északi, Holdkapu a „női” oldal, ennek megfelelően az alsó zónában a magyar női szentek és boldogok kerülnek ábrázolásra, a kör alakú felső zóna középpontjában pedig Mária a gyermek Jézussal látható, a szélső gyűrűben pedig szintén Jézus Hegyi beszéde nyolc boldogság üzenetének isteni és emberi parancsai, mint gyöngysor helyezkednek el.

Az átjáró padlózatát faltól-falig, egységes felülettel, a függőkupolák és a boltívek rendszerét kiemelve kellene kialakítani. A középben lévő felülvilágító kovácsoltvas-szi-

A felülvilágított Fénykapu a köntarziás burkolattal

Hosszmetszet a töviskoronás felülvilágítóval

TÁMOGATÓ NYILATKOZAT:

Annak érdekében, Felülvizsgáló, kételyekkel és aggodalmakkal terhes koncepció... 2005-

Kühnel Pál és Packh János lényeglátó, zseniális téralakítási koncepciója...1822-

- 1.) hogy Közép-Európa és Magyarország legnagyobb templomához, az esztergomi Bazilikához, a magyar katolikus egyház Főszékesegyházához, és e legfontosabb történelmi, szakrális, és kulturális központunkhoz a Visegrád felől hosszan akadálytalanul felvezető zarándokutat a végleg kiszabadított főtengelyen, a Szent István téren a hely szelleméhez
- 2.) méltó módon kiteljesítő épületkaréjok mentén lehessen felvezetni ünnepélyes körülmények között, valamint hogy a főforgalmi út külső, Bánomi útra történő áthelyezésével a
- 3.) teljes történelmi belvárost az átmenő forgalomtól meg lehessen kímélni.

Név: Dr. Rokopp Kálmán
Cím: Városház tér 1018/Bp.
Igazoló, és telefonszám: 20-584-9623
Aláírás: [Signature]

Dr. Hegedűs Anikó
Esztergom, Béke tér 42.
Cím: 6030 ESZTERGOM
1124 Bp. NÁRDISZ U. 43.

PAP GÁBOR
1674 Bp. HUYRA F. u. 6-8
115 Bp. Szentpál u. 3

DR. BALOG LÁSZLÓ
1092 BUDAPEST
Rákóczi u. 21

MÚJDRICZA FERENC 8500. ESZTERGOM, RÁKÓCZI TÉR 2/A

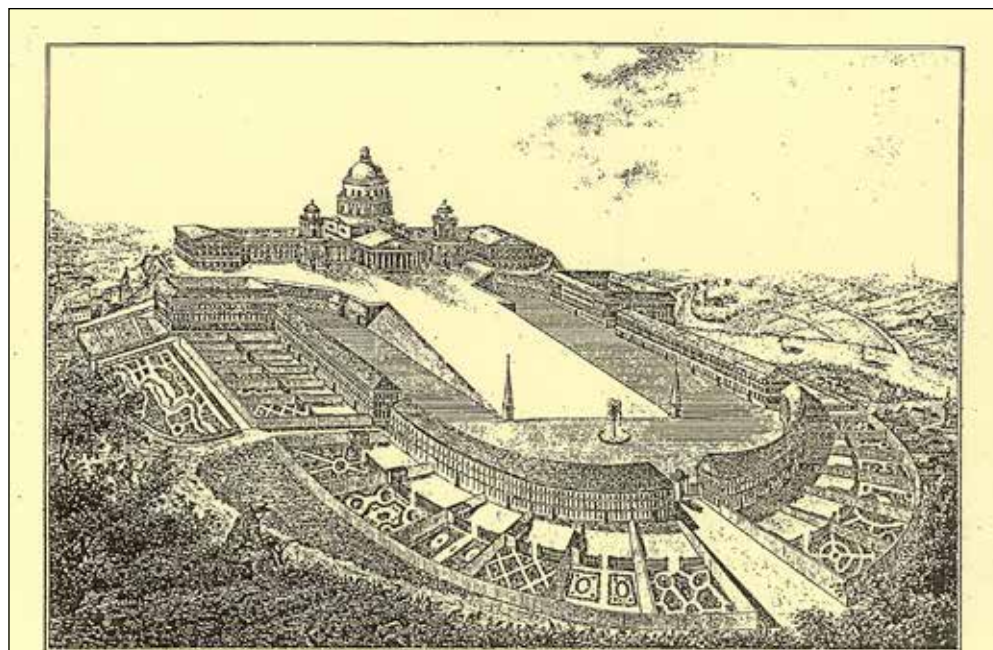
MICROPOLIS
1.1) Főtengely, Városház térről Esztergomig: 2.3) Székesegyház, az Esztergomi Bazilikához: 2.1) Károlyi téri: 2.2) Fővárosi park: 2.4) Székesegyház az Esztergomi Bazilikához: 2.5) Főtengely a déli kapuzatig.

A felvezető főtengelyt, és a karéjos térképzést megőrző kortárs városfejlesztési koncepció...1998-2005-

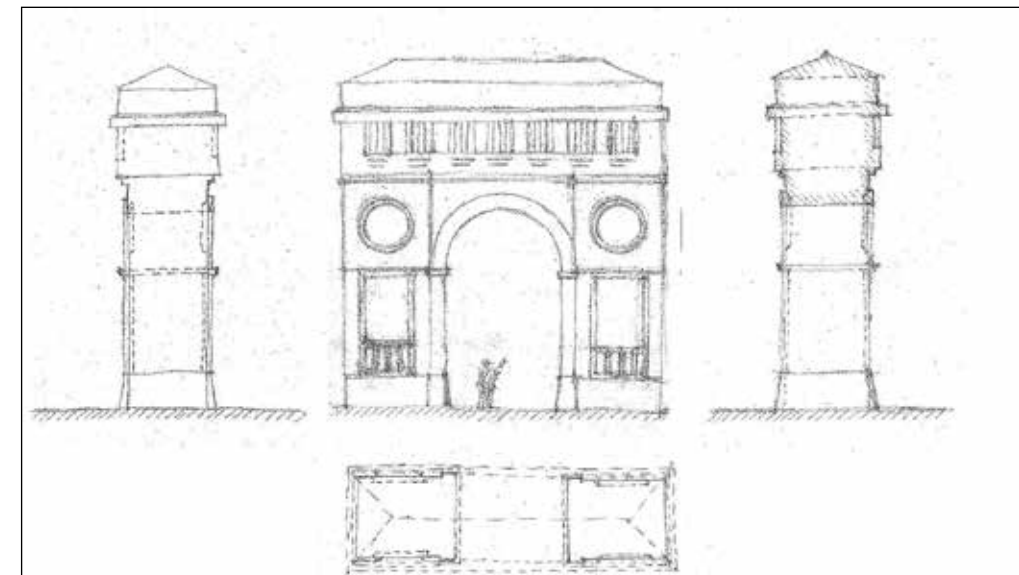
06(4) 33 999 03
20/2445863

06(30) 562 1532

A karéjos téralakítás kiáltványa 2005-ben

Az ünnepi felvezető főténgely kiszabadítása

Rudnay - diadalkapu a főténgelyben

Rudnay Sándor primás diadalkapuja modellje

Összefoglaló tablókép: balra a Primáspince-Étterem kovácsoltvas kapuja, középen a Szent István Lovagterem, jobbra a déli faragott kő tereplépcső

nesüveg kupola és alatta a kőintarziás burkolatban a Teremtő alakja, tőle délre a függőkupolák zónájában a magyar királyok, északra pedig a magyar női szentek sora, a bolthajtások sávjában pedig a tizenkét apostol ábrázolása kap helyet, valamennyi kőintarziás berakással –, melyek a Szent Adalbert székesegyház 12. század végi trónusához hasonlóan – fehér, vörös és fekete márványból kerülnek kialakításra.

A Várhegy és a Víziváros, a Szent Tamás-hegy és Hévíz, valamint a Királyi Város azaz a teljes történelmi belváros mentesíthető lehet a jelenleg e területeken átmenő főforgalmi úttól, mert az utolsó, mindezidáig legnagyobb akadályt jelentő – Duna Múzeum és Szent István-kápolna melletti – Trafó kávézó bezárt és eladónvá, lebonthatóvá vált. Így a jelenleg igen szűkös, balesetveszélyes helyzetet fel lehet számolni, és a nagyobb járművek kellően tágas bekanyarodása biztosítható. Bajor Ágost festménye alapján ismét megújítható lesz a Vörösmarty téri Kis-piac ivókútja és parkja.

A Visegrádi úti benzinkútnál szabadon kialakítható északi körforgalmi elágazástól a tavaly elkészült déli, Terézia úti piskóta formájú elágazáson keresztül a már régóta meglévő Hősök terei körforgalmi csomóponthoz kapcsolódhat be ez az esztergomi belvárost elkerülő főforgalmi útvezetés. Miképp Firenzében a Dóm tér és a Városháza között a turizmusa a fő szerep, úgy Esztergomban, a Magyar Sionban is.

Prokopp Mária: AZ ÖRÖMÓDA ELŐADÁSA

Ludwig van Beethoven 1823-ban komponált IX. szimfóniájának egy részletével, az Örömóda zenekari előadásával zárult a konferencia, amelyet a Budai Nagyboldogasszony-plébániatemplom jeles zenekarának hat tagja szólaltatott meg:

Bánhegyi-Maros Dóra – hegedű	Tivadarné Körmendy Cecília – hegedű
Kiss Eszter Veronika – hegedű	Bertalan Örs – brácsa
Pallagi Éva – hegedű	Bertalan Csongor – cselló

Rudnay Sándor primás óhaja volt, hogy a Magyar Sion székesegyházának a felszentelésén a kor legjelesebb kortárs zeneszerzőjének, Ludwig van Beethoven szerzeménye kísérje a szent liturgiát, akinek hazánk iránti szeretete és tisztelete jól ismert volt.

Erre, sajnos, nem kerülhetett sor, mivel a művész 1827-ben meghalt és a templom sem készült el a primás életében.

Friedrich von Schiller 1785-évi lírai költeményének, az Örömódának a megzenésített változata, nemzetünk mindenkori hatalmas békevágyát szólaltatta meg 2024-ben is, éppen úgy, mint Rudnay Sándor primás idejében, a Napóleoni háborúk után.

Rudnay Sándor hercegprimás által megálmodott, és megépített Magyar Sion kövei ugyanis ma is „beszélnek”, – „Te saxa loquuntur” hangzott el a konferencia elején Zakar Péter professzor előadásában.

A Bazilika kövei ma is hirdetik, hogy Kölcsey Ferenc 1823. évi Himnuszával párhuzamosan, nagy szerepük volt az 1824-ben már nagy vonásokban álló, a Kárpát-medence központjában, a Dunakanyar fölé emelkedő monumentális épületeknek, amelyek messze földre sugározzák a Magyar Reformkor szellemi újjászületését...

Köszönöm az előadóknak, hogy tudásukkal, értékes gondolataikkal hozzájárultak, hogy jobban megismerhettük a Magyar Sion gondolatot, Rudnay hercegprimás nagyívű terveit és tevékenységét, a reformkor kezdetét!

Köszönöm a Mátyás-templom Ének- és Zenekara tagjainak, hogy a konferencia méltó zárásaként eljátszották Beethoven Örömódája egy részletét!

A SZERZŐK RÖVID ISMERTETÉSE

Babucs Zoltán hadtörténész, főigazgatói kabinetvezető (Magyarságkutató Intézet, Budapest)

Besey László mérnök, Esztergom

Cs. Varga István irodalomtörténész, Eger

Dragonits Márta belsőépítész, az Ars Sacra Alapítvány elnöke

Horogszegi Tamás művészettörténész

† Kásler Miklós Prof. Dr., a Magyarságkutató Intézet főigazgatója és tiszteletbeli elnöke

Lezsák Gabriella Dr., régész, a Magyarságkutató Intézet főigazgatója

Lőrincz Viktor Olivér Dr. művészettörténész, jogász, ELTE Társadalomtudományi Kutatóközpont (MTA Kiváló Kutatóhely)

Mujdricza Ferenc vezető építész, Esztergom

Mújdricza Péter építészmérnök, művészettörténész, Esztergom

Prokopp Mária Prof. Dr. művészettörténész, a Balassa Bálint Társaság elnöke

Raffay Endre Dr. habil, művészettörténész, Pécsi Tudományegyetem, Művészeti Kar, a Művészettörténet Tanszék vezetője

Szerdahelyi Márk PhD, művészettörténész, a Budapesti Történeti Múzeum – Budapest Galéria, a Köztéri Művészeti Alkotások Osztálya vezetője

Szuromi Rita a Magyarságkutató Intézet munkatársa

Török Csaba Prof. Dr. teológiai tanár, az esztergomi Bazilika plébánosa

Vukov Konstantin PhD, építészmérnök, a Magyar Építész Kamara Műemlékvédelmi Tagozat elnöke, Esztergom volt főépítésze

Zakar Péter Prof. Dr. történész, Szegedi Tudomány Egyetem, rektorhelyettes